

TARTU ÜLIKOOL
Sotsiaal- ja haridusteaduskond
Ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituut

Kommunikatsiooni roll riskiühiskonnas: riskide maandamise võimalikkus

Magistritöö

Koostaja: Astrid Raja

Juhendaja: lektor Külleki Seppel (MA)
Kaasjuhendaja: dotsent Ingmar Kurg (PhD)

Tartu
2012

Sisukord

Sissejuhatus.....	3
Lähtekoht ja autorid	5
Töö struktuur	6
Põhimõisted	7
1 Riskiprintsiip ja muutunud ühiskond	11
1.1 Riskide kujunemine	13
1.1.1 Riskid kui arengu triumf.....	13
1.1.2 Riskid kui defineerimise ja otsustamise tagajärg.....	16
1.2 Ajafaktori mõju riskide kujunemisele	27
1.3 Riskide kui otsuste eest vastutamise võimatus ja võimalikkus	31
2 Riskid ja kommunikatsioon	41
2.1 Riskide ilmnemine vahendamise käigus	42
2.2 Vahendusprotsessid meedias ja meediatehnoloogias	51
2.3 Vahendatud reaalsuse vastuolulisus.....	58
3 Riskide maandamise võimalikkus kommunikatsiooni kaudu	65
3.1 Tähendusrikka kommunikatsiooni kujundamine	66
3.1.1 Mõistmine kui eeldus.....	66
3.1.2 Enesevaatluselt teistega arvestamisele	70
3.2 Riskide vahendatuse väljakutsed ja nendega arvestamine	73
3.3 Usalduse ja siiruse sobivus riskide vahendamisse	80
Kokkuvõte	88
Summary	91
Kasutatud kirjandus.....	92

SISSEJUHATUS

Elame ühiskonnas, kus põhiteemaks on kaasaegse ühiskonna kiired edusammud, mis toodavad radikaalset ebakindlust, kuna keegi pole võimeline tagajärgi adekvaatselt hindama. Ühe võimaliku ühiskonnateooria käsitlemise järgi, mille autoriks on Ulrich Beck (1992), võib kaasaja ühiskonda nimetada riskiühiskonnaks, mida iseloomustab suurenev tähelepanu riskidele, mis on ühiskonna endi poolt toodetud. Tänapäevases ühiskonnas on lisaks looduslikele riskidele vaja tegeleda teaduse, tehnoloogia ja majanduse (Beck 2008: 6) ning meedia poolt toodetud riskidega, mida inimesed ei ole enam võimelised piisavalt ette kalkuleerima ja haldama. Lisaks Beckile leiavad Niklas Luhmann (2008), Susanne Holmström (2007) ja mitmed teised autorid, et riskid on muutunud kaasaegses ühiskonnas igapäevaelu tavaosaks. Riskist on saanud üldine ühiskonda organiseeriv põhimõte ehk printsiip, mis enamjaolt jõuab meie teadvusesse konkreetsete riskide, üldist riskiprintsiipi väljendavate sündmuste kaudu, nagu näiteks tuumajaamarike, bakterite levik toiduainete kaudu või heitgaaside põhjustatud reostus ja selle tagajärjed. Leian, et kuna riskiprintsiip puudutab mingil määral pea igat eluvaldkonda, ja mõnede riskide tagajärjed on mõjuulatuselt palju suuremad/ohtlikumad, kui esialgu arvati ning muudavad radikaalselt elukorraldust ja keskkonda, on oluline lähemalt uurida, mis ühiskonnas toimub.

Informatsiooni hulk ning ratsionaalsete otsuste langetamiseks vajalik teadmus peaks, küll mööndusega mõningate maailma regioonide osas, olema märgatavalt kättesaadavam ja laiahaardelisem kui varem. Kuid miks jõuab mõnede riskiallikate kohta käiv informatsioon ühiskonnaliikmeteni liiga hilja ja ei olda kindlad, kui usaldusväärsetest allikatest teave pärineb? Kaasaegne ühiskond esitleb tulevikku kui riski (Luhmann 2008: 37) ning olevikus tehtud otsused saavad tuleviku olevikuks, mis muudab tuleviku sõltuvaks tänapäevast otsustest. Milline on selles valguses ühiskonna areng – kas järeltulevate põlvete jaoks jätkusuutlik või toodetakse tänapäevast otsustega veelgi riskantsemat tulevikku? Need on mõned küsimused, mis ajendasid mind teemaga lähemalt tegelema ja mille uurimisega käesolevas töös algust teen.

Riskide olemus eeldab nende vahendamist, mistõttu riskidest rääkimine, tagajärgede avalikustamine ja riskikommunikatsioon saavad oluliseks osaks ühiskonna igapäevaelu praktikatest. Ühtlasi tähendab see, et tuleviku jaoks tehtavate otsuste langetamiseks on vajalik informatsioon. Riskid ei eksisteeri iseenesest, vaid tulevad esile läbi kommunikatsiooni. Becki (2000b: xiii) ja mitmete teiste autorite (Allan 2000, 2002, Adam et al 2000 ja Van Loon 2000) hinnangul on meedial ning teistel kommunikatsioonivahenditel riskiühiskonnas võtmeroll. Ühiskond toimib tänu kommunikatsioonile. Luhmanni (2008) jaoks on kommunikatsioon samamoodi kui printsiipi, mis

organiseerib ühiskonda. Ta on seisukohal, et riskist on saanud kommunikatsiooni organiseeriv printsiip. Kommunikatsioon, risk ja ühiskond on omavahelistes seostes. Meedia ja meediatehnoloogia tegeleb nii riskide vahendamisega, mis tähendab, et riskid on juba „olemas“, kuid neid peetakse ka riskiallikaks, mistõttu on riskide olemus ja nendest teadlikuks saamine teineteisest sõltuvad.

Minu eesmärk käesolevas töös on analüüsida kommunikatsiooni ja riskiühiskonna vahelisi seoseid ning uurida, kas ja kuidas on tähendusrikka kommunikatsiooni kaudu võimalik riske riskiühiskonnas maandada ning millistel põhimõtetel see toimuda võiks. Riskide tajumine ja mõistmine on kasvanud, samas nende olemus ja riskidega tegelemise keerukus esitavad uusi küsimusi ja väljakutseid. Töö eesmärgist tulenevalt olen piiritlenud järgmised uurimisküsimused:

1. Kuidas suhtestuvad kommunikatsioon ja riskiprintsiip ühiskonnas?
2. Milline roll on kommunikatsioonil ühiskonnas, kus määramatus ja ebakindlus näivad üha kasvavat?
3. Millised võiksid olla kommunikatsiooni printsiibid, mis aitavad kaasa ebakindluse ja määramatuse vähenemisele riskiühiskonnas?

Käsitlen töös kommunikatsiooni kui instrumenti, millega riskiühiskonnas toimuva mõtestamisele läheneda. Sarnaselt Bergmansile (2008: 178), lähtun seisukohast, et kommunikatsioon on igasugune interaktsiooni vorm, verbaalne või mitte-verbaalne, mis toimub vähemalt kahe sotsiaalse üksuse vahel. See sisaldab riske puudutavat suhtlemist üldisemalt ning koosneb „valikute sünteesist“ – info, edastusviisi ja mõistmise valikust ning millele peaks järgnema edastatu aktsepteerimine või tagasi lükkamine (Luhmann 2008, 2009).

Eelnevad uurimisküsimused võivad hõlmata siiski väga laia valdkonda ning riski ja riskiühiskonna uurimine läbi kommunikatsiooniprisma vajab kahtlemata edasiarendamist, kusjuures tuleks eristada riski- ja kriisikommunikatsiooni, mis on eraldi kommunikatsiooni liigid ja tegelevad üldjuhul konkreetse riski või ohuolukorra puhul toimuva info vahendamisega teatud spetsiifilises eluvaldkonnas. Töös käsitlemiseks olen valinud loetud autorite põhjal kõige olulisemad ja suurima mõju-ulatustega printsiibid, mis puudutavad riski olemust ja kommunikatsiooni riskiühiskonnas. Valik ei pretendeeri kõikehõlmavusele, kuid loob minu arvates põhimõttelise lähtekoha edasiseks analüüsiks. Nii jäävad otsese vaatluse alt kõrvale individualiseerumine, riskibiograafia ja teised mikrotasandi temaatikad, millest Beck ja mitmed teised riskiteoreetikud kirjutavad.

Töö on teoreetilise iseloomuga, lähtudes sotsiaalteaduslikest ühiskonnateooriatest. Töö käigus selgus, et riskiühiskonda ja kommunikatsiooni puudutavate temaatikate koos analüüsimine on küllaltki hiljutine ning sisaldab laialdast uurimispotentsiaali. Läbi analüüsiva ning kriitilise lähenemise, võttes aluseks Becki riskiühiskonna teesi, vaatlen seetõttu mitme erineva autori käsitlusi riski ja kommunikatsiooni osas ühiskonnas, mille põhiprintsiibiks on saanud risk.

Lähtekoht ja autorid

Riskiühiskond on üks võimalikke ühiskonnateooriaid, mis leidis laiemat kõlapinda alates 1992. aastast, kui Ulrich Becki „*Risikogesellschaft*” (1986) tõlgiti inglise keelde. Teooria on jätkuvalt täiustumas, kuid põhitees seisneb selles, et inimesed on teaduse ja tehnoloogia arenedes sunnitud silmitsi seisma uut tüüpi riskidega, mis tulenevad eelkõige just nendes valdkondades saavutatud edusammudest. Täna globaalset riskiühiskonda iseloomustab seik, et saavutustega kaasnevad pidevalt uued riskid, kuid üha suurenev teadmistepagas ei ole piisav, et neid hallata ja kontrolli all hoida (Beck 2008: 15). Töös olen lisaks kasutanud autoreid, kes riskiühiskonna ideest lähtuvad või kelle käsitlus annab võimaluse analüüsi mitmekesistada ning teemasse enam siseneda.

Joost Van Loon (2000, 2002, 2008) on lähtuvalt riskiühiskonna teooriast arendanud meedia, vahendamise ja tehnoloogia valdkonda, et laiendada ja täiendada riskiühiskonna temaatikat. Van Loon keskendub peamiselt tehnoloogiale ja meediale, nende keskkondade analüüsile ja seostele riskide ning vahendusprotsessidega. Stuart Allan (2000, 2002) on koos kaasautoritega pühendanud märkimisväärset tähelepanu meedia analüüsile riskiühiskonnas. Enamasti on temaatikat kitsendatud keskkonnale ja tervise temaatikatele, kuid lisab olulisi täiendusi antud töö temaatika osas. Töösse on kaasatud ka Scott Lash (1999, 2000, 2002), kes ei pea end riskiühiskonna teoreetikuks, kuid kelle lähenemine ühiskonnale on filosoofilisem ning informatsioonikeskem. Tema käsitlus informatsioonist ja „meediaühiskonnast” lisab väärtuslikke lähtekohti. Niklas Luhmann (2008, 2009) läheneb ühiskonnale läbi sotsiaalsete süsteemide ning on muuhulgas pühendanud terve teose teemale risk („*Risk. A Sociological Theory*“), mis asetub laiemasse süsteemiteooriasse. Luhmanni terviklik süsteemiteooria jääb otsese vaatluse alt kõrvale, kuid kuna tema jaoks põhineb ühiskond kommunikatsioonil, lisab see olulise dimensiooni riskiprintsiibi uurimisele läbi kommunikatsiooni-prisma. Lisaks on kasutusel Bruno Latour'i (2005) ideed selles osas, kuidas ühiskonda, „sotsiaalsust” ja vahendusprotsesse analüüsida ning erinevaid autoreid (Kinsella, Cottle, Holmström, Bergmans jt), kes ühel või teisel riskide ja kommunikatsiooniga seonduval teemal lähemalt peatuvad ning töö temaatikat täiendavad.

Leian, et nimetatud autorite teooriaid ja seisukohti sünteesides, suhtestades ja omapoolseid ettepanekuid tehes, on võimalik kommunikatsiooni valdkonda edasi arendada riski ja ühiskonna vahelistes suhetes. Käesolev töö ei püüdle teooriate ega erinevate autorite seisukohtade kaardistamisele viisil, mis oleks vastavate autorite osas terviklik käsitlus või võimaldaks töö hilisemat otsest rakendust mõne uuringu läbiviimisel. Autorite seisukohtade puhul lähtun töös püstitatud uurimisküsimustest ning kasutan nende väiteid vastavalt sobivusele antud kontekstis. Töö kirjutamise käigus tuli ilmsiks laialdane ja keerukas temaatika, mistõttu näen vajadust antud temaatikat veel spetsiifilisemalt uurida ja sügavamalt analüüsida. Seetõttu tuleb antud töösse

suhtuda teatava reserveeringuga ning võtta seda kui alamosa üldpildist.

Paljud teoreetilised tööd teistes teadusharudes on varasemalt tegelenud riskikontseptsiooni analüüsimisega, enamasti küll kitsamalt, näiteks majandusvaldkonnas, käitumisteooriates ja sotsioloogilistes uuringutes (nt Lash, Szerszynski ja Wynne 1996, Anderson 1997) antropoloogias (nt Douglas ja Wildavsky 1982), riski- ning kriisikommunikatsiooni (Alas 2007) ja tehnoloogia valdkonnas (nt Mackenzie ja Wajcman 1999), ning keskkonna teemadel (nt Hannigan 1995, Allan 2002). Need ja mitmed teised uuringud lisavad väärtuslikke arusaamu riskiühiskonna mõtestamisele.

Töö struktuur

Töö esimeses osas on vaatluse all esiteks riski olemus lähemalt – mida loetakse riskiks ja kuidas riskid esile tulevad. Riskide avatus defineerimisele ning riskidele kui otsuste tagajärjele lähenemine toob esile otsustajate ja otsusest puudutatute vastuolud ning defineerimissuhete tähenduslikkuse. Lisaks käsitlen aja ja tuleviku perspektiiviga seonduvat, mis riskide üle otsustamise ja nende võimaliku tulevikus ilmnemise või mitte-ilmnemisega muudavad riskide käsitlemise ning nende kohta käiva info vahendamise keerukaks ja suhteliseks protsessiks.

Töö teine osa keskendub konkreetsemalt kommunikatsiooni aspektidele ning arutleb riskide vahendamise vajaduse ja väljakutsete üle. Kommunikatsioonil kui riskide kohta käiva info vahendamise tegevusel ning seeläbi reaalsuse loojal on oluline roll riskiühiskonnas. Riskide ilmnemise ja reaalsuseks saamise sõltuvus kommunikatsioonist annab ühelt poolt võimaluse ühiskonnaliikmete riskiteadlikkust tõsta, kuid toob esile vahendamisprotsesside manipuleeritavuse ja edastatud informatsiooni vastuvõtu küsimused. Meedia kui peamise informatsiooni vahendaja roll koos tihedalt seostuva meediatehnoloogia valdkonnaga loovad reaalsust viisil, millel on potentsiaal ebakindlust ja määramatust suurendada või vähendada. Analüüsin eelkõige Van Looni ja Lashi lähtekohti vahendusprotsesside mõtestamisel, mis suhtestub meedia- ja informatsiooniühiskonna temaatikaga. Vaatlen lisaks Luhmanni lähenemist kommunikatsioonile kui valikute süsteemile, mis aitab avada üht võimalikest põhjustest, miks kommunikatsiooni riskiühiskonnas kesksena nähakse. Kommunikatsiooni kaudu valitakse, millist informatsiooni riskide kohta edastatakse. Valituks osutunud informatsioon toob esiplaanile teatud riskid ja temaatikad, luues seeläbi reaalsuse, mis just neist otsustest ja tagajärgedest koosneb.

Kolmandas osas arutlen selle üle, millised võiksid olla kommunikatsiooni toimimise põhimõtted, mis võiksid edukamale riskide vahendamisele kaasa aidata. Lisaks mõistmisele, mis hõlmab riskiühiskonnas elamise aktsepteerimist ning otsuse langetamist, puudutavate positsioonide ja defineerimissuhetega arvestamist, on riskide olemuse tõttu üha enam vaja kommunikatsiooni kaudu ehitada usaldust. Riskide vahendamine ja reaalsuseks saamine peaks toimuma kahepoolse

ning avatuma kommunikatsiooni käigus, kus osapooled mõistavad ja aktsepteerivad teineteist ning enda rolli. Vahendatud olemus võimaldab riskide ära kasutatavust teatud huvide saavutamise eesmärgil, mistõttu siiruse ja usalduse teema muutub kommunikatsiooni puhul üha olulisemaks, arvestades riskide muutlikku olemust. Siirus ja usaldus, mida näib olevat üha raskem riskide kohta käiva informatsiooni vahendamise puhul saavutada, on vajalikud selleks, et tähendusrikas kommunikatsioon üldse aset võiks leida ning riske maandavad tegevused sellele järgneda. Vastutuse võtmine otsuste eest eeldab samuti usalduse olemasolu. Tähelepanu tuleks pöörata sellele, kuidas riskidele ning avalikkusesse kui sõnumi adressaatidesse suhtutakse. Vabalt antava usalduse põhimõttel toimiv kommunikatsioon ei kaota riskide eksisteerimist, kuid võib anda vahendid nendega toime tulekuks.

Soovin siinkohal avaldada tänu ja lugupidamist neile, kellel on olnud märkimisväärne osalus antud töö valmimisel. Eelkõige juhendajatele, Külliki Seppelile ja Ingmar Kurgile, kelle abistavate küsimuste ja sisukate mõttevahetuste kaudu sai teoks temaatika koondamine ning teoreetilistest avarustest reaalsusesse toomine, jättes kõrvale eesmärk püüda lahendada kõiki võimalikke ja huvipakkuvaid küsimusi; Andres ja Moonika Rajale töö paremasse eestikeelsesse vormi panemise eest; ning Philippe Murfittile kaasa mõtlemise, kannatlikkuse ja julgustuse eest, mis töö kirjutamist jätkuvalt saatis.

Põhimõisted

Alljärgnevalt toon välja peamised kontseptsioonid ning lähtekohad, kuidas olulisemaid mõisteid antud töös käsitlen.

Risk – Becki (1992: 21) sõnul võib riski defineerida kui süsteemset ohtude ja ebakindlustega tegelemise viisi, mis on moderniseerumise enda poolt ajendatud ja esitletud. Vastupidiselt varasematele ohtudele, on riskid kui tagajärjed, mis viitavad moderniseerumise ähvardavale jõule ning selle laienevale kahtlustamisele. Võttes kokku Becki ja Luhmanni käsitlused riskist kirjutab Bergmans (2008: 180), et mõlemal juhul on tegemist ohu või potentsiaalse kahjuga, võimaliku otsuse või tegutsemise valiku tagajärjega. Ta lisab, et riske peetakse alati ärahoitavaks, ilma konkreetse otsuseta või tegutsemise valikuta ei oleks riski.

Vastupidiselt vastandusele risk-turvalisus, lähtun käesolevas töös Luhmanni duaalsest käsitlusest risk-oht. Sellise eristuse puhul on tegemist eeldusega, et ebakindlus eksisteerib tulevikus esineva kahju võimalikkusega seoses ning **riski** puhul tähendab see, et võimalik kahju ja tagajärjed omistatakse otsusele, samas kui **ohu** puhul omistatakse kahjutekitaja välisele põhjusele ehk keskkonnale (Luhmann 2008: 21-22). Beck (2008: 4) teeb samuti vahet ohtudel ja otsustel

põhinevatel riskidel. Võrreldes varasemate ohtudega inimeste tervisele ja elule ning kogukondadele nälgahäda ja katku tõttu on ühiskonna eksisteerimine ja tulevik sõltuvad otsustest. Van Loon (2000b: 237) leiab, et oht muutub otsustushetkel riskiks. See, mida juba meeltega tajutakse, on reaalsuseks saanud risk, mis on väljunud riski kategooriast ning millest on saanud reaalsus (katastroof).

Riskid on Becki jaoks lisaks sotsiaalsed ja teaduslikud konstruktsioonid (Beck 1992: 155), mis ilmnevad rahvaste ja gruppide vastuoluliste hinnangute tulemusena (Beck 2008: 13), ehk nende kohta käiva kommunikatsiooni käigus.

Modernsus – Becki jaoks on modernsus seotud industriaalse ühiskonnaga ning riskiühiskond on seoses refleksiivse modernsusega (Beck 1992: 3). Refleksiivne modernsus on enese–vastandus (*self-confrontation*) riskiühiskonna tagajärgedega, mida ei saa ületada ega millega ei saa adekvaatselt industriaalse ühiskonna süsteemis tegeleda (Cottle 1998: 12). G. Bechmann ja N. Stehr peavad Luhmanni käsitluses peamisteks modernse ühiskonna tunnusteks sotsiaalset diferentseeritust ja süsteemide moodustumist (Luhmanni teose „Risk“ (2008) eessõnas). Hall ja Gieben (1992) toovad välja neli peamist omadust, mis nende arvates ilmestab modernset ühiskonda:

- 1) Sekulaarse poliitilise võimu ja autoriteedi domineerimine ning suveräänsuse ja legitiimsuse mõisted, mis toimivad suurtele, kompleksete struktuuridega modernsetele riikidele omaselt defineeritud territoriaalsete piiride raames.
- 2) Rahaline vahetusel põhinev majandus, millele on omane turukaupade laialdane tootmine ja tarbimine, ulatusliku eraomandi olemasolu ning kapitali akumulatsioon süsteemse, pikaajalise perspektiivi põhimõttel.
- 3) Traditsioonilise sotsiaalse korra hääbumine koos fikseeritud sotsiaalse hierarhia ja alluvussuhetega, ning dünaamilise sotsiaalse ja tööjõu soolise erisuse ilmnemine. Modernsetes, kapitalistlikes ühiskondades iseloomustas seda uute klasside teke ning iseloomulikud patriarhaalsed suhted meeste ja naiste vahel.
- 4) Religioosse, traditsioonilistele ühiskondadele tüüpilise maailmavaate tähtsuse vähenemine ning sekulaarse ja materialistliku kultuuri esile kerkimine, mis tõi esile individualistlikud ja ratsionaalsed ajendid. (Hall ja Gieben 1992: 6)

Lisaks märkis modernse ühiskonna ilmnemisest teadmiste tootmine ja klassifitseerimine, uue intellektuaali ja kognitiivse maailma sünni, millele järgnes teaduslik revolutsioon ja 18. sajandi Valgustusaeg. Samuti on Halli ja Giebeni arvates oluline kultuuriliste ja sotsiaalsete identiteetide konstrueerimise arvestamine modernsuse tekkeprotsessides. Riskiühiskonda näeb Beck (2008: 15) kui edasiarengut, mis järgneb modernsusele ja industriaalsele revolutsioonile.

Infoühiskond – Lash (2002: 1-2) nimetab kaasaja ühiskonda erinevalt postmodernsest või

riskiühiskonnast infoühiskonnaks, mida iseloomustavad peamiselt informatsiooni enda omadused. Informatsiooni ning seeläbi ka infoühiskonna omadusteks peab Lash (informatsiooni)vooge, välja kiskumist (*disembeddedness*), ajalist ja ruumilist kokkusurutust ja reaajasuhteid. Kui varasemalt oli domineerivaks meediumiks narratiiv, lüüriline poeesia, vestlus või maal, siis nüüd on selleks sõnum, mis on väga baidi-sarnane ja kokku pressitud. Vastupidiselt infoühiskonna iseloomustamisele teadmisteheda tootmisega seonduva või informatsioonirikaste hüvede ja teenuste tootmise kaudu, on Lashi jaoks informatsiooni ja vahendamise kasvu tõttu infoühiskonnas suurenenud irratsionaalsus, info üleküllus ja valeinformatsioon.

Sotsiaalne konstruktsioon – Gieben ja Hall käsitlevad sotsiaalsete ja kultuuriliste identiteetide konstrueerimist kui kuulumise tähenduse konstrueerimist, mis toob inimesed kokku kujutletud kogukondadesse ning sümboolsete piiride konstrueerimist, millega defineeritakse, kes sinna ei kuulu või on loodud kogukonnast välja jäetud (Hall ja Gieben 1992: 6). Sotsioloogid püüavad mõista sotsiaalseid ja keskkondlikke probleeme, võttes neid kui konkreetseid sotsiaalse reaalsuse konstruktsioone, mitte niivõrd tegelikke füüsilisi tingimusi (Demeritt 2002: 771). Sotsiaalset konstruktsiooni võib seega pidada reaalsuse loomiseks sotsiaalsete suhete ja ühiskonnas toimuva kommunikatsiooni kaudu. Antud seletus ei pretendeeri defineerimise ülesande täitmisele, kuid aitab avada riskiühiskonna teoorias olulisel kohal olevat riskide konstrueerimist.

Institutsioon – Websteri pakutud definitsiooni järgi on institutsioon ühistel ja spetsiifilistel eesmärkidel loodud või organiseeritud grupp või korporatsioon, millele on omane avalik olemus või mis mõjutab kogukonda. Viidates töös üldistavalt institutsioonidele, hõlmab käsitlus sarnaselt Beckile (1992, 2008) teaduse, äri, õiguse, meedia ja poliitika valdkonda jäävaid asutusi, organisatsioone ja grupeeringuid. Muul juhul olen täpsemalt viidanud, millise valdkonna institutsioone silmas peetakse.

Informatsioon – G. Bechmann ja N. Stehr leiavad, et informatsioon on valik reservuaarist ehk jagatud tähenduse hulgast, kust valitakse olulisi elemente kas edastamiseks või unustamiseks (Luhmanni teose „Risk“ eessõnas, 2008: xvii). Informatsiooni omadusteks peab Lash (2002: 2) (informatsiooni)vooge, välja kiskumist (*disembeddedness*), ajalist ja ruumilist kokkusurutust ja reaajasuhteid. Websteri sõnaraamatu definitsiooni järgi on informatsioon mistahes fakt või faktikogum, teadmine, uudis(ed) või nõuanne, mis on teiste poolt kommunikeeritud või iseseisva õppimise või uuringu (lugemise, jälgimise vms) tulemusena vastu võetud ja millest on aru saadud, ning mis peaks vähendama määramatust mistahes maailma piirkonna kohta.

Kommunikatsiooni mõiste keskne idee seisneb kontaktide loomisel teadete saamise ja

vastuvõtmise protsessis. Kommunikatsiooni kõige olulisemad karakteristikud hõlmavad kahte teemavaldkonda: vastuse või tagasiside määra (ühepoolne versus interaktiivne protsess) ning seda, mil määral kommunikatsioonisuhe on ka sotsiaalne suhe (McQuail 2000: 445). Van Looni (2002) lähenemise kohaselt on riskid vahendatud, neid mõistetakse peamiselt läbi teadmiste tootmise ja informatsiooni leviku, mis toimub suurelt osalt tehnoloogia kaudu.

Luhmanni käsitluses on kommunikatsioon kui selektiivse valiku protsess, mis koosneb info, edastamise ja mõistmise tervikust (Luhmann 2009: 202). Protsess sisaldab kolme etappi, millest kõigi puhul on võimalik lähtuda valikust: 1) pidev informatsiooni süntees ja valik, mida edastada, 2) edastamine (*transmission*) ja 3) aru saamine (*comprehension*) (Luhmann 2008: 162).

Kommunikatsioon hõlmab informatsiooni, teadmuse, osalemist, õppimist ja endasse süübibmist (*reflection*) (Luhmann 2008: 111). Nii tähendab kommunikatsioon käesolevas töös riskide kohta käiva informatsiooni ja teadmuse vahendamist ning ühiskonnas toimuvat suhtlust, mis põhineb valikul.

Meedia – Van Looni (2008: 52) jaoks tähendab meedia taastootmise tehnoloogiat, massimeedia loogika järgib ideed “tuua asjad kodule lähemale” ning on peamine informatsiooni vahendaja. Tulloch ja Lupton (2001: 10) defineerivad Becki meedia käsitlust kui teadmuse töötlemise süsteeme. Cottle (1998: 8) lisab, et meedia on Becki jaoks peamisi platvorme, kus toimub riskide sotsiaalne defineerimine.

1 Riskiprintsiip ja muutunud ühiskond

Becki teooriast lähtudes on riskiühiskonna põhiteemaks kaasaegse ühiskonna kiired edusammud, mis toodavad radikaalset ebakindlust, kuna keegi pole võimeline tagajärgi adekvaatselt hindama (Beck 2000b: xii). Riski mõiste ei ole inimkonnale tundmatu ja riskid on eksisteerinud praktiliselt kogu aeg, kuid riskiühiskonnas on lisaks looduslikele riskidele vaja tegeleda teaduse ja tehnoloogia poolt toodetud riskidega, mille puhul omistatakse tagajärjed otsusele, mis vastava riski teostumist võimaldas. Beck leiab, et modernne ühiskond on muutunud riskiühiskonnaks kuna üha enam ollakse hõivatud debattidega endi poolt toodetud riskide teemal ning püüdega neid hallata (Beck 2008: 50). Eelmist sajandit ja kohati veel tänapäeva lähenemistki iseloomustav põhimõte, mille järgi on inimesed võimelised oma otsuste ja valikute tagajärgi piisavalt ette kalkuleerima ning riskiga kaasnevaid võimalikke kaotusi ära hoidma või minimaalseina hoidma, seatakse riskiühiskonnas küsimuse alla (Beck 2008: 48). Varasemates ühiskondades pöörati enam tähelepanu ohule, kui probleemi allikale, samas kui modernne ühiskond on tähelepanu aluseks võtnud riski, tegeledes selles peituva võimaluse optimeerimise ja ära kasutamisega (Luhmann 2008: 25). Luhmanni jaoks tõstatub sellega aga küsimus, kas taoline lähenemine kehtib ikka veel või iseloomustab praegust olukorda pigem riskile kui otsuse tagajärjele lähenemine ning suhtutakse ohtu ja ohu vältimise võimaluste puudumisse kui riski (Luhmann 2008: 29, 31). Becki (1992) sõnul on varasem hüvede (*goods*) jaotumise loogika asendunud riskide (*bads*) jaotumise loogikaga (Cottle 1998: 8), ning hüved ise on saamas üha enam ohtude allikaks (Beck 1992: 51). Erinevalt rikkusest, mille puhul valimine, hankimine ja otsused on alati vajalikud ja võimalikud, viibivad riskid vaikumisi kõikjal ja takistamatult, põhinedes vabalt langetatud otsustel ning mõjutavad ka „rikkaid ja võimu omajaid“ (ibid: 37, 41).

Tulevikku nähakse üha enam sõltuvana otsustest ning Luhmanni sõnul on tekkinud olukord kahe vastasseisu – otsuse langetaja ja otsusest puudutatu (*affected*) vahel – kuna kumbki näeb olukorda oma vaatenurgast ning lähtuvalt oma arusaamast selles osas, kuidas teine pool neid näeb (Luhmann 2008: 25, 37). Riskid on riskid tänu teadmisele (Beck 1992: 55) ning Becki sõnul on riskid tavaelus tihti nähtamatud ning vahendatud (ibid: 27), mis asetab riskide defineerijad ja otsuste langetajad riskiühiskonnas määravatele positsioonidele. Teadmuse kättesaadavus on aidanud kaasa suurenenud riskitajule, mis on omakorda mõjutanud ühiskonnakorraldust ja usalduslikkust informatsiooni vahendajaisse. Riskid esinevad igas eluvaldkonnas ning neist on saanud üldine otsuste langetamist ja seeläbi ühiskonda organiseeriv printsiip, mis ei ole loomulikult ainuke põhimõte, mille alusel ühiskond toimib, kuid mille tähtsus on viimastel kümnenditel märgatavalt

suurenenud ning kerkib üha enam esile. Edaspidises töös riske mainides pean silmas üksikuid riske, mis esindavad üldisemalt riskiprintsiipi. Bergmans (2008: 180) laskumata debatti selle üle, kas tänases ühiskonnas on tegelikult rohkem riske kui varem, leides Becki nii väitvat, pooldab riskiühiskonna nimetusele „riskile orienteeritud ühiskonda“ (*risk-oriented society*). Viimast eelkõige seetõttu, et riskide ilmnemine näib seostuvat nendest teadlik olemisega ning see omakorda mõjutab, kuidas ühiskonnaliikmed oma elu ja tööd korraldavad. Antud töös kasutan riskiühiskonna sõnastust, kuna leian, et riskidele orienteeritus on igati põhjendatud ning sisaldub Becki riskiühiskonna teoorias.

Informatsiooni suurenenud tarbimine ja kättesaadavus, teadussaavutused, riskide suurenenud taju ja tuleviku nägemine sõltuvana otsustest avaldavad mõju ühiskonnaliikmetele, kes omakorda vastastikku ühiskonda ja selle valdkondade arengut mõjutavad. Luhmann (2008) nimetab sellist teineteise mõjutamist autopoieesiseks ehk sotsiaalsete süsteemide vastastikuseks ning ühtlasi ka süsteemide siseseks mõjutuseks. Tema lähenemises on sotsiaalne süsteem koos allsüsteemidega autopoieetiline, moodustades kommunikatsiooni kaudu ise-enesliku terviku (Kinsella 2007: 3). Allsüsteemideks võib lugeda erinevad sotsiaalsed valdkonnad nagu teadus, majandus, poliitika ning ühiskonna organisatsioonid (või ka institutsioonid), mis identifitseerivad end viitega sotsiaalsele allsüsteemile. Nii on näiteks uuringutega seotud institutsioonid peamiselt seostatud teadusega, riik poliitikaga ja kohus seadusega (Holmström 2007: 259). Autopoieetiline, vastastikuse mõjutamise süsteem on korraldus, kus „iga individuaalse tegevuse puhul, mis leiab aset taaskordavas autopoieetilises võrgustikus, jääb positiivse või negatiivse väärtuse valikuvõimalus avatuks, ning otsust on võimalik langetada vaid tuleviku järgnevaid tegevusi silmas pidades“ (Luhmann 2008: 78)¹. Iga langetatud otsus on millegi lõpp ja samas ka algus ning mõjutab teisi allsüsteeme. Näiteks valides eurotsooniga liitumise ei saa lähtuda vaid sellest, et see on vajalik ja tagab piisava majandusliku heaolu. Euro ei garanteeri majanduse jätkusuutlikkust ning eksisteerib ka teine alternatiiv – jääda oma riigi rahandussüsteemi juurde. Taolises olukorras, kus valikuvõimalus on kas üks või teine, leiab Luhmann (2008: 81), et see suurendab kaasaegse ühiskonna riskantsuse koormat igas tegevuses. Kui valitakse üks võimalus, tähendab see seda, et teist enam ei saa valida, kuigi seda oleks saanud ning saab alati arvesse võtta. Ükskõik kas valides eurotsooni liitumise kasuks või mitte, ei ole tagajärg kindel ning mõlema valikuotsuse puhul kaasneb teatav risk. Antud töö raames on eeltoodu oluline lähtekoht. Taolisi võimalikke, tulevikus esinevaid riskistsenaariume arvestavaid otsuseid peavad ühiskonnaliikmed langetama olukorras, kus riskid esinevad tänapäeval kõigis valdkondades ja nende eest ei ole võimalik põgeneda. Ühe allsüsteemi suhtluspõhimõtted on Luhmanni järgi teistest erinevad ning teineteise mittemõistmine võib olla üks põhjus, miks

1 “For every individual operation produced in the recursive network of its autopoiesis, the option for either the positive or negative value remains open, and this decision can be made only with an eye to subsequent future operations.”

riskantseid otsuseid langetatakse. See tähendab ühelt poolt, et riskist on saanud ühiskonda läbiv printsiip ning teisalt, et suhtlemine nii erinevate ühiskonna valdkondade, institutsioonide kui indiviidide vahel, on üks peamisi mooduseid, kuidas riskid esile tulevad, kuidas nendega edasi toimitakse ning kuidas nad omakorda esilekerkimise keskkonda mõjutavad.

1.1 Riskide kujunemine

1.1.1 Riskid kui arengu triumf

Lääne ühiskonnas toimub Becki (1992: 20) hinnangul protsess, kus „igapäevase leiva” eest hoolitsemine on kaotanud oma pakilisuse, enam ei ole vaja võidelda toiduainete (ja eluks vajalike ressursside) nappusega. Teisalt on laialt levimas teadmus selle kohta, et varasemad rikkuse allikad on „saastunud” ohtlike kõrvalmõjude juurdekasvu tõttu. Me elame riskiühiskonnas, kuid me ei räägi enam maale langevatest komeetidest või teistest taolistest õnnetustest. Teemaks on hoopis ühiskonna arengu kiired edusammud, mis on edukad nii mõjukuse astmelt kui tagajärgede ulatuse poolest - näiteks inimgeneetika saavutused – kuid mis toodavad radikaalset ebakindlust (Beck 2000b: xii). Loomulikult ei saa siinkohal vaid negatiivse poole pealt läheneda, sest mitme valdkonna saavutused ja arengud on oluliselt efektiivsemad ja inimestele tõelist kasu toovad, kuid nagu Beck (2008) toonitab, iseloomustab tänast ühiskonda fakt, et me seisame silmitsi riskide ja ohtudega, mis on meie endi poolt toodetud ja millega kaasneb nii palju tundmatut ja ettenägematut, et ei eksperdid, poliitikud ega ärimehed, rääkimata tavainimestest, ole võimelised neid adekvaatselt haldama.

Valgustusaja algne püüe ratsionaliseerimise, arvutuste ja riskikalkulatsioonidega võimalikke tuleviku ohte ja ebamäärasusi vähendada, on läbi käinud industrialiseerumise ja (teaduslik-tehnoloogilise) innovatsiooni teekonna jõudes välja selleni, et ebakindlus, riskid ja ebamäärasus on tegelikult kasvanud. Becki (2008) jaoks seisnebki modernsuse iroonia selles, et mineviku kogemus juhib meid riske mõõtma viisidel, mis on vastavuses täiesti sobimatute standarditega, ning eksitab jätkuvalt riske kohtlema kui kalkuleeritavaid ja kontrollitavaid nähtusi. Võrreldes Becki varasemat teost „*Risk Society*“ (1992) (eesti keelde tõlgitud: „Riskiühiskond“, 2005) aastaid hiljem kirjutatud teosega „*World at Risk*“ (2008), võib järeldada, et ühiskond on edasi liikunud sarnases suunas ja mitte märkimisväärselt turvalisema ja riskivabama ühiskonna suunas vaid vastupidiselt. Beck (2008: 15) nimetab varasemat riskiühiskonda nüüdseks riskihaldamis- või riskidiskursusühiskonnaks, mis on:

...konstellatsioon, kus uued teadmised aitavad ette-ennustamatuid riske muuta kalkuleeritavateks riskideks, kuid selle protsessi käigus tõstatuvad uued ettenägematud aspektid, mis sunnivad meid

sügavalt riskide üle järgi mõtlema. /.../ see on konstellatsioon, kus modernsuse juhtidee, milleks on otsusel põhinevate kõrvalmõjude ja ohtude kontrollitavus, muutub küsitavaks².

Isetoodetud riskide tingimus on Becki kirjelduses refleksiivse modernsuse (*reflexive modernity*) eripära (Kinsella 2007: 3). Refleksiivsus on tema jaoks ühiskonna enesemonitooring, mille tõttu seisabki ühiskond silmitsi refleksiivse hinnangu tulemusega, milleks on riskiühiskond ja seik, et ühiskond on moderniseerumise e d u k u s e tulemus. Riskiühiskonna tees sisaldab refleksiivset modernsust, mida Beck käsitleb eelkõige kui modernsuse kõrvalnähtude tulemust, kuid mis kattub Giddensi ja Lashi poolse versiooniga, kus põhirõhk on teadmisel, mis puudutab modernsuse aluseid, tagajärgi ja probleeme (Beck 2008: 118). Modernset refleksiivsust näeb Beck kahe astmena (Cottle 1998: 12). Esimene viitab soovimatutele ja varjatud kõrvalnähtudele, millega peab silmitsi seisma ja industriaalse moderniseerumise käigus vastanduma (*reflex*). Teine on rohkem eneseteadlik (*reflective*) vastus ilmnevatele protsessidele, mis näib eeldavat lisaks ratsionaalsuse aspekti, tuues esile ekspertide vahelise debati ilmnevate ebamäärasuste osas (Cottle 1998: 13). Beck viitabki seigale, et meil ei ole piisavalt mõistlikkust (*Vernunft*) selleks, et elada ja tegutseda globaalsel, toodetud ebakindluste ajastul (Beck 2000: 226). Beck leiab, et industriaalse modernsuse eristamine refleksiooni (teadmise) ja refleksiivsuse (kõrvalnähtude) vahel on asendunud eristusega teadmise ja mitte-teadmise vahel (Beck 2008: 123)³. Nii võib öelda, et riskid on kui kõrvalnähud, millega riskiühiskonnaliikmed tegelema peavad ning mis viitab enesekriitilisele lähenemisele. Bergmans (2008: 175) lisab, et Beck näeb riskiühiskonda ka kui individualiseerunud ühiskonda ning rõhutab vajadust refleksiivse ja enesekriitilise teaduse ning otsuste langetamise osas. Antud töö raames jääb lähema vaatluse alt kõrvale individualiseerumise tees, mis aga ei tähenda, justkui see ei oleks riskiühiskonna mõtestamisel oluline. Vastupidi, individualiseerumine loob Bergmansi (2008: 176) sõnul suurema vajaduse läbirääkimisteks, jagatud arusaamadeks, reaalsust puudutavate tõlgenduste ja ootuste jagamiseks.

Põhjus, miks kaasaegne ühiskond ei suuda enam kontrollida isetoodetud riske, ei seisne mitte puudujääkides ja lüüasaamistes, vaid ühiskonna t r i u m f i d e s (Beck 2008: 8). Tuleb esile paradoks, kus enesevaatlus ja -kriitika muutub uute lahenduste ja lähenemisviiside hukkamõistuks ja seega muutustele üleskutsuvaks tegevuseks. Ühiskonna arengu käigus ilmnevad kõrvalnähud ja (soovimatud) tagajärjed, mis on ajendatud ühiskonnaliikmete elu paremaks ja lihtsamaks muutmisest, hakkavad toimima hoopis elukeskkonna hävitajana ning muutuvad ohuks inimeste tervisele. Olles enesekriitiline, on taoliste tulemuste vaatluse tulemuseks kriitika ja kahtlus, kas

2 Risk-management society or risk discourse society /.../ "it is a constellation in which new knowledge serves to transform unpredictable risks into calculable risks, but in the process it gives rise to new unpredictabilities, forcing us to reflect upon risks /.../ - a constellation in which the idea of the controllability of decision-based side effects and dangers which is guiding for modernity has become questionable."

3 "... distinction between reflection (knowledge) and reflexivity (side effects) of industrial modernization is replaced by the distinction between knowledge and non-knowing."

arengut mõjutavaid otsuseid on piisavalt kaalutletud. Ühiskonna jätkusuutlikkuse tagamise puhul muutub küsitavaks samal kursil jätkamise mõistlikkus. Lähtudes varasemast ajajärgust pärit mõttemallist riskide haldamisvajaduse ning ennetuspüüde osas, lähtub hinnangust taaskordne nõue ühe uuemate ja paremate lahenduste leidmiseks, et vaatluse käigus leitud riske edaspidi veelgi paremini hallata. Teiseks paradoksi pooleks võiks nimetada ka eesmärgi leidmist, et negatiivsed aspektid üle trumbata – arendada üha uusi edukamaid lahendusi. Ühe võimalusena saab pöörduda teaduse poole, et näiteks aine koostiosasid parandada ja mõjude osas põhjalikumaid uuringuid läbi viia. Samuti on võimalik luua lugematul hulgal seadusi ja nõudeid, et negatiivseid ilminguid kontrolli all hoida ja nende tekitajaid vastutavaks teha. Või püüda näiteks riigivalitsuse ja kodanike kaasamissüsteeme efektiivsemaks muuta, et eri huvigrupid saaksid oma arvamuse kuuldavaks teha (nt Luhmann 2008, ptk-id 8, 9 ja 11). Üks võimalustest on aga läheneda kommunikatsiooni kaudu ning küsida, kas ja kuidas saab ühiskonna enesemonitooringu tulemusi kõige efektiivsemalt ära kasutada, nii et tulemuseks ei oleks saavutuse-soovimatu tagajärje suletud ring, vaid laialdane ja mitmekülgne arusaam tekkinud olukorrast ja tagajärgede tõsidusest. Kuidas oleks mõistlik ühiskonnas suhelda, et langetatud otsuste tulemusena, millest sõltub tulevik, ei toimuks riskide ja negatiivsete tagajärgede pidevat rohkenemist?

Lähtudes Luhmannist kirjutab S. Holmström (2007: 256) refleksiivsusest kui mõistest, mis viitab ainukontekstilisele, nartsistlikule, süsteemi seest tulenevale vaatele, kus võetakse enda maailmavaadet kui antut, seda, mida nähakse, kui reaalsust ja ainsat tõde. Luhmanni (2008) ühiskonna analüüsis iseloomustab taoline valikutele ja arusaamadele lähenemine esimese tasandi⁴ vaatlust. Esimese tasandi vaatlust võiks käsitleda ka kui refleksiivse, enesele ja enesekriitikale suunatud vaatlusena, mille tulemuseks on esimese tasandi vaatluste konflikt eri maailmavaadetega (Holmström 2007: 256). Taoliseks ummikteeks võiks pidada eelkirjeldatud olukorda, kus varasema mõttemalli tulemuseks on vajadus üha paremate, suuremate ja efektiivsemate lahenduste järele, mis aitaksid riske hallata, kuna tagajärge nähakse vaid ühes kontekstis ja laiem pilt, mis hõlmaks erinevaid võimalikke tagajärge, jääb tahaplaanile või üldse märkamata.

Samas refleksioon (*reflection*), nagu Holmström (2007: 256) laiendab, on iseloomulik teise tasandi vaatlusele ja aitab kaasa mitme-kontekstilise maailmavaate moodustumisele. Võetakse arvesse, et teised näevad maailma veidi teisest perspektiivist ning et iseenda maailmavaade on sõltuv (ehk mitte loomulik või iseenesestmõistetavalt vajalik) ja võib osutada praegusest erinevaks.

4 Inglise keeles *second order observation*. Moodustab koos *first order observation*’iga Luhmanni ühe põhiteesidest, teoses “Risk”, mis on abstraktne vaatluspositsioon, võimaldab ühiskonda analüüsida ning eristada üht (valiku) poolt teisest. Tõlge põhineb arusaamal, et võrreldes esimese tasandiga (*first order observation*) on teine tasand ülevaatlikum ning hõlmab enam vaatenurki. Sõna “järjestus” eeldaks teise järgnemist esimesele, mis aga ei ole tingimata vajalik. Kuna tegemist on dünaamilise “vaatlusega”, siis ei ole ka sõna “kord” või “tase” päris sobilik. “Tasand” ei viita ülemuslikkusele, küll aga teisele “positsioonile” ja lähtekohale, mis iseloomustab antud sõna kasutust teoses kõige lähedasemalt.

Eristus refleksiivsuse ja reflektsooni vahel võib osutuda abivahendiks, kui eesmärk on teostada enesevaatlust, mis aitaks identifitseerida probleemi põhiolemust võimalikult laiahaardeliselt ja mitte üksnes „enese“ kitsastes piirides. Ehk on vaja tavapärasest ühiskonnaanalüüsi vaatenurgast eemaldumist, teise tasandi vaatlust ja seisukohta, et refleksiivne enesevaatlus ei ole piisav. Võib-olla vaid tagajärgede, riskide ja nähtava kirjeldamine ning neil teemadel suhtlemine ja info edastamine ei anna soovitud (või alateadlikult soovitud) tulemusi? Kinsella (2007: 3) laiendab refleksiivse modernsuse mõistet, märkides, et selle termini puhul muudab isetoode tud „riskide äratundmine hädavajalikuks tegevuste refleksiivse läbivaatluse, mis neid riske toodavad“⁵. Kaasaegsete riskide olemuse üks olulisim aspekt seisneb selles, et need on ühiskonna poolt ise toodetud ning refleksiivse enesevaatluse tulemusena on selgunud, et riskide (võimalike) tagajärgede kontrollimine osutub võimatuks. Ühiskonna varasemat arengujärku iseloomustanud veendumus, et riske on võimalik ette näha ja ühiskonna arenguga käsikäes toimuvate saavutuste ja triumfi negatiivseid tagajärgi saab minimeerida või üldse vältida, ei ole enam piisavaks vastuseks. Seistes silmitsi sellest tuleneva irooniaga, et edukas riski ratsionaliseerimine tähendab – kui kõik läheb hästi, muutub kõik progressiivselt halvemaks (Beck 2008: 17)⁶, kerkib esile küsimus, kas refleksiivne enesevaatlus on piisav? Kuivõrd on ühiskond ja selle liikmed valmis enesevaatluseks, kus lahenduseks ei ole mitte „uus triumf“, vaid laialdasema arusaama loomine ning olemasolevate (kommunikatsiooni) põhiprintsiipide üle vaatamine? Enesekriitika kaudu on võimalik tuvastada allikad, mis isetoode tud riskide rohkenemisele kaasa aitavad, kuid teiste osapoolte vaatenurgaga arvestamise puhul, reflektsooni korral, on võimalik liikuda suunas, mis riskide maandamisele kaasa aitab. Üheks selliseks allikaks ja samas ka lahendusvõimaluseks võib pidada kommunikatsiooni ja ühiskonnaliikmete omavahelist suhtlust, mis on ühiskonna alus ning ainus võimalus, kuidas arusaamu laiendada ja sisulist koostööd teha. Kommunikatsioon peaks tähendusrikka suhtluse loomiseks toimuma reflektsooni baasilt, kus refleksiivsusele ehk enesekriitikale lisandub teistega arvestamine ja laiahaardelisem analüüs.

Ühiskonna triumf, arengusaavutused ning riskide teke ei ole iseeneslikud protsessid, vaid eeldavad ühiskonnaliikmeid, kes selle nimel tööd teevad, ressursse koondavad ning ennekõike otsuseid langetavad – riskid on otsuste tagajärg.

1.1.2 Riskid kui defineerimise ja otsustamise tagajärg

Lähtun töös eristusest riski ja ohu vahel. Becki (1992: 155) sarnase piiritluse järgi muretseti varasemalt väliselt põhjustatud ohtude pärast, kuid tänapäeva riskid lähtuvad sisemistest otsustest.

5 “...recognition of such risks necessitates a reflexive examination of the practices that produce them.”

6 “...when everything goes well, things get progressively worse”.

Luhmann (2008: 22) toob erinevuse veelgi selgemalt välja: ohu puhul omistatakse tagajärjed välisele tegurile, riski puhul omistatakse võimalikud, tulevikus esinevad kaotused, langetatud otsustele. „Neid [riske] nähakse kui otsuste tagajärgi, veelgi enam, kui tagajärgi, mida ei saa õigustada kui saavutatud eeliste eest maksta tulevat hinda“ (Luhmann 2008: 101)⁷. Riskantsete otsustega on kaasnenud liiga palju tagajärgi, mida pole osatud ega suudetud ette näha ning mille ulatus ja mõju on muutunud globaalseks ning ühiskonna liikmed peavad sellega tegelema, ükskõik kas nad seda soovivad või mitte. Kõike alates tsunaamidest kuni viljatuseeni omistatakse üha enam otsustele (Holmström 2007: 258) ning otsustega kaasnevad positiivsed saavutused ja eelised ei ole enam piisavad kaasnevate kõrvalnähtude õigustamiseks või neist möödavaatamiseks.

Van Loon (2002, ptk 1) nimetab otsusteks sarnaselt Beckile ja Luhmannile inimlikku tegevust ja sekkumist ning tõdeb, et just otsus on see, mis eraldab riski ohust. 18. sajandi keskelt alates võimaldas tehnoloogiline innovatsioon hakata inimesel looduse üle domineerima ja võtma seda pelgalt kui ressursi. Kausaalne loogika andis läbi teaduse võimaluse mitte ainult etteennustada ja klassifitseerida tagajärgi, mis teatud loodusesse sekkumiste puhul kaasneda võivad, vaid juba eelnevalt loogiliste printsiipide, mitte enam üksnes empiirilise vaatluste abil, selgitada nende põhjusi. Muutes (ohu-) ootuse ratsionaalseks arvutuseks, sai tõenäosuse abil hakata ohte riskidena kasutama ehk operatsionaliseerima (Van Loon 2002: 3). Nii sai võimalikuks justkui ratsionaalne, faktidel põhinev otsuse langetamise protsess, mis andis võimaluse jõuda otsuseni, et teatud oht on ettekalkuleeritav (= kontrolli all olev) risk. Van Looni järgi tuleb veelgi teravamalt esile, et inimesed ise on langetanud otsuseid arengu osas, mille tagajärgedega nüüd tegeleda tuleb.

Otsustajad ja otsustamine

Kui risk on otsuse tulemus, siis on loogiline järeldus, et keegi langetab otsuseid. Riski üks omadustest, mis muudab nende käsitlemise ja kommunikeerimise keerukaks, on seik, et risk ei eksisteeri iseenesest, tal ei ole abstraktset olemasolu. Riskid võtavad reaalsuse vormi gruppide ja rahvaste vastuolulistes hinnangutes (Beck 2008: 13)⁸, mis on riskidest rääkimise ja infovahetuse tulemuseks. Riski olemus iseenesest ei anna Adami, Becki ja Van Looni (2000) sõnul eelist ühelegi konkreetsele teadmismvormile ega ühiskondlikule positsioonile. Riskiühiskond ei ole enam klassiühiskond ja riskiühiskonna teooria järgi on kõik riskide ees põhimõtteliselt võrdsed ning peavad tagajärgede ja uute võimalike riskidega tegelema, kuid teatud ühiskonna liikmetel ja gruppidel on siiski eelis. Becki ja mitmete teiste autorite käsitles on teatud gruppidel ja indiviididel suurem ligipääs esmasele informatsioonile ja uurimisasutustele, mis loob paremaid väljavaateid otsuste langetamiseks ja seeläbi riskide formuleerimiseks. Näiteks omades ligipääsu

7 “They are seen as the consequences of decisions, moreover as consequences that, with regard to advantages they bring, cannot be justified as costs.”

8 “They acquire reality in the contradictory judgements of groups and populations.”

uurimistulemustele, on võimalik otsustada uute toodete koostisosade suhtes, otsustada, milline haigus vajab vaktsiini ja milline mitte. Eelisolukorras on need, kes omavad ligipääsu ja paremaid oskusi meediamaaistikul navigeerimiseks või kes on avalikkusele tuntud. Võimustruktuuride ja agentsuse uurimisega on sotsioloogia (ning kommunikatsiooniuuringud) pikalt tegelenud ning tulemuste integreerimine riskiühiskonna käsitlusse täiendaks märkimisväärselt mitmeid vajakajäämisi nii diskursiivse pädevuse, institutsioonide vaheliste võimuhete kui inimeste igapäevaelu puudutava meedia rolli osas, mida Cottle (1998) ning Tulloch ja Lupton (2001) Beckile ja teistele riskiteoreetikutele etteheidavad. Arvestades suhtlemist ühiskonnaliikmete vahel on oluline märkida, et kõik sotsiaalsed grupid ei ole riskide suhtes võrdsel positsioonil ega oma ühelaadseid võimalusi riskide defineerimiseks või nende üle otsustamiseks. Beck kasutab nimelt eraldi mõistet riskide esile tulemisel – defineerimissuhteid, mis on ka kui domineerimissuhted ning toovad esile otsustajate erineva positsiooni võrreldes puudutatutega ehk nendega, keda langetatud otsused mõjutavad.

Defineerimissuhtel (*relations of definition*) on Becki käsitluses riskide esile tulemisel oluline koht lisaks erisusele sisemiste otsuste ja väliselt põhjustatud ohu osas. Cottle'i (1998: 7) sõnul sisaldavad defineerimissuhted reegleid, institutsioone ja võimeid, mis riskide hindamist ja identifitseerimist struktureerivad. Teisisõnu on defineerimissuhete puhul tegemist küsimuste kogumikuga, kes ja kuidas riske defineerib ning millisele defineerimispositsioonile asetub, mis võimaldab tõmmata paralleeli Luhmanni käsitluses otsuste langetamise protsessiga. Millegi defineerimine eeldab teatava informatsiooni, sõnastuse ja terminite kasuks otsustamist. Defineerimissuhted põhinevad Becki (2008: 33) sõnul kontrollil „defineerimisvahendite” üle, ehk teaduse ja seaduslike reeglite üle. Teadlased ja kohtunikud omavad defineerimisvahendeid ning elanikud on neist ilma jäetud – nad on sõltuvad ning allutatud eelneva võimu (= teadmise) alla (Beck 2008: 33). Riskid on avatud sotsiaalsele defineerimisele ja konstrueerimisele, ja nii asetuvad need, kes riske defineerivad ja/või seadustavad, ehk „massimeedia, teadlased, poliitikud ja õigusvaldkonna ametikohad – sotsiaalsetele võtmepositsioonidele” (Adam et al 2000: 4). Võib eeldada, et defineerimisvahendid on igas valdkonnas erinevad.

Luhmann (2008: 117) näeb otsustatute-puudutatute (*decision makers* ja *affected*, Becki sõnavaras ka *afflicted*)⁹ kategooriate juures erinevalt Beckist aga probleemina seika, et puudutatute identifitseerimine ei ole sugugi niisama lihtne kui näiteks valijaskonna puhul. Puudutatute grupid organiseeruvad enamasti endi algatusel ning enda autoriseeringul. Lisaks toob ta välja võimaluse, et otsustaja langetatud otsus muutub ootamatu tagajärje tõttu ka tema enda jaoks ohuks, mitte üksnes

9 “Puudutatu” on sobilikum vaste Luhmanni (2008) kasutatud ingliskeelsele sõnale “*affected*”, mida ka Beck koos vestega “*afflicted*” kasutab. Tõlge “mõjutatud” viitab aktiivsemale mõjutamisprotsessile, kuid Luhmann ja Beck käsitlevad “puudutatuid” pigem kui osapooli, kes langetatud otsuste (ja otsuste tagajärgedega) otseselt või kaudselt tegelema peavad, isegi kui nad seda soovinud pole, mis riskide puhul tihti juhtub.

puudutatute jaoks. Seega ei ole täielik vahet tegemine riski defineerijate-otsustajate ja puudutatute vahel alati võimalik, mis peaks andma parema eelduse olukorra ja oma (võimu) positsiooni mõistmiseks. Adam, Beck ja Van Loon väidavad aga, et erinevused defineerimisvõimaluste osas tulevad esile “diskursiivsete pädevuste, legitimeerimisõiguste omandamise ja ressursside osas, millega tõrjutakse ja viiakse riskid üle teistele gruppidele”, kaitstes end seeläbi võimaliku kahju eest (Adam et al 2000: 4). Autorid leiavad seega, et otsustajad – need kes omavad defineerimisvõimu – kasutavad erinevaid defineerimismeetodeid eelkõige endi huvides ning püüavad otsustega kaasnevaid võimalikke tagajärgi nõ laiali jaotada, et vähendada nende mõju või püüda end tagajärgedest eemale hoida, mis tähendab siiski, et defineerijate-otsustajate positsioon sisaldab Becki jaoks eeldust, et neil on paremad võimalused riskidega toimetulekuks kui puudutatutel, kuna nende käsutuses peaks teoreetiliselt olema rohkem taustainformatsiooni ja uuringute andmeid.

Beck (2000a: 224-225) identifitseerib defineerimissuhete raames neli põhilist küsimuste kogumikku:

1. Kes defineerib ja määrab toodete kahjulikkuse, ohtlikkuse, riski? Kus asub vastutus: kas nendel, kes riske genereerivad, neil, kes riskidest kasu saavad, keda riskid potentsiaalselt mõjutavad või avalikel esindusorganisatsioonidel?
2. Milline on teadmise ja mitte-teadmise määr seoses kaasatud põhjuste, ulatuste, tegijate jne. osas? Kellele peab esitama asitõendid ja “tõestuse”?
3. Mida peaks lugema piisavaks tõendiks maailmas, kus riskide kohta kättesaadav info on igal juhul vastuoluline ja tõenäosuslik?
4. Kes peaks otsustama kannatanute kompensatsiooni ja selle osas, millised on sobilikud vormid tulevaste kahjustuspiirangute kontrolli ja regulatsiooni jaoks?

Need küsimused toovad esile otsustamise kompleksuse, viitavad riski keerukale olemusele ning otsustaja ning defineerimisvõimu omaja määravale rollile. Üles kerkivad teemad puudutavad poliitikat, kommunikatsiooni ja seadusandlust ning vajavad kõik lähemat käsitlust (mille pealiskaudsust Beckile ka etteheidetud on, nt Van Loon 2002, Cottle 1998). Huvitaval kombel ei leia aga Becki käsitluses täpsemat defineerimisel toimuvate otsustusprotsesside kirjeldust, mis peaks andma võimaluse alustada ülaltoodud küsimustele vastuste leidmist või vähemalt selleks vajalike tegurite lähemat vaatlust. Analüüsides ühiskonna allsüsteemide institutsioone riskiprintsiibist lähtuvalt, toob Luhmann (2008) sarnaselt Beckile eraldi välja teaduse, majanduse, tehnoloogia ja protestiliikumise näol teatud määral ka poliitikavaldkonnad, kui ühed riskiühiskonna kriitilised sõlmpunktid. Kuid kui Beck keskendub peamiselt võimalikele negatiivsetele tagajärgedele ja esitab kohati kriitilist tooni küsimusi eeldades, et riskiühiskonnas langetatud otsused on enamjaolt negatiivsed ja igal juhul kellelegi kahjulikud, siis Luhmann analüüsib, miks taoliste otsuste langetamine võimalikuks saab ning viitab sellele, et otsuste puhul on infovahetus eri

osapoolte vahel põhjapaneva tähtsusega. Luhmann kirjeldab süsteemsemalt lähenedes sisemisi otsustusprotsesse ühiskonna erinevate valdkondade organisatsioonides ja institutsioonides. Kuigi Luhmanni käsitluses puudub otseselt tegija ning ta näeb kommunikatsiooni kui ühiskonda moodustavat elementi ning käsitleb seda sotsiaalsete süsteemide teoorias (Bergmans 2008, Holmström 2007), annab tema lähenemine riskile ja otsustusprotsessidele võimaluse riskiühiskonna keerukusele teise nurga alt läheneda. Luhmanni riskikäsitlus, asetudes süsteemiteooriasse võib osutada kommunikatsiooni rolli edasiarendamiseks riskiühiskonna teoorias, millega antud töö ei tegele, kuid mida on näiteks ka Kinsella (2007) ja Holmström (2007) ning kaudsemalt Bakir (2010) kasutanud ja mille vajadust esile toonud.

Ootused tuleviku suhtes, mida nähakse kas negatiivse või positiivse, provotseerivad omakorda otsuseid, mis mõjutavad järgneva otsuseid sama organisatsiooni sees. Luhmanni (2008: 188) jaoks on organisatsioon „formaalselt organiseeritud sotsiaalne süsteem“, mille piire märgivad liikmelisus ja mitte-liikmelisus ning mis moodustavad „vaatleva kommunikatsioonisüsteemi“ (Holmström 2007: 259). Näiteks otsust liituda eurotsooniga võib pidada sõltuvaks valimislubadustest ning võetud poliitilise kursi jätkamist. Nii saab antud kontekstis näha seda kui soodsat ja poliitikute vaatenurgast positiivse tagajärjega otsust. Kuivõrd defineerimisprotsess ja otsused teisi allsüsteeme (näiteks kaubandussektori ja meditsiiniteenuste arengut) mõjutab või kui palju erinevaid alternatiive enne otsuse langetamist kaalutleti, ei ole Luhmanni jaoks siinkohal peamine. Luhmann (2008: 191) näeb siin ühe põhiprobleemina tekkivat bürokraatiat, kus otsused jaotatakse suureks hulgaks alamotsusteks ja korraldatakse vastavasse järgnevusse. Tulemuseks on palju väikseid otsuseid, mis järk-järgult suurema lõppotsuse langetamise möödapääsmatuks muudavad ning mille tulemusena tekib illusioon, et protsessi lõpus eksisteerib otsustusvabadus kogu asja olemuse suhtes. See aga viib omakorda selleni, et tekib arvamus, kus tagajärgedega toimetulekuvõimet hinnatakse üle, olgu selle tagajärje kategooriaks „põhimõtteliselt turvaline“ (*practically safe*) või „väga ebatõenäoline“ (*extremely unlikely*). Ebamäärasus on taandatud ühisele, väiksemate otsuste kaudu otsustamisele (Luhmann 2008: 192) ja nii on võimalik jäänuk-riski esitleda kui vastuvõetavat. Teiseks tekib olukord, kus negatiivsete tagajärgede korral on praktiliselt võimatu leida tegelikku otsuse langetajat, kuna tegemist oli otsuste järgnevusega ja nii ei vastuta otseselt keegi. Oluline on seik, et otsustajatel (olgu nad hetkel vastutavad või mitte) on teistsugune positsioon kui neil, keda langetatud otsused puudutavad ning ühiskonna allsüsteemide sees tehtavaid otsuseid nähakse eelkõige sama valdkonna siseselt ehk toimub üksnes refleksiivne enesevaatlus.

Otsusest puudutatud

Otsustajate ja puudutatute temaatika läbib taustana eelpool toodud nelja defineerimissuhete küsimust ning kogu Becki käsitlust üldisemalt. Luhmann osutab temaatikale samuti erilist tähelepanu, tuues otsustajate analüüsimisel sisse erinevuse, mis ilmneb selles, kas tulevikku nähakse riski või ohu vaatenurgast (Luhmann 2008: 102). Näiteks suitsetamise puhul hindame me enesekahjulikku tegevust teisiti kui kokkupuutel radioaktiivsusega. Sellise riski-ohu vahe tegemise hoidmine ei tekitaks sotsioloogilisest vaatenurgast lähtudes suuri probleeme. Keeruliseks muutub olukord seetõttu, et „riskid, mida otsustaja võtab ja peab võtma, muutuvad puudutatute jaoks ohuks“ (Luhmann 2008: 107)¹⁰. Otsuse langetamisel ei saa vältida kaasnevaid tagajärgi, vastasel juhul ei saa Luhmanni järgi otsust otsusena võtta. Seega on vältimatu, et otsuse tulemusena tekivad võimalikud tulevikus esinevad kaotused ja seda peab aktsepteerima kui riski, mida ei saa kirjutada otsusega kaasnevate (paratamatute) kulude arvele. Luhmanni sõnul näeb aga puudutatud osapool kogu protsessi ohuna, kuna ta on ohustatud otsuse poolt, mida ta ise ei langeta ega kontrolli. Analüüsides langetatud otsust võib ta isegi aru saada, et tema vaatenurk erineb otsustaja omast (isegi kui see on ta ise), kuid nii tekib olukord, kus risk on oht ja oht on risk (Luhmann 2008: 107). Kui risk muutub puudutatute jaoks ohuks tähendab see, et tagajärje peaks saama kirjutada välise teguri arvele. Kuna me elame kommunikatsioonivahenditest läbi-imbunud ühiskonnas (Van Loon 2008) ja teadmiste kättesaadavus on suurenenud, selgub aga, et tegelikult nõ välisest tegurist, mis ohu põhjustab, saab kaasinimene, kes nii on otsustanud – ehk teadlikult nii valinud. Puudutatu jaoks tähendab see aga, et järelikult ei ole tema vaatenurka arvesse võetud ja teda on ignoreeritud, mis viib omakorda pingete ja negatiivse arvamuse kuhjumisele, kui ei teki võimalust dialoogiks.

Riskiühiskonnas ei eksisteeri varasem ühiskonna klassidesse jaotumine enam endisel kujul, kuna paljude ilmnevate riskidega peavad tegelema ka need ühiskonnaliikmed, keda näiteks varasemal ajastul näljahäda ei oleks üldse mõjutanud. Klassiühiskond seostub Becki (1992: 49) sõnul võrdsuse ideaaliga, riskiühiskonnas kehtib aga turvalisuse motiiv. Suur osatähtsus on Becki (1992: 92) sõnul ka individualiseerumisel, elustiilide muutustel ja varieerumisel. Samas ei väida Beck, justkui oleks kõik samal tasemel või et nüüd on vaid niiöelda üks klass, sest ligipääs defineerimisvahenditele ja inimeste ohustatuse määr on tema hinnangul määravalt erinev. Tulloch ja Lupton (2001: 13) väidavad, et riskiteoreetikute, sh Becki kalduvus fookusseerida vaid spetsiifilistele valdkondadele (nt keskkond ja eraelu) võib olla põhjuseks, miks klasside, rahvaste, inimeste ja looduse vahelised piirid nende jaoks kaovad. Riske võib nende arvates hoopis tavapärasemalt kontseptualiseerida kui ohte majanduslikule olukorrale, kodule, vanusest ja soost sõltuvatele suhetele teistega, sotsiaalsele olukorrale ja staatusele ning emotsionaalsele või psühholoogilisele seisukorrale. Autorid tõstatavad väite, et inimesed tajuvad riske klasside ja kategooriate vahel just

10 “...the risks the decision maker takes and has to take become danger for those affected.”

erisuste kaudu. Tullochi ja Luptoni täiendused on olulised ning nende tõstatatud kontekst esineb kahtlemata olulise tegurina ka defineeritavate riskide kommunikatsiooni puhul.

Beck leiab, et alati on kaotajad ja võitjad. Rääkides sellest, kes defineerib riske, mida võib mõista ka kui otsustusprotsessi, on Becki sõnul võimatu rääkida ühistest (majanduslikest ja poliitilistest) huvidest, kui küsimuse all on riskide defineerimine (Beck 1992: 227). Jätkates eeldust, et tulemuseks on enamasti negatiivne tagajärg, leiab ta koos Adami ja Van Looniga, et ka kõige vaoshoitum ja mõõdukalt objektiivne riskimõjude seletus riskiühiskonnas sisaldab peidetud poliitikat, eetikat ja moraalsust (Adam et al 2000: 4). See läheb Luhmanni organisatsioonide otsustusprotsessi kirjeldusega võrreldes veelgi kaugemale, väites, et tegemist ei ole ainult otsustejada tekitatud sisemise bürokraatiaga, vaid pigem juba riski-ideoloogiale sarnaneva mõtteviisiga (vt nt Van Dijk 2005). Näib, et kuna Beck ei kirjelda otsustusprotsesse detailsemalt, on võimalik välja lugeda, et tema arvates toimub alati mingi osa sellest protsessist varjatult, mida on siis vaja „avastada“ eelkõige just puudutatute poolt. Ideoloogilise suuna mainimisega aga siinkohal piirdun, kuigi ideoloogia ning peidetud motivatsioonide osa vajaks riskiühiskonna teoorias enam empiirilist toetust ja teoreetilist laiendamist (Cottle 1998: 25).

Defineerimissuhted on kui domineerimissuhted. Becki (2008: 24) jaoks eeldab riskide esitlemine nende sotsiaalset äratuntavust ehk „defineerimissuhteid, millele /.../ peab riskide esitlemisel lähenema kui domineerimissuhetele“. Defineerimissuhteid tuleb Becki sõnul omakorda võtta kui marksistlikke tootmissuhteid. Siinkohal võib küsida, kas marksistlik, kapitalil põhinev taustsüsteem on riskiühiskonna kontekstis sobilik ja alati paikapidav (vt nt Van Loon 2008: 62)? Kas Becki lähenemisest võib välja lugeda eeldust, et kapitalistlik motiiv tegutseb tihti peamise tõukejõuna, mis omakorda tekitab „peidetud motiive“? Kinsella (2007: 5) leiab, et riskide kommunikatsioonist on saanud kontseptsioon, mida kasutatakse teatud spetsiifiliste huvigruppide poolt, et saavutada konkreetseid eesmärke. Kui eesmärgiks on majanduslik kasu, kusjuures rahaga seonduvaid riske tajuvad esimesena just lõpp-tarbijad ehk antud töö kontekstis puudutatud (Luhmann 2008: 176-177), siis võib arvata, et otsuseid langetatakse suurel määral vaid otseselt endale kaasnevaid tagajärgi hinnates ning teistele seeläbi põhjustatud ohte eirates või ignoreerides. Arvestades, et ühiskonna valdkonnas institutsioonisisene otsustusprotsess teis(t)e võimaliku vaatenurga eksisteerimist pärsib, on vaid enesehuvide eest seismise motivatsiooni võimalik selgitus, miks Becki lähenemine on kriitiline institutsioonide ja „defineerimisvõimu“ omajate suhtes ning räägib indiviidi tasandil tajutavatest tagajärgedest, kuigi valdav arutelu jääb siiski ühiskonnateooria tasandile ning hõlmab üldist riskiprintsiipi.

Veidi teise lähenemisnurga alt, leiab Lash teatud mõttes Becki lähenemist toetades, et „informatsiooni ajastul asendatakse tootmisvahendid kommunikatsioonivahenditega: tootmissuhete

keskne tähtsus asendub kommunikatsioonisuhetega“ (Lash 2002: 112)¹¹. Siin võtab Lash kommunikatsiooni selle kõige laiemas mõttes. Voogude loogika (*logic of flows*), mis asendab näiteks varasema hüvede ja kaupade voogude loogika, on nüüdsest kommunikatsioonide-loogika. Tootmise domineerimise puhul käib poliitiline võitlus (kapitali) akumulatsiooni üle. Kommunikatsiooni domineerimise puhul käib Lashi sõnul võitlus mitte kogumise vaid ringluse (*circulation*) ehk informatsioonivahetuses osalemise üle. Lashi täienduse valguses on mõistetav, miks Beck (1992) peamistele riskiallikele – tehnoloogiale ja teadusele – lisab aastaid hiljem ka meedia (Adam et al 2000) ning laiendab tehnoloogiat majanduseni, olgugi, et riskide vahendamise ja esitlemise osas on meedial olnud riskiühiskonna teoorias oluline roll algusest peale. Täpsemalt meedia tähtsusest ja riskide esitlusega seonduvast kirjutan töö teises osas. Adekvaatse informatsiooni kättesaamine ja omamine on muutumas ellujäämise indikaatoriks, vaadatuna ühiskonnaliikme vaatenurgast, ning sellest välja jäämine näitab Lashi (2002) sõnul informatsiooni võimu. Institutsioonikriitiliselt lähenedes tähendab teadmise omamine suuremat võimu ja laiemaid võimalusi uuteks äri- või teadusprojektideks ning uute riskide kui võimaluste ärakasutamiseks ja seetõttu leiab Beck, et kapitalil on jätkuvalt suur mõju. Tema sõnul on ühiskonnas tekkinud paradoks, kus nimetatud riskiallikad osutuvad ise ka lahendusteks. Tuues näiteks teaduse, millest on Becki (1992: 155) sõnul saanud üks riskide „põhjustest, defineerimisvahenditest ja lahendusallikatest“, lisab ta kriitiliselt, et see on avanud teadusele endale uusi turge. Nii võib öelda, et riskiallike – teaduse, majanduse ja meedia – pädevus pakkuda lahendusi taandub märgatavalt, kui majanduslikud kaalutlused saavad peamiseks tõukejõuks. Otsustajate ja puudutatute vaheline erinevus, kes mida riski või ohuna näeb, tuleb majanduslike huvide puhul teravamalt esile. Felicity Lawrence (*The Guardian Weekly*, 02.12.2011) toob näiteks kiirtoidu ettevõtted, kes arengumaade turgudel kasumit teenivad. Riikides, kus inimeste sissetulek päevas jääb kahe dollari kanti, on tema väitel suurenenud kiirtoidu tarbimine. Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni andmetel oli väidetavalt ligi 2/3 maailmas aset leidvatest surmadest aastal 2008 tingitud elustiiliga seonduvatest haigustest ning sellele ennustatakse jätkuvat kasvu. Arengumaade terviseaktivistid kardavad elustiiliga seonduvate haiguste levikut nagu ülekaalulisus, diabeet ja südamehaigused. Lõuna-Aafrika Vabariigis on ligi veerand koolilastest prisked või ülekaalulised. Diabeedikute arv kasvab. Kuid ligi 20% lastest vanuses 1-9 aastat kannatavad alatoitlustamise nähtude all. Cape Towni kriminoloogiakeskuse uurija Leonie Jouberti sõnul on vaesemates kogukondades valdav “peidetud nälg”, kus inimesed tarbivad odavat kiirtoitu, kuid tegelikult ei saa vajalikke toitaineid. Ettevõtted ise väidavad Lawrence'i sõnul, et nad leiavad innovaatilisi viise, kuidas isoleeritud inimestele anda valikuvõimalusi, mida rikkad on aastaid nautinud, ning loovad väärtuslikke töökohti ja

11 “... in the information age the centrality of the means of production are displaced by the means of communication: the centrality of production relations by relations of communication.”

sissetulekuvõimalusi puuduses olijatele. Esmapilgul on mõlemal osapoolel omad argumendid ja arusaadavad seisukohad, mis aga põhjalikult teineteisest erinevad. Kui asetada ettevõtted otsustajate poolele, näevad nad soovi kasumit suurendada ja turgu laiendada. Puudutatute puhul on üheltpoolt töökohad vajalikud ja valikuvõimalus meeldiv, kuid neil ei ole palju võimalust valida (välja arvatud küll indiviidi tasandil kas toodet tarbida või mitte), kuna Lawrence'i sõnul on Lõuna-Aafrika Vabariigi tervishoiu minister öelnud, et taoliste suurettevõtete tegevuse piiramise püüe tähendab võitlust. Ministri sõnul seisavad ettevõtted piirangute vastu ja ei tee piisavalt koostööd. Takistav argument on kasum. Arengumaades võib tihtipeale esineda olukord, kus inimestel ei ole ligipääsu teadmistele, et end ise võimalike tagajärgede osas harida ja kurssi viia. Samas võib küsida, kes on taoliste suurfirmadele otsustanud anda ligipääsu sealsetele turgudele. Mis näitega esile tuleb on aga seik, et otsustajate ja puudutatute positsioonid on erinevad ja tihtipeale vastandlikud.

Otsustajad ja puudutatud – kokkupuutepind

„Tavainimese vaatenurk erineb eksperdi omast“ (Luhmann 2008: 113) ja institutsioonide esindajate poolt defineeritud riskid ei ole tihtipeale kooskõlas tavainimeste elukogemuse ega arvamusega. Beck (2008) on defineerimisvõimu omajate suhtes kriitiline, väites, et riskid sisenevad ühiskonda rahulikult ning arenevad ja kasvavad ratsionaalsuse, teaduse ja rikkuse keskustes ning naudivad nende kaitset, kes vastutavad seaduse ja korra eest, jättes nõrgemad, vähem-privilegeeritud grupid ja rahvused vaid iseendi vastutada. Sellisest vaatenurgast tulenevalt võtab Beck (2008: 54) kokku, et modernsuse võtmeinstitutsioone – teadust, äri ja poliitikat – hinnatakse nüüd hoopis teistmoodi. Neid ei nähta enam kui eestkostjaid, vaid kui kahtlusluseid – mitte ainult riskide haldajaid, vaid ka kui nende allikaid. Luhmann (2008: 113) lisab, et teatud tingimustes, eelkõige riskantsete tehnoloogiate tingimustes, usaldus teiste (nt otsuse langetajate) enesekindlusesse haihtub. Beck leiab, et usaldus ekspertide ja varasemate turvalisuse allikate suhtes on kaotanud oma jõu – „kolm varasemat turvalisuse sammast – riik, teadus ja majandus – ei suuda enam turvalisust tagada“ (Beck 2008: 45)¹². Kui varem pöördusid puudutatud näiteks seadustest või kindlustusfirmadelt abi saama, siis ebamäärsuse kasvades ei suuda varasemad turvalise riigi ja ühiskonna jätkumist tagavad institutsioonid riskide ja nende tagajärgedega adekvaatselt tegeleda. Kui varem usaldati arsti arvamust, siis nüüd tuleb patsiendil endi huvides ise märkimisväärne aeg pühendada kodutööle ja eel- või järelinfo saamisele. Briti Parlamendi Teadus- ja Tehnikabüroo (*Parliamentary Office of Science and Technology*) on empiirilistes uuringutes leidnud, et teadlaste ja avalikkuse liikmete tajutud riskide vahel võib valitseda tõsine lahknevus. Nimetades faktoreid, mis nende hinnangul näivad mõjutavat avalikku riskitaju, tuuakse välja, et inimesed on altimad

12 “The three pillars of security are crumbling – the state, science and the economy are failing to provide security – and are naming the “self-conscious citizen” as their legal heir.”

aktsepteerima riske, mida juba tuntakse, kui täiesti uusi; meelsamini võetakse omaks riske, mida inimesed ise endile kehtestavad, vastupidiselt riskidele, mis „ülalt” kehtestatakse (Allan 2002: 91). See toob muuhulgas esile nüansi, et inimeste tajus on suuremas sõltuvuses nende elumaailmast ja kohalikust kontekstist. Cottle (1998: 15) leiab, et tavainimeste vastus teadusele ja avalikule esitlusele on Becki teooria käsitluses suhteliselt vähe väljaarendatud. Kirjutades samuti, et teadus püüab end tihti inimeste suhtes kehtestada, leiab Cottle, et teaduse huve ei saa automaatselt tavainimeste huvidest kõrgemalseisvateks pidada. Tavateadmist ei tohiks vastupidiselt tihti kehtivale eeldusele mõttetühjana võtta. Positiivse näitena võib siinkohal tuua Eesti lihatööstusettevõtete poolt kunstlike maitsetugevdajate kasutamise juhtumi, kus tarbijatepoolne teadlikkus tõi kaasa potentsiaalse riskifaktori vähendamise. Verni Leivak (Tarbija24.ee, 04.06.2011) kirjutab, et E621 ehk naatriumglutamaat on valge kristalne pulber, mis tekitab sööjal õgimise efekti, kuid mille võimalike tervisekahjustuste nimekiri on pikk. Naatriumglutamaadi kaotamist järjest enamatest toodetest põhjendas näiteks Rakvere lihakombinaadi juhatuse esimees Anne Mere järgnevalt: „Lähtuvalt tarbija soovidest ja toitumisspetsialistide soovitustest“. Küsida võib küll, mida siis senimaani tehti ja miks oodati, kuni tarbija riskiallika avastab, kuid teatav koostöö näide on see sellegipoolest.

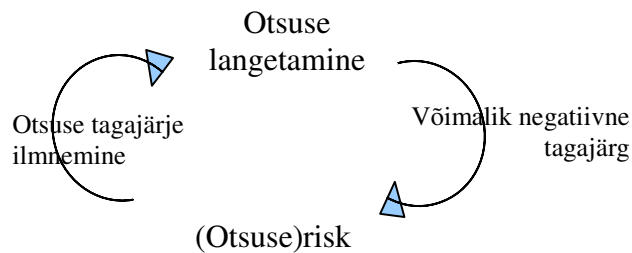
Becki sõnul nimetavad endised turvalisuse sambad just „eneseteadliku kodaniku” oma legaalseks pärijaks” (Beck 2008: 45). Rõhutades individualiseerumise (nii negatiivset kui positiivset) mõju riskiühiskonnas, näeb ta ühe lahendusena nimelt haritud ja teadlikku kodanikku, kes suudab ümbritsevat mõista ja seeläbi adekvaatseid otsuseid langetada. Beck leiab, et tehes riskid avalikkusele nähtavaks ning „õhutades tähelepanu inimese enda elupiirkonnas – need on kultuurilised silmad, mille kaudu „pimedad kodanikud” saavad, ehk tagasi oma autonoomse otsustuse” (Beck 2008: 45)¹³. Tulloch ja Lupton (2001) leiavad aga siin Becki käsitluses vastuolu, kuna nende arvates ei näe tavainimesed endid passiivsete, pimedate kodanikena, vaid kui aktiivselt oma elukogemusi ja välist informatsiooni integreeriva avalikkusena. Nende arvates ei ole inimesed kunagi langenud „pimedate” kategooriasse, kuna uurides austraallaste ütlusi seoses nende biograafia, sotsiaalse konteksti ja tajutud riskidega, väitsid paljud uuritavatest, et nad kombineerivad nii meediast saadavat infot kui väga erinevaid allikaid, et vastuolulise info vallas navigeerida. Uuring tõi välja, et muutujaid riskide konstrueerimisel ja nende kohta info hankimisel on inimeste tavaelus palju. Uuringu kohaselt (Tulloch ja Lupton 2001: 22) võtsid inimesed kasutusele kogemuslikud kohandused ja teadmise ning kasutasid neid, et riskidest paremini aru saada ja neid kontrollida. Tavateadmisel ja arusaamal on inimeste igapäevaelus väärtus, kuid kas see tähendab, et vaja on veel enam infot, veel rohkem allikaid, et puudutatu oleks võimaline teiste

13 “Making the threats publicly visible and awakening attention within one's own living space – these are the cultural eyes through which “blind citizens” can perhaps regain their autonomous judgement.”

langetatud otsuste tagajärgedega toime tulema või, mis veelgi parem, neid juba eos mõjutama? Kas see tähendab veel enam umbusku ekspertide ja institutsioonide suhtes, kes tavainimesele tihti patroniseerivana näivad?

Becki (2000a) hinnangul iseloomustab riskiühiskondi üha suurenev nii tajutud kui potentsiaalne keskkonna seisundi halvenemine, millega käib kaasas vastava valdkonna seadusandluse ja regulatsioonide kasvav hulk. Kuid kõigele vaatamata näib, et keegi ei kanna erilist vastutust. Taolise tekkinud olukorra paradoksi selgitamisel leiab Beck, et põhjuseks on hilis-industrialismi poolt toodetud ohtude või ebakindluste omaduste ning valitsevate defineerimissuhete kokkusobimatus (Beck 2000a: 224). Otsustusprotsesside analüüsi valgelt võib väita, et paradoks seisneb tõepoolest defineerimissuhete sobimatuses, peamiselt seetõttu, et otsustajad ei ole suutelised kõike ette nägema ega võimelised ratsionaalseid otsuseid kontrollitavate tagajärgedega langetama. Erinevate ühiskonnaarengute tulemusena regulatsioonidest ei piisa. Luhmanni jaoks on üheks selliseks arengutendentsi põhjuseks usalduse vähenemine. Ta leiab, et riskiprobleemi ei ole võimalik lahendada institutsioonide või meetoditega, mida arendatakse keerulistes seadus- ja majandussüsteemides (Luhmann 2008: 108). Rohkemate seaduste või institutsioonide loomisest, et puudutatuid kaitsta, ei ole kasu, puudu on varem ühiskondlikus korras vaikimisi kehtinud usalduse aspektist – toimis eeldus, et kui inimene otsustas kedagi usaldada või mitte, võis ta olla kindel, et selle inimese otseses pädevuses oli otsustada kaotuse/mitte-kaotuse ilmnemise üle (Luhmann 2008: 122). Tänapäeva seadustele ja instantsidele sellist usaldust enam osaks ei saa, kuna nad ei ole võimelised tagajärgi haldama. Riskiprintsiibi puhul seisneb risk otsustamises, mille tulemusena muutuvad teised osapooled puudutatuteks, kuna riskivaba käitumine pole võimalik. Pole võimalik teada, mis juhtub mõlema valikupoole puhul, kuna üheaegselt on olemas mitu valikuvõimalust ja see tähendab, et kui valitakse ühe kasuks, siis teise kasuks enam valida ei saa (Luhmann 2008: 98). Riskid ja otsuste tagajärjed ilmnevad tegevuse käigus (Luhmann 2008: 94). Näiteks kliima soojenemist ei olnud võimalik ette näha enne, kui selle kohased ilmingud hakkasid aset leidma ja muutused jõudsid teadlaste uurimisprogrammidesse. Seega muutub alusetuks lootus, et usaldatava otseses pädevuses on otsustada kaotuse või mitte-kaotuse ilmnemise üle, kuna otsustaja saab seda ka ise alles peale otsust, tegevuse käigus, teada. Luhmanni (2008: 119-120) jaoks on riskide omistamine otsustele kui ringlev tegevus. Ebakindlaid negatiivseid tagajärgi, mida otsusele omistatakse, võetakse kui otsuse riske. Ja sellel põhjusel võetakse näiteks keskkonna muutusi, mis on ajendatud ühiskonna struktuursetest keerukusest ning mida soovitakse näha ja kohelda riskina, kui otsuste tagajärgi. Luhmanni poolt kirjeldatud mõttekäiku olen kujutanud joonisel 1. Otsuse langetamine muutub riskiks võimalike negatiivsete tagajärgede tõttu ning risk muutub otsuse tagajärjeks, kuna seda koheldakse kui otsuse langetamise tagajärge. Nii leiab Luhmann, et kaotuste omistamine otsustele on kui tühi tegevus, ajendades vaid teiseseid tegevusi nagu näiteks avaliku

huvi tõstmine, protestiliikumiste ning sotsiaalse kriitika esiletõus, mis aga ei aita iseenesest riskide maandamisele ega tähendusrikkama kommunikatsiooni tekkele kaasa.

Joonis 1. Ringlev tegevus riskide omistamisel otsustele

Otsustajad ei pääse seega riskist, mis otsuste langetamisega kaasneb ning puudutatutel ei ole võimalik ette näha, et otsused neid mõjutavad. Sellised vastaspooled loovad paratamatult pingeid ja konfliktseid olukordi. Konfliktidega toimetulemiseks on vaja suhelda – on vaja „silda inimesest inimeseni“ (Bolton 2007: 17), kuna ka kõik ühiskonna allsüsteemid, institutsioonid ja organisatsioonid, koosnevad ju vaid inimestest. Suhtlemine vajab aega, nii ka otsuste langetamine ja tagajärgede analüüsimine. Kommunikatsioon on riskide mõistmise ja tajumise seisukohalt kesksel kohal. Sellest, kui tähendusriikka kommunikatsioonikeskkonna ühiskonnaliikmed loovad, sõltub riskide ja määramatuse suurenemine või vähenemine ning nendega toimetulek. Tulevik sõltub üha enam otsustest, mistõttu infovajadus ja selle läbitöötamiseks kuluv aeg hoopis suureneb, et tagada võimalikult läbimõeldud ja ratsionaalsete otsuste langetamine, millega kaasneks riskide kontrollitavus. Aega tähenduslikuks suhtluseks, mis aitaks konfliktide asemel lahendusteni jõuda, näib üha vähemaks jäävat.

1.2 Ajafaktori mõju riskide kujunemisele

Luhmanni (2008: 118) sõnul on modernses ühiskonnas kasvanud erinevus mineviku ja tuleviku vahel. Tema hinnangul algasid muutused 18. sajandi teisel poolel (Luhmann 2008: 38-40) ning lisaks trükipressi kasutuselevõtu, informatsiooni koondumise ja andmebaaside vajaduse tekkele toimusid muutused ajataju osas. Kui varem oli kella ja kalendri eesmärk määrata, mis teatud fikseeritud ajal pidi sündima, siis nüüd võimaldas see paika panna aega, mille põhjal sai rääkida näiteks ühest ja samast minevikus toimunud ajahetkest ning tuli esile selle ajahetke samaaegne eksisteerimine. Inimesed hakkasid aega suhtuma refleksiivselt. Kui varem oli kogu aja täius nähtav üheaegselt igaviku perspektiivis ja selle vaatlejaks oli Jumal, siis nüüdseks väljendas Luhmanni sõnul iga oleviku hetk aja täiust, milles sisaldus aja lahutamine minevikuks tulevikuks, ning vaatlejaks oli inimene. Hiljem lisandunud aja kalkuleerimine ja majandamine aitas veelgi enam

kaasa oleviku tähtsustamisele, kuna minevik oli möödas ja tulevik alles ees. Riskide tulevikku suunatus on aga mõjutanud tuleviku tähtsustumist, kuna riskid on võimalikud tuleviku olevikud. Luhmann (2008: 118) ütleb, et praegusest olevikust saab tuleviku keskkond või vastupidi, mis tähendab, et tulevik erineb märgatavalt minevikust. Samas see, mis toimub praegu, olevikus, ei ole jälgitav; see on kui aja nähtamatus (Luhmann 2008: 42). Ajamõõtme osas püstitub seega Luhmanni jaoks küsimus, kui aega olevikus ei ole, kuidas siis saab pöörata lehekülge minevikust tulevikku? Kas pimesi? Siinkohal tuleb mängu otsustamine, kuna inimkond soovib vältida „pimesi tulevikku“. Tõenäoliselt peitub selle taga lihtsalt hirm teadmatuse ees. Inimene on end ise kõige eest vastutavaks teinud – kõiketeadev instants – Jumal, kelle käes tulevik varem oli, on välja jäetud ja asendatud ratsionaalsete arvutustega (Van Loon 2002: 5). Otsusega saab seega justkui vältida teadmatust, kuna inimene ise on ju otsustanud. Kuid see tähendab, nagu eelnevalt kirjutasin, et otsusega kaasneb paratamatult risk, ja riskist on saanud kaasaegset ühiskonda iseloomustav põhiprintsiip (Luhmann 2008: 43). Tulevik on üha enam sõltuvuses tänastest otsustest.

Olevikus ilmnevaid mitte soovitud olukordi nähakse üha enam kui mineviku otsuste, või tegemata jäetud otsuste, soovimatuid tagajärgi (Luhmann 2008: 147). Olevik pikeneb sellega tulevikku (Van Loon 2002: 56). Nii saab järeldada, et loomulik tulemus efektiivsema otsuste langetamise soovi (ja seega riskide haldamise) puhul on nõudlus suurema hulga täpsema informatsiooni järele. Luhmann (2008: 44) leiab aga, et lootus ratsionaalsusele väheneb, mida enam suureneb arusaam, et ei omata piisavalt aega kogumaks kokku kogu vajalikku informatsiooni. Tema sõnul on tegevusliku oleviku (-otsuste) (*operative present*) domineerimine varjutanud konkreetse eristuse mineviku ja tuleviku vahel. Kuna kõik on teatud mõttes olevik (kas minevikus langetatud otsuse tõttu praegu ilmnev tagajärg või praegu langetatavast otsusest sõltuv tuleviku tagajärg), siis on eristus tuleviku ja mineviku vahel hägune. See soodustab mõtteviisi, mis ei vasta ühelegi ratsionaalsele kalkulatsioonile, kuna arvestada tuleb liiga paljude võimalike seisunditega (Luhmann 2008: 43). Tulemuseks on olukord, kus tuleviku osas on võimalikud kaks stsenaariumi – teatud sündmus toimub või ei toimu, kas see on tõenäoline või mitte, mistõttu Luhmanni (2008: 72) jaoks on tulevikul väljamõeldud vorm ja tulevikku justkui ei eksisteerigi. Beck võtab kokku võimalikud vastureaktsioonid sellisele määramatusele: „eitamine, apaatia või teisendumine“ (Beck 2008: 48)¹⁴. Kui lootus ratsionaalselt riskide haldamisega hakkama saada on käeulatusest liiga kaugel ning oleviku vormid domineerivad tuleviku üle, siis pole imestada, et riskiühiskonda on nimetatud ka apokalüptiliseks (nt M. Ekberg 2007) või hädaohu ühiskonnaks (nt A. S. Nohrstedt, 2010), mis toodab nihilismi. Eitamise reaktsiooni vaatlen lähemalt järgmises peatükis vastutuse kontekstis. Apaatia ilminguteks võib pidada näiteks süvenevat individualiseerumist ja hoolimatust kaaskodanike suhtes (nt Eesti Inimarengu Aruanne 2009). Samas teisendumist või transformatsiooni

14 “...denial, apathy or transformation.”

on näha näiteks inimeste rahulolematust väljendavate, kuid muutustele suunatud protestidest näiteks Venemaal (K.– R. Tigasson, „Demonstrant: protestijad on väga erinevad“, 13.12.2011, Eesti Päevaleht Online) või „Occupy“ liikumise kaudu (www.occupytogether.org). Eelnevaid näiteid võib lugeda subjektiivseks, ent reaktsiooniks määramatuse ja erinevalt tajutud riskide suhtes võib neid siiski pidada.

Otsuse langetamise puhul kehtib risk, et valides üht ei saa valida enam teist ning riskide ja otsuste tagajärjed ilmnevad alles tegevuse käigus. Luhmann toob teravalt esile sellega kaasneva paratamatuse – ühelt osutatud poolelt teisele poolele minemiseks on vaja läbi viia tegevus, mis vajab aega (Luhmann 2008: 36). Teisisõnu, selleks, et näha, millised on otsuse tagajärjed, on vaja aega. Van Looni (2002: 4) hinnangul on riskiühiskonnale omane aga probleemistik, mida iseloomustab seik, et tagajärjed on tihti olnud varjutatud pakilise poliitika sundusega. Enamik vastuseid tajutud riskidele, ka neile, mida eitatakse, formuleeritakse kiirustades. Sundus „tegutseda kohe“ on kannustatud kaasaegse ühiskonna nõudest progressile ja kiirendusele, mis omakorda on põhiolemuselt soov üha paremini ja koheselt ilmnevaile soovimatutele tagajärgedele reageerida. Taolise mõtteviisi probleem seisneb aga selles, et pakilise poliitika strateegia takistab sügavalt järgimõtlemist ning tulemusena aitab tegelikult kaasa ebakindluste, peidetud ootamatuste ja seega riskide vohamisele (Van Loon 2002: 4).

Tegutsemise surve ning suhtestumine kommunikatsiooniga

Enamike riskiühiskonnateoreetikute jaoks asetub kommunikatsioon ja seeläbi riskide esile tulemine (eelkõige meedia kaudu) keskele kohale. Ajasurve avaldab oma mõju riskide esitlemisele, meediale ja üleüldisele suhtlemisele ühiskonnaliikmete vahel. Töö teises osas käsitlen lisaks tehnoloogia valdkonda, mis innovaatiliste saavutustega aja üha kiiremale „tarbimisele“ on kaasa aidanud (või olnud osa algatusprotsessist). Lashi (2002: 66, 76) jaoks on meedia võtnud objektide, tehnoloogiate kuju ning vastuvõtjad ei ole enam „lugejad“, „pealtvaatajad“ või auditoorium, vaid peamiselt **kasutajad** (*users*). Van Loon (2008: 2) toob välja olulise erinevuse selles osas, kuidas me meediat kui sellist mõistame või sellest aru saame. Hoolimata ilmselgest seigast, et me muutume üha enam sõltuvaks informatsiooni vahendamisest ja meedia ulatusest, ei pööra me toimuva protsessile rohkem tähelepanu, kui vaid vaatleme põgusalt. Vahendatud kommunikatsioon on „pigem see, mida me **teeme**, kui see, mille **peale me mõtleme**“ (Van Loon 2008: 2). Tegemine viitab tegutsemisele, operatsionaalsusele (*operationality*), mida viivad ellu interaktiivsed „kasutajad“. Lash (2002) näeb, et olukorras, kus kommunikatsioon on pigem see, mida me teeme, kui see, mille peale mõtleme, on tulemuseks kogu kommunikatsiooniprotsessi sõltumine mitte niivõrd enam tähendusest, kuivõrd operatsionaalsusest ja funktsionaalsusest (Lash 2002: 216). Ta ei jäta tähenduse olulisust välja, kuid leiab, et operatsionaalsus tuleb samuti tugevalt esile. Kõrvutades

sümboolse ja reaalse, argumenteerib Lash, et kui sotsiaalne ja sümbooliline toimib läbi tähenduse, siis kaasaja võrgustik ja tegelikkus toimivad läbi operatsionaalsuse. Nähes keelt kui peamist tähenduse tootjat, ei küsi me tema hinnangul täna enam niivõrd, mida sõnad tähendavad, kuivõrd mida nad **teevad**, kuidas nad käituvad (Lash 2002: 216). Eelnevast võiks järeldada, et kuna aega on vähe, siis tekib tunne, et kohe on vaja tegutseda ja pole aega, et alternatiive kaaluda või järele mõelda. Käsitledes Husserli informatsiooni ja edastamise eristust kirjutab Luhmann (2009: 202, 204), et kui kommunikatsiooni mõista kui „info, edastamise ja mõistmise tervikut, siis kommunikatsioon saab teoks siis ja sel määral, kuivõrd toimub arusaamine“. See tähendab, et kommunikatsiooni protsessi tegevus eeldab mõistmist ja arusaamist nii edastaja kui vastuvõtja poolt. Kui tänapäeva ühiskonnas on suurem rõhuasetus kiirel tegutsemisel, siis võib enda tegevusest arusaamine osutuda küsitavaks. Nähes „pakilise tegutsemise“ sundust tihti tehnoloogia poolt põhjustatuna, leiab Van Loon (2002: 12), et tehnoloogilised protsessid korrastavad maailma läbi soorituslikkuse (*performativity*), mille eesmärgiks on optimeerida sisendi ja väljundi protsesse. Taoline optimeerimine tähendab Van Looni sõnul kõige lihtsamat kulude vähendamist ja kasude suurendamist. Siinkohal tõstatub tema jaoks aga iroonilise tooniga küsimus, „mis mõte oleks inimeste või mitte-inimtegurite poliitilisel või moraalsel sekkumisel sügavama tõe ja õiguse dimensiooniga sellesse, mida soorituslikkus on juba teostamas?“ (Van Loon 2002: 12)¹⁵. Ratsionaalse kaalutluse võimalikkuse vähenemine ei pea tingimata tähendama, et mõistlike ja jätkusuutlike otsuste langetamine ei olegi enam võimalik. Pidev kiire tegutsemise sundus esitab ajakasutuse osas vaid ühe valikuvõimaluse. Selleks ei pea tingimata olema järelemõtlemiseks vajamineva aja puudumine ja selle asemel vaid millegi „tegemine“. Otsustajaks on inimene ise. Kusjuures ka otsuse mitte langetamine on otsustamine.

Ajadimensioonile lisandub aga veel üks oluline valdkond, mis puudutab otsuseid – otsuste langetamise puhul on eeldatav paratamatu kaasnevus, et enda tegevuse eest tuleb vastutada. Enne otsuste eest vastutamise võimalikkuse ja võimatusega tegelemist lühike kokkuvõtte senikästiletust. Ühiskonna arengu saavutuste kriitiline hindamine on võimaldanud pöörata tähelepanu sellele, et otsuste langetamise tagajärjed moodustavad tegelikult riskiühiskonna. Ühiskonna organisatsioonide sees toimub refleksiivne enesevaatlus ja langetatud otsuste alternatiive enamasti ei arvestata muust kaalutlusest lähtuvalt, kui vaid oma huvidest ning vastava institutsiooni tuleviku eeldatavatest otsustest lähtuvalt, mistõttu tekib küsimus, kas üksnes refleksiivsest enesevaatlusest piisab või peaks vaatlema võimalikke tagajärgi ka näiteks puudutatute vaatenurgast? Ekspertide ja nõ riskiallikate – teaduse, majanduse, poliitika ja meedia – esindajate nägemus erineb oluliselt tavainimeste arvamusest ja elukogemusest, mistõttu otsustajate käes olevad defineerimisvahendid

15 “Indeed, what use is there for political and moral intervention by human and perhaps non-human actants to engage deeper senses of truth and justice than those already set to work by performativity?”

näivad ohu ja riski tajumise lõhet puudutatutega ebaõiglaselt suurendavat. Tulemuseks on kriitika ja kasvav skepsis ekspertide ja institutsioonide suunas ning teise osapoole kasutatav eeldus, et puudutatute väited on mõttetühjad.

Informatsiooni võim ja (kommunikatsiooni-) suhted on teatud mõttes olnud igal ajastul olulised. Ühiskond ei toimi ilma kommunikatsioonita. Erinevalt varasemast ajastust on tänapäeval puudu aga usalduse aspekt otsustajate suhtes, kuna tulevikku nähakse üha enam sõltuvana otsustest ning otsustajad on ülehinnanud oma võimet tagajärgi kontrolli all hoida. Indiviidilt eeldab praegune ühiskonnakord suuremat valmisolekut iseseisvalt riskide ja nende tagajärgedega tegelemiseks, kuna varasemad tugisambad sellega enam rahuldavalt hakkama ei saa. Kuidas peaksid ühiskonnaliikmed sellega hakkama saama ja suutma üha suureneva infohulga raames otsuste langetamiseks küllaldaselt hästi navigeerida? Suurel hulgal täienvatest seadustest ja institutsioonidest ei ole samuti lahendust oodata.

Tänane ühiskond on enam võrgustunud – iga üksik lüli on teiseга seotud, mis ühtlas on nii tugevus kui ka nõrkus. Alok Jha kirjutab (*The Guardian Weekly*, 2.-8. detsember 2011) kui ühendunud ja komputriseerunud (*computerized*) ühiskonnas me elame, mis tähendab, et nende samade ühenduste kaudu võivad levida (nii inim- kui arvuti-) viirused väga kiiresti. Ühe lüli hävitamine või häirimine näiteks toorme varustuse osas mõjutab palju laiemalt ka teisi lülisid ning digitaalsüsteemihäire USAs võib sekunditega levida Hiina või Austraaliasse. Samas teiselt poolt eeldab võrgustik seda enam, et ühiskonna allsüsteemid otsivad võimalusi koostööks ja parimaid viise, kuidas langetada võimalikult parim otsus. Ühe mehe otsus on teise mehe oht – see on just see, millest Beck räägib, et riskiühiskond, ka globaalsel tasandil, peaks rohkem tihedamat koostöö tegema, kuna „igauks on haavatav ja teiste ees vastutav“ (Beck 2008: 57).

Kuivõrd oleme aga ühiskonnaliikmetena valmis vastutust võtma ja aktsepteerima, et riskiprintsiip ja otsustega kaasnevad tagajärjed on möödapääsmatuks muutunud? Kas vastutamine on võimalik või kaasneb riski olemuse ja ühiskonna võrgustumisega vastutuse hajumine? Nende küsimustega tegeleb järgmine peatükk.

1.3 Riskide kui otsuste eest vastutamise võimatus ja võimalikkus

Riskiühiskonnas toob Beck (2000b: xiii) esile paradoksi, kus tuleb langetada otsuseid näiteks inimgeneetika, kloonimise või geneetiliselt muundatud toidu osas, mis mõjutavad inimeste ellujäämist, omamata piisavalt adekvaatset teadmistebaasi. Kaasaegne riskiühiskond leiab end „riski lõksust“ (ibid). Kui otsustame teatud teguviisi poolt või vastu, ei saa see enam põhineda riskipotentsiaali ratsionaalsel hindamisel. Mida keerukamaid kalkulatsioone otsustaja läbi viia püüab, et võimalikult täpselt tagajärgi ette planeerida, seda olulisemaks muutuvad soovimatud

tagajärjed võrrelduna planeeritud tulemustega (Luhmann 2008: 118). Teisisõnu – mida tõsisemad on soovimatud tagajärjed, seda suurem on kalkulatsiooni läbikukkumine. Igasugune ratsionaalsuse saavutamine liigutab raskusjõu ebapraktilisuse poole (kuna eeldab väga suurel hulgal informatsiooni ja kõige läbitöötamiseks kuluvat aega), tunnistades end seega Luhmanni sõnul juba ette läbikukkunuks. Van Loon (2002: ix) viib riskid, kui otsusel põhineva arengu triumfi, filosoofilisemale tasandile leides, et riskid toovad esile arutluse hulluse (*madness of reason*), modernse mõtteviisi kalduvuse enesehävituslikkusele. Minnes analüüsiga tagasi valgustusaja juurde leiab Van Loon, et sealt alates sai valdavaks ratsionaalne selgitus, millega inimene toetub vaid „enda” motivatsioonile sündmusi muuta. Luhmann täiendab, väites, et ratsionaalsuse kese liikus individuaalsele tegevusele ja kokkuleppelisele koostööle (Luhmann 2008: 66). Vabastades end religioonist ja 17. sajandi moraaliteaduse psühholoogilistest komplikatsioonidest, tekkis hulk võimalusi tegevusteks, mis on tegijale endale kasulikud ning teistele justkui kahjutud (Luhmann 2008: 65). Võimaluste amplituud sai veelgi laiendada lepingutega, kuna nõustuvale osapoolele osaks saanud kahjusid ei pidanud arvestama. Luhmann esitab küsimuse, kas seega on näiteks poliitiku ülesanne kaitsta inimest tema enda eest? Võib ka laiendatult küsida, kas kellegi ülesanne peaks olema kaitsta inimkonda otsuste eest, mis elukeskkonnale ja inimkonnale endale kahju võiks tekitada, millel on potentsiaal kõigele lõpp teha? Kes peaks olema selleks motiveeritud? Kas see peaks või saaks olla otsustajate ülesanne? Või on indiviidil vastutus tekkinud olukorras ise kohaneda ja omal käel hakkama saada? Eelneva taustal muutub ühiskonna üldpilt veelgi haavatavamaks, kuna ainus, keda riskiühiskonna tagajärgede eest vastutavaks saab teha, on inimkond ise, kuid seesama inimene ei suuda (või ei avalda soovi) oma tegevuste eest vastutada.

Miks langetatakse siis riske sisaldavaid otsuseid? Luhmann (2008: 68) pakub väga loogilise seletuse: otsustusprotsessis osalejad usuvad, et nad on võimelised aktsepteerima vastutust oma kavatsuste eest ning hoidma tegevuse tagajärjed kontrolli all. Nii määratakse vastavaid norme ja sekkutakse nappide ressursside laiali jaotamisse. Viidates tegevjuhtide seas läbiviidud uuringutele riskikäitumise osas, leiab Luhmann (2008: 29), et tihtipeale ilmneb kalduvus oma võimeid üle hinnata, mis puudutab võimalike, kahjulikuks osutuvate arengute kontrolli all hoidmist. Veelgi enam, ilmneb jäik otsusekindlus, millega kaasneb soodsamate hinnangute asemel kättesaadavate andmete kõrvale heitmine. Miks see täpselt nii on ning miks inimesed on valmis pigem aktsepteerima riske, mida nad juba tunnevad, jääb psühholoogide ja käitumisteadlaste pärusmaaks, millega oleks tähenduslik riskiühiskonna teesi täiendada just kommunikatsioonivaldkonna edasise arengu jaoks. Beck (1992) nimetab teiste võimalike põhjuste seas nii majanduslikke huve, mille raames teatud riske ignoreeritakse või muudetakse seaduslikuks „teaduslikult aktsepteeritud väärtus-ratsionaalsuse“ tõttu (Beck 1992: 67). Samas on otsuste tagajärgi näha alles tulevikus, ehk siis, kui otsustamise hetk on möödas. Tihtipeale ei ole ka otsustajad kõigest teadlikud, kuna riskide

olemuse tõttu on vaja otsuseid langetada mitte-teadmise keskkonnas (Beck 2008: 116-117). Kõlab veidi ebarealistlikult, kui peaks täielikult vastutama ka tuleviku eest, mida hetkel pole võimalik näha. Nii võib pidada loomulikuks soovi leida ja arvestada andmeid, mis toetavad, et otsus on õige.

Kõik otsuste tagajärjed ei pea aga olema tingimata negatiivsed. Täna tagasi vaadates on minevikus langetatud palju häid otsuseid, tänu millele päästetakse tuhandeid inimesi ning joogivesi on kraanist mugavalt kättesaadav. Inimkond saab aga üha enam teadlikuks toimuvatest protsessidest ning kaasnevad negatiivsed tagajärjed tulevad tihti üllatusena ekspertide ja otsustajategi jaoks. Kuna tulevik on üha enam sõltuv otsustest, siis pööratakse sellele temaatikale ka rohkem tähelepanu. Beck toob sisse ka eksistentsiaalse aspekti, nähes samamoodi tulevikku sõltuvat otsustest. Otsused mängivad teineteise positiivsetel ja negatiivsetel aspektidel, mis on ühenduses progressi ja allakäiguga ning mis hõlmavad muuhulgas, nagu kõik inimlik, vigu, ignoreerimist, liigset enesekindlust, kontrollilubadust ja, lõpptulemusena isegi võimaliku enesehävituse alget (Beck 2008: 4)¹⁶. Kritiseerides Becki oleviku käsitlust kui tuleviku põhijõudu, leiab Augst (2001: 421), et sellega jäävad varasemad sissetöötatud struktuurid, ebavõrdsused, ideed ja filosoofiad tahaplaanile. Nii osutub tema sõnul võimatuks seletada, miks kõik inimesed, grupid ja erinevad ühiskonnad riski kõikehõlmavusele sarnaselt ei reageeri. Becki institutsioonikriitilist lähenemist kommenteerides küsib Augst (2001: 422), kas varasemalt ajaloos on inimkond institutsioone alati pimesi usaldanud? Kui teadmine ja informatsioon on riskiteooriates kesksel kohal, peaks rohkem tähelepanu olema pööratud ka ajaloolisele aspektile, minevikule ja varasematele kogemustele ning uuringutele. Augst leiab, et riskiteoreetikute käsitus näib eeldavat, et „tollal olid kõik inimesed hõivatud täisajaga pikaajalisel tööpostil (viidates Becki kirjeldustele riskiühiskonnas toimunud muutuste osas tööhõive ning pere-elu valdkondades), ilma kahtlusevarjuta tuginesid kõik ekspert-teadmistele ning progress oli väga iseenesest mõistetav, sirgjooneline kontseptsioon“ (Augst 2001: 422)¹⁷. Augst toob põhjendatult esile, et minevikuta ei ole ka tulevikku, kuna me saame tulevikust aru tuginedes sellele, mida me juba teame, ehk tänu minevikule. Kahtlemata ei saa lähtuda vaid olevikust ning teadmus tuleb kombineerida ka ajaloolise analüüsiga, kuid eitada ei saa ka seda, et ühiskond on võrreldes sajandite taguse ajaga muutunud ja esitab uusi väljakutseid nii ühiskonnaliikmetele, institutsioonidele, kui arusaamadele. Täna me teame nii mõndagi tagajärgede kohta, mida ühed või teised minevikus langetatud otsused on kaasa toonud. Augst väidab, et Beckil on kaldumus liigselt tuleviku võimalike stsenaariumidega tegeleda ja paljuski jääb puudu just varasema teadmuse integreerimisest selles osas, mis puudutab inimeste igapäevaelu maailma ja sotsio-demograafilisi tegureid (nt Tulloch ja Lupton 2001) ning empiirilise materjaliga

16 “...decisions which play off positive and negative aspects against one another, which connect progress and decline and which, like all things human, are bearers of error, ignorance, hubris, the promise of control and, ultimately, event the seed of possible self-destruction.”

17 “Back then, all men were in full-time, long-term employment, all families were the same, we all relied on expert knowledge without the shadow of a doubt, and progress was a very straightforward and self-evident concept.”

teooria rikastamist (nt Cottle 1998). Küll aga on Becki esitletud riskiühiskonna visioonilist raamistikku edukalt kasutatud mitmetes valdkondades ning vaatamata ebatäiuslikkusele pöörab riskiühiskonna tees tähelepanu „olulistele makro-sotsiaalsetele trendidele ning varustab meid suunaga kaasaegsetesse kultuuripraktikatesse“ (Mythen 2007: 807). Vaadates jätkuvalt ettepoole avab riskiühiskonna tees Mytheni sõnul aimatavaid ja uuritavaid teemasid nii poliitika, avaliku riskitaju kui kultuurilise riskide tarbimise muutunud olemuse kohta.

Riski olemus iseenesest viitab juba tegelemisele ajaga, kuna vastamisi ollakse probleemidega, mille toob esile tulevik (Luhmann 2008: 51). Minevikus langetatud otsused kehtivad ka siis, kui ilmnevad soovimatud tagajärjed. Luhmann (2008: 59) leiab, et seadused ja normid on abiks seejärel uute otsuste langetamisel, et vältida eelnevalt tehtud vigu, kuid see ei muuda seika, et tagantjärele tarkuse puhul on näha, et vaadeldav otsus põhines vääratel ootustel. Seaduslikud tagajärjed, mis on nüüdseks mineviku vaiba all, ei ole enam aktuaalsed. Beck kritiseerib „riskihindamisbürokraatiat“, mis kasutab tema sõnul hästi sissekäidud eitamis-rutiini jada. Ta on kirjeldanud üht võimalikku situatsiooni läbi seitsmepunktilise tegevusplaani, mis toob välja tüüpilise riskiühiskonna stsenaariumi, kui tegemist on olukorraga, kus riske esitletakse või avastatakse puudulike teadmiste vastuolulises keskkonnas, kus otsused on langetatud minevikus. Eitamis-rutiini stsenaarium, mis aitab kaasa tagajärgede „mineviku vaiba alla“ pühkimisele, toimib Becki (2000b: xiii) sõnul maksiimi järgi: kata kinni/varja ja tegele enesepettusega. Kirjeldatud stsenaarium hõlmab meedias esitlemist ja teema agendasse seadmist. Siinkohal toob stsenaarium esile ühe võimaliku valikutejada, mis määramatuse kolmest reaktsioonist – eitamine, apaatia, teisendumine – tegeleb esimesega:

I Esiteks avastatakse riskid **väljaspoolt** neid institutsioonide, millel lasub vastutus majanduses, teaduses või poliitikas.

II Teiseks mängib massimeedia siin otsustavat rolli, kuidas kujutatakse konfliktseid riskidefinitioone, ehk kuidas massimeedia esitab või konstrueerib riske ja ebamäärasusi.

III Kolmandaks, kui riskid on avalikustatud, reageerivad vastutust kandvad institutsioonid **eitamise poliitikaga**.

IV Neljandaks täiendatakse seda nõu salaami taktikaga: mööna ainult seda, mis on juba avalikustatud ja mida ei saa tagasi võtta.

V Viiendaks, alati on võimalik anda vaid üks selgitus: **inimlik eksitus**. Selline malekäik, mis on tihti „tööeksituse“ maskeeringuga, juhhib kõrvale küsimused fundamentaalsest lüngast otsuse, teadmise ja süsteemivigade kohta.

VI Kuuendaks võetakse ette ajakulukad uuringud, mis põhinevad lootusel, et meedia huvi kiirelt lahtub, mis on ka õigustatud. Toimuva või potentsiaalse katastroofi puhul edastatakse avalikkusele uudiseid riskide ja sündmuste kohta tavaliselt kas vaid mõnepäevase või mõnenädalase

ajavahemiku jooksul.

VII Tulemus on alati üks ja see sama: **kedagi ei tehta vastutavaks** (Beck 2000b: xiii, rõhuasetused originaalis).

Taolise protsessiga kaasnevad Becki hinnangul suured kulud, usaldusväärse kaotamine ning oht materiaalsele eksistentsile, mis on seotud avaliku debatiga riskide üle, kuna esile kerkivad potentsiaalsed uued ohud nagu näiteks turgude ja industriaalsektorite kokkukukkumine ja nõrgenemine (näiteks kolibakter, Fukushima katastroof, hullulehmatõbi). Selline ohtude ja riskide „arengutsükkel” eksisteerib ka Van Looni (2000b: 238) hinnangul, kes lisab, et kui riskid kord juba meediamaaistikule sisenevad, liiguvad nad suhteliselt kergelt ja suure kiirusega üle süsteemisestest piirete. Sellise riskide transformeerumise näitena toob ta järgmise jada: „keskkonnarisk” muutub „terviseriskiks”, mis muutub „majanduslikuks riskiks”, mis muutub „poliitiliseks riskiks”, mis muutub „esinduslikuks riskiks”. Protsessi käigus aga toimub juba uute ootamatuste ja võimalike ohtude ilmumine, mis ühiskonna liikmeid mõjutavad. Mitmes aspektis sarnaneb eelnev stsenaarium Luhmanni järeldustele, kuidas otsuseid mineviku-tuleviku vaatenurgast lähtuvalt käsitletakse ning kuidas soovimatute tagajärgede ilmnemisele järgneb rida seletusi äparduse põhjustest: „vead, kompleksus, kolmandate osapoolte sekkumine või takistused soovitud eesmärgi osas juba planeerimisfaasis“ (Luhmann 2008: 68). Tsirkulaarne liikumine sümbolilise normaliseerimise ja pideva materiaalse ohu ja hävingu vahel võetakse kokku terminiga „organiseeritud vastutustundetuse” (Beck 2008: 91)¹⁸. Bergmansi (2008: 180) sõnul on keskkonna ja tehnoloogiliste riskide puhul oluliseks aspektiks nende üle kontrolli puudumine. Kuigi inimene saab vahele astuda, on enamasti keeruline leida konkreetne otsus või otsustaja, keda saab teatud tagajärje ilmnemisel süüaluseks teha. Bergmans näeb seda põhjusena organiseeritud vastutustundetuse tekkele ning süvenevale ebakindlusele nende valdkondade ja neis ilmnevate riskide puhul. Beck leiab kriitiliselt, et riigiparaat, poliitikud ja industriaalne juhtkond koos uurijatega töötavad välja „ratsionaalsuse ja turvalisuse” (*rational and safe*) kriteeriumi, mille tulemusena osooniauk suureneb ja allergiad muutuvad üha valdavamaks. Kui eksperdid ja poliitikud väidavad, et mingit ohtu pole, kuigi tegelikult on (ainult et veel täpselt ei teata milliste implikatsioonide, ulatuse ja tõsidusega risk on) ja vastav toode lastakse turule või lubatakse teenuse kasutamist jätkata, siis tekib küsimus, mis valesti on? Kas tegemist on „organiseeritud vastutustundetusega” (Beck 2008: 91), inimliku piiratudusega kõiki tagajärgi ette näha, apaatia-ignoreerimise või isiklike/majanduslike huvide prevaleerimisega?

Lash (2002) leiab, et „meediaühiskonnas” võtab kommunikatsiooni-voogude loogika üle kaupade ja hüvede voogude loogika. Lashi (2002: 144) käsitluses püsivad asjad rahvusliku

18 “The circular movement between symbolic normalization and permanent material threat and destruction is captured by the concept of “organized irresponsibility”.

akumulatsiooni korral „kontrolli all”. Globaalses ringluses kipuvad asjad aga kontrolli alt väljuma. See on tema sõnul informatsiooniühiskonna vastuolude keskmes. See on põhjus, miks ühiskond on samaaegselt *desinformatsiooni* ühiskond, mis toodab ebamäärasust ja umbusku. Kuna aga nii eksperdid kui inividid eksisteerivad riskide muutliku ja raskesti käsitletava olemuse reaalsuses, ei saa eeldada „probleemi lahendust“ või „probleemiga hakkama saamist“ kummaltki poolt. Riskide üle kontrolli omamine ei ole võimalik. Süüdlaste otsimine osutub enamasti tühjaks ringkäiguks. Pigem on vaja kahepoolsest valida, mida tahetakse saavutada, mida millest eristada? Kas soovitakse ühiskonda, kus valitseb usaldus või usaldamatus?

Luhmanni jaoks omistab modernne ühiskond liiga palju otsustele, tehes seda isegi olukorras, kus otsustajat (indiviidi või organisatsiooni) ei ole võimalik tuvastada (Luhmann 2008: 122): Viimane tuli esile eelnevas Becki kirjeldatud võimalikus eitamis-stsenaariumis. Van Loon (2002) näeb sama probleemi, leides, et paljude ilmnevate riskide puhul (näiteks pensionifondide kokkukuivamine) ei ole riskiallikas konkreetselt hoomatav. See juhtub ilma konkreetse vastutava agentsuseta (Van Loon 2002: 1). Tihtipeale on ainus kindel teadmine see, et protsessi käigus langetati otsuseid (Luhmann 2008: 119). Kes täpselt aga viimase ölekõrre ökoloogilise tasakaalu koormale lisas (Luhmann 2008: 119) või pika otsustejada puhul põhjapaneva infomaterjali edastas, jääb enamasti selgusetuks. Riskikalkulatsioon kaotab muuhulgas riski eripärasuse, muutes selle vaid üheks „numbriks“. Becki (2008: 26) sõnul „näidatakse riske kui süstemaatilisi sündmusi /.../. Riskikalkulatsioon võimaldab tehnoloogilise moraliseerumise tüüpi, mis vabastab eetilistest kohustustest“. See võib olla üks peamistest põhjustest, miks riskide tekkimise osas on keeruline leida vastutajat ning miks kohati näib inimene olevat sattunud tahaplaanile, kui lihtsalt objekt, tarbija või „pime kodanik“. Otsustusprotsessi bürokraatia, ignoreerimine või liigne informatsiooni hulk ja sundus kiirelt tegutseda ei tohiks aga muutuda õigustavaks aspektiks otsuste langetamisel, mis puudutajate jaoks ohuks muutuvad ning otsustajate poolt teostatavat riskide „ümber jaotamist“ võimaldavad. Samas pole kasu pidevalt „süüdlaste“ otsimisest. Kui pole enam raamistikku ega kokkulepet, mille põhjal otsustada „õige“ ja „vale“ suhtes, siis toimub Luhmanni (2008: 61) sõnul huvide kaalutlemine (*balancing of interest*), kuid seda olukorras, kus tegemist on nii puudutatute kui otsustajate õiguspärase huvidega. Ühelt poolt on näiteks ettevõttel õigus teenida kasumit, samas on kodanikul õigus puhtale õhule. Kes ja kuidas vastuoluliste defineerimissuhete valgus ning üha suureneva määramatuse keskel kelle või mille kasuks otsustab? Lõpuks on ainus kindel fakt see, et „keegi ei ela tulevikus, mis tähendab, et keegi tegelikult ei tea paremini“ (Luhmann 2008: 72)¹⁹.

19 “... no one already lives in the future, and that no one can therefore know any better.”

Kokkuvõte riskiprintsiibist ja muutunud ühiskonnast

Riskiühiskonnas seistakse silmitsi paradoksiga, kus samaaegselt riskide ohtlikumaks ning nähtavamaks saamisega „muutub järjest võimatumaks neile ligi pääseda, et teaduslike, õiguslike või poliitiliste vahenditega formuleerida tõestusi, omistada tagajärgi ja rakendada kompensatsioone” (Beck 2000a: 225). Inimkond, mida võib laiendatult jagada otsustajateks ja puudutatuteks (kuna igaüks meist asetub teatud eluhetkedel otsustaja positsioonile, kus tagajärjed mõjutavad kedagi teist), leiab end riski lõksust – puudub ratsionaalne otsuse langetamise võimalus, kuna kaalutletavat informatsiooni on liiga palju ja aega liiga vähe ning riskid ilmnevad alles tulevikus, tegevuse ja arengu teostumise käigus, mille tõttu ei ole võimalik kõike ette teada. Enda võimeid tagajärgede kontrolli all hoidmiseks kiputakse ülehindama. Sellele lisandub riskide omapära, kus nad ilmnevad alles tegevuse käigus ning muudavad omakorda endi ilmnemise keskkonda, mille esile tulemiseks on samuti vaja aega. Lõhe otsustajate ja puudutatute vahel näib riskide paljunedes üha kasvavat, kuid süüdlast on pea võimatu ning isegi mõttetu otsida. Eitamine, apaatia või transformatsioon on Becki järgi võimalikud reaktsioonid. Riskidega seisavad suuremal või vähemal määral silmitsi kõik ühiskonnaliikmed. Kui mõlema poole, nii otsustaja kui puudutatu, huvid on kaalul, kuidas siis jõuda kokkuleppele? Filosoof John Stuart Mill (1806-1873) on öelnud, et ühe inimese vabadus lõpeb seal, kus teise inimese vabadus algab²⁰. Teisisõnu võib öelda, et teineteisega arvestamine ning alternatiivsete vaatenurkade teadvustamine annab võimaluse igal ühiskonnaliikmel olla vaba. Vaba nende piiride sees, kus teadvustatakse sõltuvust teineteisest ning vajadust suhtluse käigus arusaamisele jõuda, kus kellegi jaoks tema vabadus algab. Kus on piir, mille ületamine toob kaasa negatiivsed emotsioonid ja blokeerib soovi mõista.

Riskiprintsiip on saanud ühiskonnas valdavaks ja avaldub läbi konkreetsemate riskide, mille olemus on muutlik ja avatud tõlgendustele. Parema ülevaate saamiseks seni käsitletud teemadest olen visandanud tabeli 1, kus on välja toodud mõisteväli, mis puudutab riskiprintsiipi ühiskonnas. Tabelis on toodud esile peamised alateemad, mida töö esimeses peatükis käsitlesin. Autorite eristuse puhul on lähtutud subjektiivsest hinnangust, ja esile toodud iga lahtri puhul autor, kes vastavale teemale on enam tähelepanu pööranud või toonud sisse olulise aspekti. Mitmeid teemasid on puudutanud suuremal või vähemal määral enamik töös käsitletud autoritest, mistõttu ei pretendeeri tabel teemavälja kõikehõlmavusele ning autorite ammendavale kattuvusele. Olen eristanud kolm suuremat faasi või kategooriat – tekke, olemuse ja tulemuse – mille alla võib tinglikult asetada riski erinevad omadused, millest koosneb riskiprintsiip. Kirjutan „tinglikult“, kuna kolm kategooriat on omavahelistes läbipõimunud seostes ning pidevas vastastikusel mõjutuses, mistõttu on lahterdamine kohati meelevaldne. Nii näiteks mõjutab tulemus – ühiskonnaliikmete jaotumine otsustajateks ja puudutatuteks – omakorda riskide defineerimist ja otsuste langetamist.

20 “La liberté des uns s'arrête là où commence celle des autres.”

Olemuslikkusega tihedalt seotud ajafaktor seab tagajärgede ilmnemisel piirangud, mis omakorda piirab võimalusi isetoodetud riskide avastamiseks. Paljud visandatud protsessid on tsirkulaarsed ja üheaegsed, mistõttu on joonis vaid haaratavuse hõlbustamise abivahend. Tabeli koostamisel olen püüdnud järgida horisontaalset loogikat. Näiteks: riskide teke omistatakse ühiskonna enda poolt toodetule, mille puhul loetakse peamisteks riskiallikateks teadust, majandust, meediat ja tehnoloogiat. Sellest on tingitud riskide olemus, mille võtab kokku fraas „arengu triumf“, viidates enesekriitilisele suhtumisele ja isetoodetud reaalsusele. Nende tekke ja olemuse aspektide tulemuseks võib lugeda radikaalse ebakindluse levikut käsikäes näilise vajadusega saavutada üha enam, luua paremaid lahendusi ja püüda veelgi paremini riske kontrolli all hoida. Kuna riskid on ühiskonna poolt toodetud, on selle liikmed sunnitud tagajärgedega tegelema, ükskõik kas seda soovitakse, või mitte. Riskiallikatena käsitletavate valdkondade institutsioone peetakse varasema kaitsja-rolli kandjate asemel samuti riskantsete ja ebakindlatena.

Kommunikatsioonil on oluline roll kõigis nimetatud kategooriates. Kommunikatsioon mõjutab riskide teket, kommunikatsiooni kaudu vahendatakse riskide olemus ning tuuakse riskid „reaalsusesse“ ning kommunikatsiooni kaudu on võimalik võimendada või vähendada kaasnevaid tagajärgi. Põhiraskus, mis puudutab küsimust „milline roll on kommunikatsioonil ühiskonnas, kus määramatus ja ebakindlus näivad üha kasvavat“, jääb kahte esimesse faasi, ehk tekke ja olemuse vahendamisele, millega tegeleb järgmine peatükk. Sellega lisanduvad teemad, mis puudutavad informatsiooni valiku ja vahendamise protsesse, meedia ning tehnoloogia rolle riskide visualiseerimisel, tähenduse ja väärtuse omistamisel ning reaalsuseks saamisel. Töö kolmandas osas pööran pilgu tulemuste faasile ning keskendun arutelule, kuidas on võimalik saavutada kommunikatsiooni kaudu tulemusi, millega kaasneks riskide maandamine.

Tabel 1. Riskiprintsiip ühiskonnas

RISKIPRINTSIIP ÜHISKONNAS - kaardistus riskide tekke, olemuse ja tagajärgede kaudu Legend: A - Adam et al, B - Beck, H - Holmström, La - Lash, Lu - Luhmann, V - Van Loon		
RISKIDE TEKE	RISKIDE OLEMUS	TULEMUS
Riskid on ühiskonna poolt ise toodetud. Peamised riskiallikad: teadus, majandus, meedia, tehnoloogia B V (Lu)	Arengu triumf B	Ühiskonna liikmed sunnitud riskidega tegelema. Radikaalne ebakindlus. Paremate ja uuemate lahenduste leidmise vajadus B
		Modernsuse võtmeinstitutsioonide - teaduse, äri ja poliitika (ning meediatehnoloogia)-riskiallikateks pidamine B A V
Riske käsitletakse tagajärgede omistamisena (sisemisele) otsusele. Ka mitte-otsustamine on otsus. Oht ---otsus---> Risk	Otsuse tagajärjed, mida ei õigusta saavutatud eelised Lu	Riskivaba otsuse võimaluse puudumine Lu B H
		Tagajärje omistamine riskile kui ringlev tegevus Lu

RISKIPRINTSIIP ÜHISKONNAS - kaardistus riskide tekke, olemuse ja tagajärgede kaudu Legend: A - Adam et al, B - Beck, H - Holmström, La - Lash, Lu - Luhmann, V - Van Loon		
RISKIDE TEKE	RISKIDE OLEMUS	TULEMUS
	Väljub ratsionaalse kalkultatsiooni ja ette-ennustatavuse piiridest B L V	Vastutuse vältimine bürokraatia ja otsustusprotsessi pikenemisega Lu (B)
Riskid ilmnevad gruppide ja rahvaste vastuoluliste hinnangute kaudu B	Abstraktse olemasolu puudumine, võivad juhtuda/võivad mitte juhtuda V B A	Kõrvalmõjude hindamise ja kontrollitavuse puudulikkus. Võimatuks osutuv soov riske paremini hallata -> lootusetuse ja määramatuse suurenemine: eitamine, apaatia või transformatsioon B V Lu
Riskid on defineeritud defineerimisvõimu omajate poolt	Vastuoluline ja muutlik, avatud tõlgendusele B V A	Otsustajatel/defineerijatel võimalus riske tõrjuda. Ohu ja riski tajumise lõhe suurenemine otsustajate ja puudutatute vahel A B
Defineerimissuhted=dominee rimissuhted B	Otsustaja risk muutub teise osapoole ohuks Lu B	Ühiste huvide võimatus ühiskonnaliikmete vahel – pinged suhtluses B Lu
	Ületavad varasemaid ühiskonna klassipiire B A	Ühiskonnaliikmete tinglik jagunemine otsustajateks ja puudutatuteks; tavainimesteks ja ekspertideks B Lu
Informatsiooni ajastu mõjul asendub tootmissuhete tähtsus kommunikatsiooni-suhetega La	Levivad kiirelt üle sotsiaalsete valdkondade võrgustike kaudu V	Võitlus infovahetuses osalemise pärast La
		Riskide eest vastutamise võimaluste piiratus B Lu
Olevik on sõltuv minevikust (langetatud otsustest) L	Mineviku-tuleviku piire ületavad Lu B	Määramatus ühiskonnas suureneb, otsuste mõju “pikeneb” B Lu
Riskide taju suurenenud tänu informatsiooni levikule ja teadmuse kasvule ning refleksivsusele (enesekriitikale) B V	Kõiki ühiskonnavaldkondi puudutav B A	Regulatsioonide ja seaduste suurenev hulk ei lahenda probleemi B Lu
		Usalduse vähenemine varasemate turvalisuse tagajate – riigi, teaduse ja majanduse suhtes B L
Kiirenev infovahetuskeskkond aitab kaasa riskide tekkele: ei ole aega piisava info kogumiseks, riskede-tagajärgede analüüsiks V B	Tagajärgede ilmnemine vajab aega Lu V B	Lühi-perspektiiviga otsuste langetamine; kiire tegutsemine pärsib edastatud sõnumist arusaamist Lu V (B)
		Mõtlemiseks vajamineva aja vähenemine -> mõtlemise asemel tegutsemine La V
Tehnoloogia ja ajasurve tingib soorituslikkuse tähtsuse tõusu ehk kulude vähendamise ja kasude suurendamise V Lu B	Oma ilmnemise keskkonda muutev V	Kapitalil jätkuvalt suur mõju - riskiallikad osutu-vad ise lahendusteks luues uusi turge V B (Lu)
	Ilmneb tegevuse (sh tehnoloogilise tegevuse) käigus B Lu V	Moraalsete ja sügavamate tõe ja õiguse küsimuste vähenenud tähtsus (tehnoloogilise) soorituslikkuse puhul V
Kommunikatsioon soodustab riskide tootmist	Järelemõtlematuse tulemus?	Arenguvõimalus: kuidas luua kommunikatsiooni kaudu laialdasem arusaam tekkinud olukorrast ja riske maandada?

Beck omistab defineerimissuhete puhul põhitähtsuse massimeediale, kuid jääb üldsõnaliseks ja ei kirjelda toimuvaid protsesse detailselt (nt Cottle 1998). Luhmann on küll detailsemalt analüüsinud massimeediat (nt *The Reality of the Mass Media*, 2000), kuid teoses „Risk“ sellele eraldi tähelepanu ei pöörata. Küll aga hõlmab tema käsitus kommunikatsiooni kui ühiskonda organiseerivat põhiprintsiipi, mistõttu võib massimeedia lugeda sinna alla kuuluvaks. Luhmanni riskikäsitus ei ole nii tugevalt katastroofilise alatooniga kui Beckil. Kui kommunikatsioon on ühiskonda organiseeriv printsiip, siis vaatamata riskiprintsiibi mõjutustele kogu ühiskondlikule korrale, peaks olema võimalik suhelda nii, et riskiprintsiibist ei saa üksnes apokalüptilisele teele viiv uks, vaid hoiatus, et sellest uksest mitte sisse minna ja soovitus, valida teistsugune tee. Millised on aga alternatiivsed valikuvõimalused? Tabelis 1 toodud viimane rida iseloomustab antud temaatikat. Kui läheneda riskiühiskonnale kommunikatsiooni kaudu, mis on aidanud kaasa riskide tekkele, vohamisele ja on muutumas ise üha enam riskiallikaks, siis kas seetõttu on riskide olemus justkui järelemõtlematuse tulemus? Suhtlus on midagi, mis peaks toimuma mõtestatult. Kuidas oleks sellisel juhul võimalik kommunikatsiooniga leida võimalusi riskide maandamiseks? Selleks on enne vaja vaadata lähemalt, mida kommunikatsioon riskiühiskonnas tegelikult „teeb“ ja millised protsessid seal toimuvad. Esimese peatüki riskide käsitus ja otsuste langetamise temaatika võimaldab terviklikumat analüüsi ning loob seega laiahaardelisema lähtekoha töö teisele osale, kus tuleb täpsemalt vaatluse alla eelkõige Beckist lähtuva autori Joost Van Looni lähenemise põhjal meedia ja infovahetuse temaatika riskiühiskonnas. Järgnev peatükk arutleb kommunikatsiooni toimimise üle riskiühiskonnas ning juhatab sisse töö viimase osa, kus arutlen kommunikatsiooni võimalikkuse üle, mille tulemuseks võiks olla usalduslikuma suhtluse võimaldamine ja seeläbi riskiühiskonnas edukam hakkama saamine.

2 Riskid ja kommunikatsioon

Riskide eripära seisneb selles, et neil ei ole abstraktset olemasolu, nad ei eksisteeri iseeneslikult, vaid on sotsiaalse konstruktsiooni tulemus (Beck 2008), omistatud otsustele ning ilmnevad riskidest rääkimise kaudu. Beck ei defineeri konkreetset, mida tema jaoks tähendab sotsiaalne konstruktsioon või kuidas see moodustub. Kasutades teisi loetud autoreid võiks riskide sotsiaalset konstrueerimist kirjeldada järgneva kaudu: sotsiaalne konstruktsioon saab võimalikuks tänu infovahetusele, kasutatavatele meetoditele, vahenditele, keelele ja sümbolitele, mis opereerivad vastavas kontekstis ning mille raames ühiskonnaliikmed kasutavad oma kogemuste ning sisemise ja välise informatsiooni sünteesi. Olulised on saatja ja vastuvõtja rollid ning info valiku, edastamise ja mõistmise protsessid. Beck on veendunud, et riskiühiskonna teooriat on võimalik teoreetiliselt, empiirilisel ja poliitiliselt haarata vaid sel juhul, kui lähtutakse seisukohast, et see on samaaegselt ka teadmus-, meedia- ja informatsiooniühiskond – või, piisavalt tihti ka mitte-teadmise ja desinformatsiooni ühiskond (Beck 2000b: xiii). Need kolm alajaotust ei ole kõikehõlmavad, kuid iseloomustavad riskiühiskonda ning antud peatüki temaatikat ja riskide sotsiaalse konstruktsiooni tekke keerukust.

Teaduse ja tehnoloogia areng koos informatsiooni laialdasema levikuga on aidanud kaasa teadlikkuse tõusule ja tagajärgede ning riskide olemasolu teadvustamisele. Riskiühiskonda võib pidada suurenenud teadmuse ja efektiivsemate infoedastusviiside laialdase kasutuse tulemuseks. Ühiskonnaliikmete jaoks on informatsiooni olemasolu määr ja kättesaadavus tõusnud. Ühelt poolt on tulemuseks laialdasem enesekriitika, teisalt aga suurenev teadlikkus riskidest. Võttes aluseks Becki poolt toodud kolm peamist valdkonda – teadmuse, meedia ja informatsiooni – ning lisades loetellu tehnoloogia, arutlen töö teises osas kommunikatsiooni rolli üle riskiühiskonnas. Kuidas suhtestuvad kommunikatsioon ja riskiprintsiip? Milline roll on kommunikatsiooniprotsessil – info, edastamisel ja mõistmisel – riskide konstrueerimisel? Kuidas toimub suhtlemine ja infovahetus ühiskonnas, kus määramatus suureneb ning riskide ebatäpne ja muutlik olemus, nagu töö eelnevas osas ilmnes, muudab riskide käsitlemise ja kommuniqueerumise keerukaks protsessiks?

Simon Cottle, anlüüsid Becki teost „Riskiühiskond“, on kirjutanud, et „riskid saavad „nähtavaks“ ainult siis, kui nad on sotsiaalselt defineeritud teadmistepõhiselt või teadmiste-töötlemise platvormi-põhiselt nagu näiteks teadus, õigusruum ja massimeedia“ (Cottle 1998: 8)²¹. Antud töö raames lähenen riskiühiskonna uurimisele kasutades kommunikatsiooni kui instrumenti. Sel põhjusel jäävad lähema vaatluse alt kõrvale teadus ja seadusandlus koos poliitikaga, mis aga ei

21 “They can only become “visible” when socially defined within knowledge or knowledge-processing fora such as science, the legal system and the mass media.”

tähenda, et nende tähtsus oleks väiksem või et kommunikatsioon neid ei hõlmaks. Riskiühiskonna kujundamise ja seal toimuva kommunikatsiooni puhul on nende valdkondade sidusus olulisel kohal ning sisaldab olulisi teemasid järgnevateks uurimustöödeks. Antud töös tegelen lähemalt meediat ja üldisemalt kommunikatsiooni puudutava temaatikaga.

Becki jaoks on massimeedial keskne roll riskide defineerimisprotsessis. Riskide sõltuvus defineerimisest annab paremad võimalused võtmepositsioonidel olijatele ja meediale, kuidas riske esitleda (Beck 2008: 42). Näitena toob ta terrorismiohu, mille esitlemisel on suur vahe, kas räägitakse riskist kui oodatavast katastroofist või juba kui tegelikust katastroofist. Mõlemal juhul on riskide tajus ja vastavad reaktsioonid erinevad. Beck leiab, et pigem on turvalisuse vähenemine tingitud vastavalt esitletud ootuste, reaktsioonide ja tegevuste tulemus (Beck 2008: 10). Riskide tajus sõltub meediast (Beck 2008: 45), riskidest rääkimise viisidest ja kasutatavatest sümbolitest. Beck jääb aga üldsõnaliseks ja kohati vastuoluliseks, mis puudutab konkreetseid toimuvaid protsesse. Tulloch ja Lupton (2001: 13) näevad vajadust uurida lähemalt, kuidas arenevad riskide kohta käivad mõisted ja teadmine, kuidas neid mõistetakse ja kuidas riskid “avalikkuse” jaoks igapäevaelu osaks saavad. Cottle (1998: 18) näeb vajakajäämisi ka selles osas, kes täpsemalt on need eksperdid ja teadlased, kelle vastakad riskidefinitsioonid ühiskonnas eksisteerivad. Kuidas nad omavahel suhtestuvad institutsionaalsel, professionaalsel ja poliitilisel tasandil? Taoline kriitika toob esile riskiühiskonna arenguvõimalused. Antud töö raames ei ole mu eesmärgiks täita kõik vajakajäämised, kuid Van Looni lähenemine riskide esitlemisele läbi kolmeosalise tõlkeprotsessi koos Luhmanni poolse kommunikatsiooniprotsesside eristusega annab võimaluse astuda sammu edasi riski ja kommunikatsiooni suhtestumise analüüsi osas. Lähemal vaatlusel ning kriitikaga tutvumisel leidsin, et riskiühiskonna teoorias on palju täiendusruumi. Seetõttu on käesolevas töös osas kasutatud mitmeid erinevaid autoreid, et Becki ideid laiendada ja edasi arendada.

2.1 Riskide ilmnemine vahendamise käigus

Van Loon (2008: 146) leiab, et kaasaegses maailmas „oleme me läbi imbinud vahendatud olemise vormidest”. Tema arvates on meedia ja infovahendamine muutunud kõikjalolevaks (Van Loon 2008: 1). See ei ole nii üksnes vahendite rohkuse ja võimaluste suurenemise tõttu, vaid seetõttu, et üha enam saavad objektid (informatsiooni) vahendajateks. Lisaks e-kirja või mobiiltelefoni kaudu suhtlemisele edastavad infot soengustiil, t-särk, mida kanname, poekotid (andes märku, millistes poodides me käime ja mida ostame) jne. Van Loon väidab, et tänapäeva ühiskonda iseloomustab pidevalt suurenev „meediastumine” või „vahendustumine” (*mediatization*). Mistahes informatsioon, sealhulgas riskide, otsuste ja tagajärgede kohta jõuab ühiskonna liikmeteni enamasti kellegi või millegi vahendusel. Van Loon (2002) ja Beck (2000a) leiavad, et ei ole olemas

riski, mis ei oleks vahendatud. Elades teadmistehedas meedia- ja informatsiooniühiskonnas (Lash 2002, Beck 2000b), kus informatsioonil ja teadmistel on suur tähtsus, arutleb Van Loonile sarnaselt ka Lash, et meie ühiskonda võiks mõista kui meediaühiskonda, kuna informatsiooni printsiip võtab üha enam üle „ühiskonna” printsiibi (Lash 2002: 65, 75). Informatsioon võtab tema sõnul üha laiemalt meedia vormi, eriti arvestades globaalset informatsioonikeskkonda, ning tänapäevase meedia eripäraks on suurelt jaolt distantsilt toimuv kommunikatsioon (Lash 2002: 69).

„Informatsioon ja kommunikatsioon ehitavad võrgustikke, nad loovad ühendusi” (Lash 2002: 68), mistõttu on kaasajal võimalik rääkida mitte enam industriaalsest ühiskonnast, vaid peamiselt meediaühiskonnast, kus sarnaselt defineerimissuhetele kerkivad üles küsimused: kes võrgustikke ehitavad, milliseid vahendeid kasutatakse ja kuidas toimub võrgustikus kommuniqueerimine. Samas rõhutab Lash (2002: 65), et see ei tähenda justkui peaks ühiskonda hakkama uurima lähtuvalt meediast, kui uurimisobjektist või justkui peaks sotsiaal- ning kultuuriteooriad olema üha enam meediateooriad (*media theories*). Pigem leiab Lash, et meedia annab mudeli informatsiooni toimimiseks tänases maailmas, ning ühiskonna uurimisel võib olla kasu, lähenedes viimasele kui meediale. Ta väidab, et kui ühiskond muutub üha enam informatsiooni sarnaseks, muutub teooria üha enam meedia sarnaseks. Neid kahte kokku pannes saab ta tavakäsitlusega võrreldes teisiti mõtestatud meediateooria. Varasemalt sotsiaalteooria seletas ning kultuuriteooria tõlgendas meediat. Uues kontekstis ilmnev meediateooria ei seleta ega interpreteeri meediat, vaid lammutab kahese vastasseisu seletamise ja tõlgendamise vahel (Lash 2002: 76)²². Sellega võib leida paralleeli Van Looniga, kelle arvates meedia aitab luua reaalsust ja konstrueerida olevikku ning meediat ei peaks võtma üksnes kui vahendit (*instrument*), vaid et meedia kaudu toimiv vahendamine kui tegevus on tähenduslik (Van Loon 2008: 54, 114). Luhmanni (2009: 226) jaoks on kommunikatsioon samuti peamine ühiskonna süsteemi ja reaalsust loov vahend. Tänapäeva ühiskond on üha suuremal määral vahendatud (mis suhtestub Lashi „meediateooria” ettepanekuga, kuna meedia on üks peamine informatsiooni vahendaja), riskid põhinevad otsusel ja otsus ning kommunikatsioon omakorda valikul. See tähendab, et väga hästi on vaja valida, millise informatsiooniga reaalsust luuakse – mida vahendatakse.

Riskidest ja riskimajandusest on saanud peamine sotsiaalne liikumapanev jõud. Seetõttu ei ole riskid neutraalsed ning nende esitlemisel ja inimeste teadvusse toomisel hakkavad rolli mängima mitmed tegurid. Adam, Beck ja Van Loon (2000: 4) leiavad, et riskiühiskonnas ei esine „fakte väljaspool tõlgendamise suhtelist mõju, mis põhineb kontekstil, positsioonil, perspektiivil, huvidel ja võimul tõlgendusi defineerida ja kujundada”²³. Riskide vahendamine on seega suhteline.

Bruno Latour (2005) toob toimija-võrgustiku²⁴ ideed arendades sisse huvitava eristuse vahendaja

22 “Media theory explodes the binary opposition between explanation and interpretation.”

23 “... there are no facts outside the relativizing influence of interpretation based on context, position, perspective, interest and the power to define and colour interpretation.”

(ingl. k. – *mediator*) ja edastaja (ingl. k. – *intermediary*) vahel²⁵. Latouri sõnavaras tähendab edastaja „teisendamise ja muundumiseta tähenduse või jõu transportijat: sisendi defineerimisest piisab, et defineerida väljund” (Latour 2005: 39)²⁶. Vahendaja, seevastu, „muundab, tõlgib, moonutab ja muudab tähendust või elemente, mida ta peaks kandma” (Latour 2005: 39)²⁷. Vahendaja puhul ei ole sisend kunagi piisavalt heaks ennustajaks väljundi osas ning nende eripära tuleb iga kord arvesse võtta. Tavapäraselt usuvad „sotsiaalsuse sotsioloogid“ (*sociologists of the social*) Latouri (2005: 40) sõnul mõnedesse vahendajatesse ja paljudesse edastajatesse. Tema lähenemises eksisteerib aga lõputu hulk vahendajaid ja kui viimased muutuvad ustavateks edastajateks, siis see ei ole mitte reegel, vaid harv erandjuhtum ning sellele peab tähelepanu pöörama lisatöö läbi – enamasti võttes vaatluse alla veelgi enam vahendajaid. Informatsioon, mis vastuvõtjani jõuab, võib olla vahetult edasi antud või juba muudetud. See on vajalik täiendus riskiühiskonnas suhtlemisele, mis aga ei tähenda, justkui oleks lihtne vahet teha, millise informatsioonikandjaga eri puhkudel tegemist on. Luhmann (2009) kasutab kommunikatsiooniprotsessi lahti mõtestamisel info, edastuse ja mõistmise protsesse ning ei too Latouri eristust vahendaja ja edastaja puhul otseselt sisse, kuid kuna tema jaoks põhineb kommunikatsiooniakt valikutel, siis eeldab nii info valik kui edastuskäitumine seda, et valitakse üks (nt meetod) ja mitte teine. Nii muutub edastatav informatsiooni sõltuvaks valikust ning võib väita, et info korral, mis puudutab riske ja nende tõlgendamist, ei toimu seega ainult „edastajana“ tegutsemist Latour'i mõistes, vaid toimub informatsiooni vahendamine – valimine ja edastamine. Kuna riskid on alati vahendatud ning sõltuvad tõlgendusest, kasutan töös arusaamise lihtsustamise eesmärgil edaspidi nii vahendamise kui edastamise sõnu sünonüümidenä, mis tähendab enamasti ka info muundamist. Latouri poolt sisse toodud eristuse vahendaja ja edastaja vahel jääb aktiivselt tahaplaanile, viidates sellele, et taoline eristamine on riskide tõlke- ja muundamisprotsesside puhul olulise tähtsusega ning asetab kogu ühiskonnas toimuva kommunikatsiooni teise vaatevinklisse.

Beck (2008:115) väidab, et riskiühiskond tähendab elamist koos sisse juurdunud mitte-

²⁴ Inglise keeles *actor-network theory* ehk ANT. Kasutatav tõlge on pärit E. Lõhkivilt (2008), kuigi tegemist ei ole parima lahendusega, siis „tegija-võrgustikuks” tõlkimine lisab eesti keeles teatava kõrvaltähenduse „tegija” näol, mis viitab edukusele ja õnnestumisele, ning enamasti hõlmab vaid inimesi, jättes „asjadest” toimijaid (*actant*) tahaplaanile. Viimastel on aga ANTi seisukohast ülimalt oluline roll. Antud tähenduste tõlkimine nõuaks sotsioloogist filoloog abi, praegusel juhul jään töös toimija-võrgustiku juurde.

²⁵ Siinkohal on keelelised nüansid keerukad, kuna eesti keele tavakasutuses sellist konkreetset vahet tegemist tegusõnadest endis ei esine. Kuna riskiühiskonna teesis on oluline koht meedia ja riskide defineerimissuhtel ning riskide kohta info vahendamisel, ning arvestades, et riskide kohta edastatav informatsioon on muutlik ja tihti vastuoluline, siis sobib Latour'i definitsiooni järgides „vahendaja” paremini tõlkimaks sõna „*mediator*”. „*Intermediary*” teisalt tähendab tavakasutuses lepitajat ning samuti vahendajat, kuid lähtudes inglisekeelsest sõnast „*intermediate*”, mis tähendab vahepealsust ja pärineb kahest ladinakeelsest sõnast: *inter* (vahel, vahepeal) + *medius* (keskel), sümboliseerib sõna „edastaja” paremini rolli, kus info üksnes edastatakse ja tegemist on „vahepealse” toimijaga, kes toimib vaid kanalina – ei lisa ega võta midagi ära edastavast informatsioonist.

²⁶ „An *intermediary*, in my vocabulary, is what transports meaning or force without transformation: defining its inputs is enough to define its outputs.”

²⁷ „Mediators transform, translate, distort, and modify the meaning or the elements they are supposed to carry.”

teadmise (non-knowing või *Nichtwissen*) või teisisõnu ohtude ja mitte-teadmise ning sellest tulenevate poliitiliste, sotsiaalsete ja moraalsete paradokside ning dilemmadega. Paradoks teadmise ja mitte-teadmise vahel seisneb selles, et „mida suurem on oht, seda suurem on teadmuse lünk, ning seda pakilisem ja võimatum on otsus (otsuse paradoks)“ (Beck 2008: 117)²⁸. Inimeste ohustatuse määr, ulatus ja sümptomid on Becki arvates absoluutselt sõltuvad välisest teadmisest (Beck 1992: 53). Kuid tähelepanuväärne on see, et puudutatud ei tea, millised on teatud otsuste tagajärjed, nende mõju ulatus enne, kui sellealane informatsioon on nendeni vahendatud. Teisalt ei tea ka otsustajad tihipeale, mis on tagajärjed, sümptomite põhjused või kui pikk on peiteperiood. Teadlased näiteks võivad parimal juhul tõenäosusarvutuste kaudu kindlaks määrata riski, mis tuleneb geneetiliselt muundatud toidust, mobiiltelefonidest või tarbekemikaalidest. Kuid see ei ütle midagi selle kohta, kas tegemist on tõeliste riskidega ning kuidas saab tarbija antud olukorras ratsionaalse otsuse langetada (Beck 2008: 115). E-kolibakteri või muu haiguse/bakteri levimine näiteks toidu kaudu toob esile, kui vähe inimesed (sh eksperdid) teavad, millised on toitainetes, toidukäitlemises ja koduloomade pidamisel kasutatavate abivahendite, antibiootikumide ja väetiste kõrvalmõjud. Kui ilmneb mõni kõrvalmõju, kulub aega, enne kui tehakse kindlaks (kui üldse), mis oli kõrvalekalde põhjuseks. Selleks kulub aega, et näha, mis on teatud otsuse tagajärg (Luhmann 2008: 36). Becki sõnul asetab see eelkõige puudutatud olukorda, kus nad muutuvad „ebakompetentseteks nende endi puudutatuse määra osas. Nad kaotavad olulise osa oma kognitiivsest suveräänsusest“ (Beck 1992: 53)²⁹. Sama kehtib aga ka otsustajate puhul, mis toob teise nurga alt esile info ja teadmise tõlgendamise, kuna mida olulisem on risk, seda enam on vaja kuidagi täita mitte-teadmise lüngad. Vähemalt see info, mida teatakse, on vaja kasutusele võtta, tõlgendades seda vastavalt vajadusele, kuna riskide ilmnemisel mitte-midagi-tegemine on vastuvõetamatu ja Becki (2008: 41) sõnul tuleb riskide anonüümsus igal juhul ületada.

Beck (2008: 117-118) käsitleb mitte-teadmise puhul erinevaid kategooriad, mis puudutab muuhulgas huvide ja motivatsiooni valdkonda, eristades ettekavatsemata võimatuse teada (*unintended inability-to-know*) ning kavatsusliku mitte-teadmise (*intentional non-knowing*). Esimesel juhul on tegemist näiteks juhtumiga, kus teadusliku saavutuse tagajärjed selguvad alles kasutamise käigus ja ei ole võimalik tagajärge ette näha, kuna midagi sellist ei ole varem kunagi eksisteerinud. Teisel juhul on tegu näiteks ilmnenu negatiivse tagajärje ignoreerimine või nende arengu paratamatusena maha kandmine. Beck (2008: 123) analüüsib, et kui me eitame, varjame, sulgeme silmad, ei soovi teada või näeme ainult seda, mida soovime, siis on need kõik mitte-teadmise kui eitamise vormid. Kui me eitame oma mitte-teadmist ja teadmiste puudumist, siis kas

²⁸ “The greater the threat, the greater the gap in knowledge, the more urgent and more impossible is the decision (decision paradox).”

²⁹ “...the affected parties are becoming *incompetent* in matters of their own affliction. They lose an essential part of their cognitive sovereignty.”

me ka teame, mida me eitame? Luhmann (2008: 211) leiab, et kognitiivsed süsteemid leiavad end olukordades, kus aktsepteeritakse ette-ennustatavuse puudumist ja mõtlemine ning aru saamine ise muutuvad riskiks. Rohkem uuringuid ei tooda mitte suuremat kindlust, vaid ebakindlust. Kas eitamine on sel juhul kui alateadlik kaitsemehhanism? Kas ehk ei soovitagi rohkem teada tagajärgede ja ilmnevate riskide kohta, kuna nii on lihtsam eitada? Samas kaasneb sellega risk, et eitamine võib ühel hetkel liiga kalliks tagajärjeks osutuda.

Teadmine ja mitte-teadmine ning info edastuse käigus toimuvad muutused ja „tõlkimised“, mida peagi vaatlema asun, muudavad riskide mõistmise ja kommunikeerimise aspekte. Riskide abstraktse olemuse puudumise tõttu on nende kohta edastatav info määrava tähtsusega, et ühiskonna liikmed võiksid paremini aru saada neid ümbritsevast keskkonnast ning otsustest, ehk mida ja mis põhjusel otsustatakse. Arusaamist on vaja selleks, et olla võimeline üldises ühiskonna arengus kaasa rääkima ning loomulikult ka individuaalsete otsuste paremaks langetamiseks. Kuna riske ei ole tavaelus tihti meelte kaudu võimalik tajuda, kuid nende (potentsiaalne) olemasolu mõjutab inimesi koduintiimsuseni välja (Beck 2000b), siis tekib olukord, kus ühiskonna liikmed vajavad vahendajaid, kes riskide olemust ja tagajärge selgitavad ning tekkinud olukordi analüüsivad. Allan (2002: 102) läheb veelgi kaugemale, väites, et me oleme möödapääsmatult sõltuvad meediast, et mõista „maailma seal väljas“, mis asetseb väljaspool meie vahetut kogemust ning teadmiste amplituud.

Teaduslike tulemuste puhtal kujul edastamine on keeruline tavainimeste jaoks, kellel puudub vastava teadusharu diplom. Enamasti on ju tänuväärne, kui keegi asjatundja keerulised valemid ja teadussõnavara igapäeva keelde paneb. Kuid kui asjatundja ise kõike ei tea või andmeid tõlgendab, lisab oma arusaamu ning nägemusi, valib mida öelda ja milliseid alternatiive mitte mainida? Eelneva põhjal võib öelda, et info, mis ühiskonna liikmeni jõuab, on vahendatud ning läbinud teatud „filtri“. Sel põhjusel leiavad Beck, Adam, Van Loon ja mitmed teised teoreetikud, et igasugune teadmine on vahendatud ja seega sõltuv tõlgendusest, mistõttu asetuvad defineerimissuhted Becki käsitluses ja otsuste langetamise paralleel Luhmanni käsitluses riskidest rääkimisel keskele kohale. Võttes arvesse, et riskid ja ohud, millega oleme sunnitud tegelema, on sotsiaalse konstruktsiooni tulemus, mille käigus saavad sõna erinevad eksperdid, teadlased, ärimehed, poliitikud, arvamusiidrid, naabrinaine ja perearst, on üsna lihtne leida, et infohulk on vastuoluline ja otsustamine, kas üht või teist argumenti tõsiselt arvesse võtta või ignoreerida, on keerukas.

Beck (1992: 53) väidab, et need, keda riskid mõjutavad, „on paremini haritud ja informeerivad endid ise aktiivselt“. Selle arvamuse kohaselt on info kättesaadav põhimõtteliselt kõigile ja üha enam individualiseerunud maailmas on see igäühe enda vastutus vajalik info hankida. Samas tekib teatav vastuolu, kui informatsiooni vahendajad on ise ka riskiallikad. Lisaks leiab Beck

(1992: 23), et need, kes riske defineerivad ja oma arvamusi riskide suhtes avaldavad, asetuvad sotsiaalsetele ja poliitilistele võtmepositsioonidele. Nendeks on „massimeedia, teadlased, poliitikud ja õigusalsed elukutsed“ (Adam et al 2002: 4), mis tähendab, et neil peaks olema enam võimalusi end informeerida ning otsuseid langetada. See omakorda aga toob sisse usalduse aspekti – kelle vahendatud infot me usaldame ja tõseks peame? Sama kehtib ka võtmepositsioonidel olevate inimeste kohta, kuna ka nemad vajavad informatsiooni, mis on vahendatud. Vahendamise käigus toimunud informatsiooni muundumise ja tõlgenduste „avastamine” ning analüüsimine osutub lähemal vaatlusel keerukaks ja suurt pingutust nõudvaks protsessiks.

Vastuoluline informatsioon ja valiku küsimused

Riskide kohta käiva informatsiooni vastuolulisus on aspekt, mis lisab keerukust vahendatust arusaamisele ja asetab tavainimesed tihti olukorda, kus ei ole võimalik selgelt näha, mismoodi võiks edasi tegusteda. Beck (1992: 55) väidab, et „riskid on riskid **teadmise kaudu**, riskide tajumine ja riskid ei ole kaks isasja, vaid üks ja sama“³⁰. See, mida riski kohta teatakse, saab ühiskonna liikmete jaoks konstrueeritud ja tajutud riskiks. Inimestel endil on seega teatud mõttes võimalus valida, kuidas teavet hankida, vahendatud informatsioonist aru saada ja riske enda jaoks konstrueerida, et siis vastavalt tegutseda või mitte. Kui aga riske puudutava info tõlgendamine ning riskide defineerimine toimub vastuolulise teadmise olukorras, võimalik ka, et kellegi või millegi huvides, kuidas saaks siis ühiskonna liige oma adekvaatses arusaamises veenduda ja sellele tuginevalt otsuseid langetada?

Van Loon (2002: 1) leiab, et tänapäeva infoühiskonnas on riskide mõjuvälja jäänud inimesed ja grupid enamasti ise süüdi, kuna nad „ei ole end piisavalt informeerinud riskide osas, millega silmitsi seisame”. Teatud inimeste jaoks tähendab see, et nendeni jõudnud teadmine, mis oleks pidanud aitama riskidega kohaneda ja ebasoovitavaid nähtuseid vältida, ei olnud piisav, või oli inimeste aru saamine puudulik. Ilmnenud tagajärgede puhul nähakse inimest ennast selle põhjustajana, kes ei informeerinud end piisavalt ning langetas järelikult vale otsuse. S. Allani (2000) ja teiste autorite poolt kokku pandud kogumikus keskkonnariskide kajastamisest meedias võib leida näite riskide vahendamisest ja vastuolulisest defineerimisest päevitamise ja päikesekaitsevahendite puhul. Peamiselt naisterahvastele suunatud toodangu reklaamides leiti kaks esitlusviisi: 1) kui tegemist on emade sihtgrupiga, kes peaks ostma päikesekaitse vahendit, tuuakse esile päikesekiirguse ohtlikkus (tagajärgede välisele tegurile omistamine) ja rõhutakse süütundele, et lapsi ei tohi lasta ära põleda. 2) kui tegemist on üldisema naiste sihtrühmaga, rõhutatakse päevituse ilu, kaitseproduktide ohutut „tööd” (põletus-, vähi-) riski eemaldamisel ja ülistatakse päikese abil läbiviidavat, naudingulist iluprotseduuri. Tegemist on ühe ja sama ohuallikaga, kuid

30 “...risks are risks in *knowledge*, perceptions of risks and risk are not different things, but one and the same.”

viis, kuidas neid esitletakse, formuleerib vastuvõtjate arusaama. Ühel juhul on päikest defineeritud riskiallikana, mis on „ekspertide” poolt „eemaldatud” või viidud „miinimumini”, ning teisel juhul lasub vastutus ekspertide ohusignaali järgi tegutsemisel ja enda kaitsmisel kodanikul endal, kes vastasel juhul välise ohuallika tõttu ebameeldivaid tagajärgi kogeb. Näide toob esile, kuidas kasutatakse teabe edastamist ja inimeste tundlikkust riskidele majanduslike huvide eesmärgil, kuid samas toob esile huvitava nüansi. Becki poolt sisse toodud teadmise ja mitte-teadmise puhul ei tea ka eksperdid kõike. Antud juhtumi puhul näiteks, mis puudutab osoonikihi õhenemise tõttu suurenenud päikesekiirguse mõju või kaitsevahendites kasutatavate ainete mõju kehale ja immuunsussüsteemile. Kuid sellisest mitte-teadmisest ei räägita. Kas tegemist on kavatsemata info mitte-edastamisega või tahtliku valikuga teatud informatsiooni mitte edastada või lihtsalt teadmatusena? Paratamatult on (teadus)uuringu tulemusi vaja tõlgendada, et tavainimesed võimalikku riski (ja ka positiivseid tulemusi) mõistaksid. Eelneva näite puhul on välja toodud mõlema stsenaariumi puhul vaid üks võimalik lõpptulemus – kas põletus või päevitus, kuid mööda on mindud uuringutest päikesekiirguse osas, mille probleemi võib lahendada ka ilma toodet ostmata – näiteks mõistlikus koguses päikese käes viibides. Teadlaste poolt välja arvatud kahjuliku kiirguse doosi ei ole mainitud ning alternatiivseid valikuvõimalusi on vaid omapoolse olukorra tõlgenduse kaudu välditud. Antud kitsas kontekstis on toodud esile vaid valitud ohud ja riskid. Samas võiks ju öelda, et tavainimesed peaksid ise olema kursis antud temaatikaga, muuhulgas alternatiivsete teaduslike seisukohtadega päikesekiirguse osas, et olla võimeline parim valik pakutu osas tegema. See tähendab, et ühiskonna liige peaks olema informeeritud ja omama mitmekülgsid informatsiooni hankimise viise, mis omakorda eeldab suure hulga informatsiooni kättesaadavust. Kuid riskide probleemi lahenduseks ei ole rohkem informatsiooni. Vastupidiselt eel-modernsele ajale ei ole Becki arvates võimalik mitte-teadmist ületada rohkema ja parema teadmusega, rohkema ja parema teadusega, kuna kehtib pigem vastupidine – tänapäeva ühiskond on rohkema ja parema teaduse toodang (Beck 2008: 115).

Vastuoluline informatsiooni vahendamine on riskide puhul üheks raskuspunktiks. Päikesekaitsevahendite näide toob teravamalt esile selle, et kommunikatsiooni puhul toimub informatsiooni valik (ehk võiks öelda ka tõlgendamine), mida võib pidada Latouri vahendaja-edastaja eristuse puhul üheks põhjuseks, miks on riskiühiskonnas toimuv kommunikatsioon sõltuv tõlgendustest, kuna valik tähendab juba, et informatsiooni mitte lihtsalt ei edastata, vaid muudetakse. Luhmann (2009: 194-195, rõhuasetus originaalis) käsitleb kommunikatsiooni kui valikut: „Kommunikatsioon on alati valikutoiming /.../. Kommunikatsioon nopib alati aktuaalsest viidetehorisondist, mille see ise kõigepealt loob, **ühe asja** välja ja jätab **teise asja** kõrvale.“ Luhmann (2009: 195) eristab kommunikatsiooniakti käigus kolme erinevat valikuprotsessi: 1) toimub valik, mis „loob selle, mille ta valib juba kui valiku, nimelt kui info“, ehk informatsioon on

„valik (tuntud või tundmatute) võimaluste repertuaarist“; 2) seejärel valitakse käitumine, „mis selle info edasi annab“ ning 3) saatmise ja vastuvõtmisega kaasneb „mõlemapoolne valikuline tähelepanu“. Sellise käsitluse järgi mõistab Luhmann (2009: 204) kommunikatsiooni kui „kolme valiku sünteesi – kui info, edastamise ja mõistmise tervikut“. Tuues valikuprotsessi riskiühiskonna konteksti, ning jäädes siinkohal veidi ebaõiglaselt põgusaks teema puhul, mis Luhmanni jaoks on ülimalt oluline – eristus kommunikatsiooni ja edastamise vahel (Luhmann 2009: 226) – tekib olukord, kus valides üht ei saa enam valida teist. Kommunikatsiooni aspektist vaadatuna tähendab see, et mistahes informatsioon, mida riskide puhul edastatakse, on valik ja üldjuhul edastatakse infot üksnes valituks osutunud poole kohta. Seega on otsustajate ja puudutatute vaheline erinevus seda märkimisväärselt ja defineerimissuhete läbi omatav võim, ehk võimalus valida, mida ja kuidas edastada, tuleb selgemalt esile. Riskide vastuoluline defineerimine tuleneb Adami, Becki ja Van Looni (2000: 3) hinnangul sellest, et riskid ja ohud on nii materiaalsed kui mittemateriaalsed, nähtavad ja nähtamatud samal ajal. See tähendab, et valikuvõimalus info osas, mida riskide kohta rääkida ja mida mitte, milliseid uuringuandmeid esile tuua ja mida mitte, on väga lai, ja hõlmab juba enne edastustoimingut keerukat valikuprotsessi. Samuti loob riskide duaalne olemus – nähtav vs nähtamatu, materiaalne vs mittemateriaalne – paradoksi. Luhmanni (2008: 36) jaoks on oluline vahet tegemine (*drawing distinction*), ning vormi ühe poole eristamine teisest. Vahet tegemine tähendab, et valikupooled eksisteerivad üheaegselt. Otsustades elada Eestis asemel Austraalias tähendab, et kuigi mina elan Austraalias, siis elu Eestis läheb ikkagi edasi. Kaks valikuvõimalust eksisteerivad edasi, kuigi teine võimalus on muutunud nähtamatuks ja minu jaoks on aktuaalne ainult valituks osutunud pool. Valituks osutunud otsusepoole kohta käiva informatsiooni edastamine toob esilplaanile teatud riskid ja temaatikad, luues seeläbi reaalsuse, mis just neist otsustest ja tagajärgedest koosneb. Samas otsuse risk seisneb selles, et ilmnedes võib ka see, mida edastamiseks ei valitud – nähtava riski kohta info edastamisel võib ilmnedes nähtamatu pool, mida kas ei teatud või tahtlikult ignoreeriti.

Kommunikatsiooniakti kolmas valikuprotsess eeldab aga vabadust nii edastaja kui adressaadi suhtes. Esiteks, et edastaja valib, mida ja kuidas ta edastab ning teiseks, et adressaat saab valida, kas ja kuidas ta teate vastu võtab. Luhmann (2009: 198) eristab siinkohal veel kommunikatsiooni „informatiivsete sündmuste pelgast tajumisest“. Kommunikatsiooni puhul suudab vastuvõtja teha vahet edastuskäitumise ja edastatava vahel, samas kui info tajumise puhul see eeldus ei kehti. Ehk näiteks päikesekaitse toodangu puhul suudab tavainimene eristada, et sõnum, mida edastatakse, on päikesekiirguse erinev mõju, ning edastuskäitumine on juba selle esitlemine kas ohuna, mille vastu on vaja end kaitsta või meeldiva tegurina, mille intensiivistamiseks toodangut vaja on. Riskide kohta käiva info vastuolulisus peaks seda enam looma vajaduse kommunikatsiooni järgi, mis on dialoogi vormis, käsitleb alternatiive, ehk otsuse teisi pooli, maandades sellega võimalusi, et riskide

ilmnemisel selles osas, mida ei valitud, on tulemuseks tugev vastumeelsus ja usalduse nõrgenemine. See ei tähenda, et kui nii otsustajad kui puudutatud otsustus- ja defineerimisprotsessides osalevad, on tulemuseks igal juhul riskide maandamine, küll aga annab see võimaluse luua suhtluskeskkond, mis on avatum ja usalduslikum.

Informatsiooni vahendamise pidev kiirenemine tähendab, et survet avaldatakse vahendamise eristuse võimele (Van Loon 2008: 145). Eristamist peab Luhmann oluliseks, kuna tema sõnul ei saa kommunikatsiooni ja tegevust lahutada, kuid neil on võimalik vahet teha (Luhmann 2009: 193). Info ja edastuskäitumise eristamine annab võimaluse ühiskonnas toimuvate protsesside mõistmiseks ning kuna kommunikatsiooniprotsess on „sotsiaalset kui erilist reaalsust loov protsess“ (Luhmann 2009: 193), on selle mõtestamine ka riskide vahendamise puhul oluline. Edastatu vastuvõtmine on adressaadi valik ning Luhmanni ja Van Looni (2008) jaoks on mõistmise puhul oluline teha vahet „valitud tähenduse mõistmise ja selektsiooni vastuvõtmise või tagasilükkamise vahel“ (Luhmann 2009: 204). Saaja valikule, kas edastatu vastu võtta või tagasi lükata, peab eelnema edastatu mõistmine selleks, et tähendusrikas kommunikatsioon toimida saaks. Alles kommunikatsiooni mõistmine on valik, mis lõpetab kommunikatsiooniakti (Luhmann 2009: 204). Kui tegemist on vaid informatiivse sündmuse tajumisega, mitte kommunikatsiooniga, ei pruugi sellega kaasneda mõistmist ega ka soovitud tegutsemist. Kommunikatsiooni aktile järgneb Luhmanni (2009: 205) sõnul edastatud valiku vastuvõtmine või tagasilükkamine, mis on osa kommunikatsiooniprotsessi dünaamikast, kuid mitte otseselt viimase mõistest. Kui kommunikatsiooni eesmärgiks on muuta adressaadi seisundit ja kommunikatsioon mõjutab seisundi muutumist, siis on Luhmanni sõnul silmas peetud üksnes tähenduse mõistmist. Mõistmisele alles peab järgnema tegevus, eeldades, et edastatu on vastu võetud. Riskide reaalsuseks saamine läbi informatsiooni vahendamise jääb poolikuks protsessiks, kui sellele ei järgne adressaadi poolne mõistmine ja vastu võtmine, mis ajendab teatud reaktsiooni, näiteks päikesekaitsevahendi ostmist. Soovitud reaktsioon sõltub sellest, kas edastatu võeti vastu või lükati tagasi. Kommunikatsiooni juurde kuulub Luhmanni järgi see, et kavatsatud mõju tulemusena luuakse suunatud, aga ka avatud olukord, mis suunab „vastuvõtjat pigem vastuvõtmise kui tagasilükkamise poole“ (Luhmann 2009: 205). Kommunikatsiooni kaudu saab kaasa aidata riskide reaalsuseks saamisele, et puudutatud osapooled riske ja langetatud otsuseid pigem aktsepteeriksid kui tagasi lükkaksid, ning toimiksid seejärel viisidel, mis aitavad kaasa riskide ja tagajärgede maandamisel. Loomulikult juhul, kui see on eesmärgiks. Kui mitte, aitab kommunikatsioon kaasa teatud piiratud huvide (nt majanduslike või oma mugavuse) saavutamisele ja ei ärgita mõtlema otsuste tagajärgedele või naaberliikme heaolule.

Seega võib kokkuvõtvalt öelda, et riskide tajumine on sõltuv sellest, mida riskide kohta teatakse (Beck 1992). Riskide kohta informatsiooni hankimist peetakse enamasti indiviidi enda vastutuseks (Van Loon 2002). Informatsiooni tõlgendamine ja riskide defineerimine toimub aga

vastuolulise teadmuse, või ka mitte-teadmise ja valikute keskkonnas. Kommunikatsioon on alati valikutoiming, valides ühe asja välja ja jättes teise asja kõrvale. Saatmise ja vastuvõtmisega kaasneb mõlemapoolne, sõnumi saatja ja adressaadi poolne valikuline tähelepanu, mis viib sõnumi vastuvõtmise või tagasilükkamiseni. Kommunikatsiooni puhul on oluline, et adressaat suudaks teha vahet sõnumi ja edastusviisi vahel. Viimane annab võimalikkuse ühiskonnas ja riskide vahendamisel toimuvaid protsesse mõista, kuna kommunikatsioon loob reaalsust. Saaja valikule, kas edastatu vastu võtta või tagasi lükata, peab eelnema edastatu mõistmine selleks, et tähendusrikas kommunikatsioon toimida saaks ning suunaks edastatud sõnumist tulenevale tegevusele.

2.2 Vahendusprotsessid meedias ja meediatehnoloogias

Tavameelte jaoks tihti hoomamatud kontseptsioonid sisaldavad otsustusprotsesse, riskide defineerimist, konstrueerimist, vahendamist ja tõlgendamist, nõuavad aega ja uuringuid, mida on enamasti vaja läbi viia ajalise surve all teadmatus ja määramatus keskkonnas. Tihti hõlmavad (potentsiaalsed) riskid mitmeid eluvaldkondi korraga ja nendest arusaamine näib eeldavat teadmisi füüsilisest diskursusanalüüsini. Suur osa teadmusest ja infohulgast jõuab tänapäeva inimeseni läbi mitmekülgsete vahendajate ja meediamaastriku. Adam, Beck ja Van Loon toonitavad, et me ei ole vabad riske ise konstrueerima nii, nagu soovime, vaid riskid tulevad esile riskide konstrueerimise käigus (Adam et al 2002: 2)³¹. Võttes lisaks arvesse, et riski olemus ei seisne selles, et see **juhtub**, vaid selles, et see **võib** juhtuda (Adam et al 2000: 2) asetub riskidest rääkimine ja nende kohta info jagamine/hankimine kogu meie arusaama seisukohalt, mis puudutab (riski)ühiskonnas elamist ja reaalsuse tajumist, olulisele kohale. See ei tähenda, justkui ei oleks reaalset „katsutavaid” riske (nt looduskatastroofid) enam olemas, kuid Becki rõhuasetus on sellel, et tänapäeva ühiskonda iseloomustab üha kasvav ebamäärasus ja uute riskide ilmnemine, mis väljuvad kontrollitavuse ja hallatavuse piiridest. Ebamäärasus tingib selle, nagu Beck (2008: 13) toonitab, et riskid saavad reaalsuseks gruppide ja elanikkonna vastuoluliste hinnangute tulemusena, mis tulevad ilmsikd kommunikatsiooni käigus. Luhmanni käsitluses, hõlmab kommunikatsioon valikut (ehk informatsiooni), edastamise tegevust ja mõistmist. Seega tähendab, et riski reaalsuseks saamine, kui vaadelda läbi kommunikatsiooni prisma, peaks läbima samad faasid. Vastuolulised hinnangud ja muutlik riskide defineerimine on osa edastamiseks valitud informatsiooni kujunemisest, mille kaudu riske konstrueeritakse.

Van Loon toob sisse kaks paradoksi, mis tema hinnangul ilmestavad riskiühiskonna seoseid meedia- ja informatsiooniühiskonna ideedega. Esimene paradoks ilmneb Van Looni (2002: 21)

³¹ “... we are not free to “construct” risks as we please. Instead risks are being revealed in their construction.”

sõnul selles, et riskid vahavad ka juhul, kui neid selgelt ei väljendata ega neist otseselt ei räägita. Teine paradoks seisneb selles, et kui riske selgelt väljendatakse, muudavad riskid iseendi taastootmise tingimusi. Riskid tekitavad keskkonna, mis on väga sobilik nende paljunemiseks – keskkonna, kus „riskid muudavad ootusärevuse süüdistuseks ja ohud turuvõimalusteks”. Van Looni järgi toimub see peamiselt läbi teadmiste tootmise ja informatsiooni leviku (Van Loon 2002: 21), mis viitab Becki väitele, et riskiühiskond on ka üheaegselt teadmus- ja informatsiooni ühiskond. Van Loon leiab, et kui riskid kord juba meediamaastikule sisenevad, liiguvad nad suhteliselt kergelt ja suure kiirusega üle süsteemisestest piirete (Van Loon 2000b: 238) ning muunduvad valiku- ja tõlkeprotsesside tõttu. Käesolev töö ei tegele konkreetselt meediaprotsesside lähema uurimise ja analüüsiga, kuid kuna riskiühiskonna moodustumisel on meedial ja riskide kohta käiva info vahendamisel üldisemalt oluline koht, uurin lähemalt riskide reaalsuseks saamist Van Looni käsitluses meedia ja meediatehnoloogia vahendusel.

Riskiühiskonnas on inimeste ohustatuse aste, ulatus ja sümptomid Becki (1992: 53) sõnul absoluutses sõltuvuses välisest teadmusest. Välisel infovahendusel on märkimisväärne tähtsus teadlikkuse tõstmisel riskide osas. Peamiseks taolise infovahenduse kandjaks peab Beck (2000b: xiii) meediat ehk „avalikkuse silma” (*public eye*). Becki (2000b) ja mitmete teiste sotsiaalteoreetikute jaoks on meedial riskide vahendamise tõttu võtmetähtsus ning „selle asemel, et kritiseerida meediat riski esitlemise osas, peaksime pöörama tähelepanu meedia formuleerivale rollile riskide tootmises“ (Van Loon 2002: 12)³². Meedia analüüsimine on Van Looni (2002) sõnul ülimalt oluline, kui soovime kaasaegsest maailmast aru saada. Tema jaoks on meedia üks vahendamise vorme, mis on tihedas suhtes tehnoloogiaga. Riskide reaalsuseks saamise protsessi vahendamise kaudu kirjeldab Van Loon läbi visualiseerimise, tähenduse ja väärtuse omistamise (*visualization, signification, valorization*).

Vahendamise tõlkeprotsessid

Van Loon (2002: 89), nimetades riski ka virtuaalseks objektiks, leiab, et riskide tegelikkuseks saamise ehk niiöelda reaalsusesse toomise või olevikustamisega kaasneb tõlkeprotsess, mis hõlmab visualiseerimist, tähenduse ja väärtuse omistamist. Modernsele mõtteviisile on tema hinnangul omane süsteemsus, mis tingib selle, et spetsialiseeritud teadmuse puhul on kõne all eelkõige ekspertsüsteemid ning nende hallata olev teadmus. Ekspertsüsteemid võivad Van Looni (2002: 92) järgi olla nii teaduslik-tehnoloogilised kui ka finantsinstitutsioonid nagu pangad ja kindlustusfirmad ning tegevjuhid, põllumehed või sotsiaalsed liikumised. Need institutsioonid toodavad andmeid. Saadud andmete abil on võimalik seejärel **visualiseerida** ning esile tuua varjatuid ja meelteväliseid

32 “...rather than engaging in a critique of media representations of risk, we should be focusing on the constitutive role of media in the production of risk.”

riske. Kuid üksnes visualiseerimisest ei piisa. Andmed jäävad arusaamatuks, kui neid ei tõlgendata ega esitleta tavainimesele arusaadaval viisil, mistõttu on vajalik järgmine etapp – riskide tajumine nõuab **tähenduse omistamist**. Täheenduse omistamine on Van Looni (2002: 92) järgi informatsiooni muundamine tähenduslikeks väljaütlemisteks ehk tähenduse olevikustamine. Teisisõnu – see, millele omistatakse tähendus, saab selleks, mis „loeb“. Van Loon, erinevalt Beckist, analüüsib täpsemalt institutsioonide vahelisi suhteid ja nende rolli öeldes, et esmasel tähenduse omistamisel on olulisem roll ekspertsüsteemidel, lähtuvalt Van Looni rõhusasetusest eelkõige teaduslik-tehnoloogilistel (*technoscience*) süsteemidel. Neile järgneb laialdasem väljaütlus või avaldamine, mida teevad peamiselt valitsused ja meedia (Van Loon 2002: 92). Nii antakse läbi erinevate meediumite (nt ajakirjad, raamatud, juturaamatud, internet, televisioon ja raadio, lobitöö ja lendlehed) kaudu teada, mis on „oluline“ ja mis omab tähtsust. Visualiseerimine ja tähenduse omistamine vajavad Van Looni (2002: 96) jaoks veel kolmandat dimensiooni, et riskide reaalsusse toomine ehk olevikustamine toimuda saaks. Selleks, et tähenduse omistamine millelegi mõju avaldaks, on vaja **omistada** sellele **väärtus**. Industriaalses tehnoloogiakultuuris tuleneb peamine väärtuse omistamise jõud kapitalismist, kus tähenduslikkus avaldub vahendusväärtuses (*exchange value*). Viidates Baudrillardile (1993) väidab Van Loon, et tänases maailmas on märgiline väärtus (*sign value*) võtnud üle vahendusväärtuse. Kui väärtuse omistamine toimub läbi märgilise väärtuse, on virtuaalsetel keskkondadel ja sümbolilistel turgudel suur kohalolu või olevikustamise loomise võimalused (Van Loon 2002: 96)³³. Teisisõnu on riskidel kui virtuaalsetel objektidel tänapäeval suurem mõju reaalsuse kujundamisel kui varasemalt. Üks taoline näide on rahandusturgude ja panganduse osas, kus rahal kui sümbolilisel väärtusel, mis pealegi paneb oma olemuse tõttu riske „unustama“ (nt Luhmann 2008, ptk 9), on tugev reaalsuse loomise võime (vt nt D. Boden 2000), mis kujundab ja mõjutab ühiskonnas toimuvat nii riiklikul kui globaalsel tasandil.

Toon siinkohal taolise tõlkeprotsessi ja sümbolilise väärtuse omistamise näite Ruth McNally (2000: 115-118) kaasuse kirjeldusest, kus Euroopa Komisjoni abiga tõlgiti rebaste marutaudi oht inimestele lähedaseks, tajutavaks, reaalsust kujundavaks riskiks. McNally (2000: 115) kasutab toimija-võrgustiku ideed, mida ta on nimetanud ka kui jutustamise vormiks, kus jutuvestja kirjeldab sündmusi, näidates „kaasava toimija“ (*enrolling actor*) püüet luua toimija-võrgustik: inim- ja mitte-inimtoimijatest koosnev konstellatsioon või kujund. Eesmärk on tuua näite abil esile visualiseerimine ning tähenduse ja väärtuse omistamine riskide reaalsuseks saamise puhul. Tõlkimise paralleel on McNally poolt sisse kirjutatud, kuid konkreetsed paralleelid Van Looni riskide tegelikkuseks saamise protsessiga on minu poolt täiendusena lisatud.

McNally „lugu“ koosneb vaktsiini tootjatest (kaasavast toimijast), rebaste marutaudist, Euroopa Komisjoni institutsioonidest ning Raboral V-RG vaktsiinist (suukaudne marutaudivastane

33 “Valorization in terms of sign value wields an enormous “presence” in virtual environments and symbolic markets.”

vaktsiin – http://www.kliinik.ee/static/ravimid/PIL/PIL_1148330.pdf [19.12.2011]). 1980ndatel arendati Raboral V-RG vaktsiin eesmärgiga elava, geneetiliselt toodetud viirusega immuniseerida teatud hulk loomi marutaudi vastu. Seda protsessi võib nimetada Van Looni järgides visualiseerimiseks, kuna tegemist oli uuringu/teadustöö andmetega. Seejärel oli vaja leida vaid sihtmärk, millise loomade populatsiooni puhul marutaudi risk oleks olnud piisavaks majanduslikuks huviks, et luua vaktsiinile turg. Üks kolmest identifitseeritud loomade sihtgrupist olid rebased Euroopa Liidus, kus marutaudi juhtumeid esines suurel määral Prantsusmaal, Belgias ja Saksamaal ning ka Itaalias ja Luksemburgis. Kasumlikuks müügiks oli vaja hankida ka tootelitsents ja Euroopas turustamiseks oli vajalik Euroopa Komisjoni heakskiit vaktsiinile. Selleks oli vaja luua vajadus vaktsiini järgi ning vajalike protsesside algatamiseks oli vaja kaasata teisi toimijaid (*actor*), ehk kaasata neid läbi „tõlkimise“. McNally näeb siinkohal probleemi tekitamist kui üht võimalikku tõlkimise viisi, kus „kaasav toimija defineerib üldisema probleemi, mida saab lahendada ainult vastusena spetsiifilisemale probleemile, mis on defineeritud kaasava toimija poolt“ (McNally 2000: 115)³⁴. Van Looni loogika järgi tähendaks toimunud järgnev protsess tähenduse ja väärtuse omistamist. Antud juhul oli üldiseks probleemiks marutaud, konkreetsem probleem rebaste marutaud ning lahenduseks vaktsiin Raboral V-RG. Probleem püstitati läbi tähenduse omistamise (meedias ja avalikus ruumis), kasutades muuhulgas graafilisi kujutisi, kus näidati inimest, kes on kontaktis koduloomaga, kes omakorda on olnud kontaktis marutaudis metsloomaga, tuues nii esile inimese võimaluse nakatuda marutaudi. Rääkimata sellest, et marutaudi versioonid erinevatel kontinentidel on erinevad, pakub McNally, et toimus rebaste marutaudi „tõlkimine“ organismiks, millel on koerlaste marutaudi sümptomid. Samasugune probleemi tähenduse loomine toimus ka vaktsiinitootja (ekspertsüsteemi) poolt läbi erinevat dokumentide ja meetodite. Väärtuse omistamiseks oli vaja aga laiemat võrgustikku ja nii kaasati Euroopa Komisjoni institutsioonid, kui vaktsiini sponsorid, regulaatorid ja kasutajad. Kui viimased olid kaasatud, oli neil mitmeid motiive (McNally pakub näiteks EL-i kui kaitsja kuvandi, geeniteaduse kui arengu lipulaeva hoidmise), et tõlkida vaktsiin võrgustiku osaks ning omistada väärtus, mis annaks võimaluse kasutada vaktsiini marutaudi vastu. Protsessi, mis hõlmas Euroopa Komisjoni poolt rahastatud kõrvalnähtude uuringuid ning elava viiruse poolt tekitatud võimalike mutatsioonide riskihindamise protsesse, oli pikk ja aeganõudev, ning soovitud veenvaid andmeid ei suudetud piisavalt kiiresti kokku koguda. Hoolimata raportides märgitust, et edasine uurimine on vajalik, oli võimalik tänu liikmesriikide hääletussüsteemile ning direktiivide hübriidile viia protsess lõpule. Ainus riik, kes jäi eriarvamusele, oli Saksamaa ning geneetiliselt toodetud elavast vaktsiini-viirusest sai (1993. aastaks) „turvaline ja tõhus litsentseeritud toode“ rebaste marutaudi lõpetamiseks Euroopa Liidus.

34 “... the enrolling actor defines a general problem which can only be resolved by the solution of a much more specific problem posed by the enrolling actor.”

Vaktsiini hakati seejärel õhu kaudu peibutissöödana teatud piirkondadesse heitma. Kuna vaktsiin kuulub rōugeviiruseliste (*pox*) perekonda (nt lehmārōugete viirus – *cowpox*, tavaline rōugeviirus – *variola*), esineb suur tõenäosus, et loomades, kes põevad juba varem mõnda rōugelist viirust ning juhtuvad sööma vaktsiiniga peibutist, satuvad kokku kaks viirust, kes kombineeruvad. Õhu kaudu levitatud sööda puhul ei ole garanteeritud, et üksnes rebased ja kährikud seda söövad. Tekkiva viiruse tagajärjed on aga teadmata. Siinkohal ei ole mu eesmärk viia läbi kaasus-uuringut, et leida, millised on olnud tagajärjed, kuigi üks Eesti juhtum võimalikust seosest vaktsiinisöödade ja ponide surmaga jõudis ka meedias kajastamiseni (vt nt Maaleht, 23.09.2010, või ERR Online uudisteportaal, 24.09.2010).

Van Loon märgib kriitiliselt, et mis jääb tähenduse omistamise puhul varjatuks, ja kus ühe avaldusmeetodina saab kasutada toimija-võrgustiku lähenemist, mida McNally antud näites tegi, on ekspertide teadmise kodeerimine ehk tõlkimine tavateadmiseks. Eeldades, et kõik ei loe teadusajakirju ja spetsiifilisi väljaandeid, leiab Van Loon (2002: 92) et just sellised ekspertsüsteemid ja organiseeritud jõud (nagu näiteks meedia), on avalikkuse jaoks vajalikud. Tähenduse omistamist ei pea Van Looni arvates võtma üksnes kui kognitiivset kontseptsiooni, vaid ka kui üldisema arusaama kujundamist. Vaktsiini juhtum oli näide pigem negatiivse arusaama kujundamise poolt, kuna kahtlemata aitavad uuriv ajakirjandus ja mitmed ekspertsüsteemid tuua esile võimalikke riske ja otsuste tulemusel ilmnevaid ohte, mis aitavad kaasa tõsiste tagajärgede ärahoidmisele. Lash (2000: 50) toob kriitikana välja Becki liigselt ratsionaalse lähenemise riskiühiskonnale. Lash leiab, et refleksiivne hinnang, mille põhjal riskide üle otsustatakse, on tunnetel põhinev hinnang ning ei toimu läbi mõistmise, vaid läbi kujutluse ja vahetult läbi aistingute (Lash 2000: 53). Riskide tajutav ja mõistmise temaatikaga avaneb siinkohal järgmine huvitav uurimisvaldkond, millega antud töö raames ei tegeleta, kuid huvitav on märkida, et tõlkeprotsessid ei ole tõepoolest ainult ratsionaalsed ega kognitiivsed, vaid hõlmavad tundeid ja tajusid, mida on võimalik oskuslikult meedia kaudu kujundada. See lisab kommunikatsioonile teatud mõttes lisa ülesandele (ja vastutust) reaalsuse loomisel ning teisalt mõjutab kommunikatsiooni ja kommunikatsioonitehnoloogia arengut, kuna inimesed ei ole üksnes ratsionaalsed olendid. Reaalsust loov protsess on seda edukam, mida laialdasemalt edastatud informatsiooni (sh emotsioone ja aistinguid) mõistetakse ja omaks võetakse. Mõistmine ei tähenda tingimata faktidest aru saamist või täieliku informatsiooni olemasolu, mis riskide puhul niikuinii võimalik ei ole, vaid ka kogemuslikkust ja andmete oskuslikku tõlgendamist tava-aurusaamaks. Vahendajate, sealhulgas meediatehnoloogia areng on Van Looni sõnul suunatud suurema läbipaistvuse suunas, mis paneb meid vahendajate olemasolu unustama ja muudab seega vahendatud reaalsuse järjest reaalsemaks.

Tehnoloogia kui vahendaja

Van Loon (2000, 2002), kelle eesmärgiks on riskiühiskonna teooriat edasi arendada, väidab, et riskide vahendamisel on oluline roll tehnoloogial ja meedial, kusjuures viimane on tema jaoks üks tehnoloogia „osa”. Lash (2002: 76) leiab sarnaselt, et meediat ei iseloomusta enam mitte enam niivõrd esindatus (*representations*), vaid asjad – tehnoloogiad. Kuigi Becki jaoks on teadmuse peamisteks genereerijateks ekspertsüsteemid ning nende tajumine omakorda sõltub teadus-tehnoloogiast (Van Loon 2002: 91), leiab Van Loon, et Beck on „pühkinud mitmed tehnoloogilise kultuuri keerukused üldistavate sotsioloogiliste eelduste vaiba alla” (Van Loon 2002: 46)³⁵. Van Loon on veendunud, et teaduslik-tehnoloogilisele valdkonnale on vajalik heita täpsem pilk selleks, et mõista, kuidas riske „toodetakse” ja „taastoodetakse”. Tehnoloogilised lahendused, mida me igapäeva elus kasutame, muutuvad igapäevasteks ja iseenesest mõistetavateks tihti läbi massidele suunatud hariduse ja meelelahutuse ehk tehnoloogilise kultuuri vormide kasutamise (Van Loon 2002: 28). Tehnoloogilise kultuuri all mõistab Van Loon (2002: 9) terminit, mis toob esile elamise ja tähenduse (kultuuri) viiside tehnoloogilise vahendatuse. Tehnoloogia saab spetsiifilise kultuurilise vormi vaid läbi praktilise kasutamise (Van Loon 2008: 49). Kasutamine on põhjanev defineerimaks, mis on tehnoloogia. Ka meediatehnoloogiad võtavad Van Looni järgi just läbi kasutamise spetsiifilisi vorme. Kasutamine on aga kultuuriline. Tehnoloogilises kultuuris on Van Looni sõnul riskide välja ütlemiseks vaja ligipääsu spetsialiseeritud teadmusele, olenemata sellest, kas see põhineb teaduslik-tehnoloogilisel asjatundlikkusel või tavateadmisel. Rääkides Teadusest, kui monoliitsest institutsioonist, mis keerleb paljuski ekspertide ja teadmisi omavate ning edastavate häälekandjate ümber, leiab Van Loon, et Beck on fokusseerunud sotsiaal-ajaloolistele, majanduslikele ja poliitilistele kontekstidele, mille raames on riskid ilmnenu osana tehnoloogilisest kultuurist. Ent Van Loon (2002: 46) leiab, et Beck ei ole täpsemalt rääkinud ega avaldanud, mis tegelikult tehnoteaduslikes praktikates toimub. Seetõttu arendas Van Loon (2002: 47) oma mõttekäiku lähtudes sellest, mida spetsialiseeritud teadmuspraktikad endas tegelikult sisaldavad: läbi visualiseerimise, tähenduse ja väärtuse omistamise saab inimeste maailmas olemine seletuse, tähenduse ja väärtuse ning muutub seletatavaks, tähenduslikuks ja väärtuslikuks. Van Loon (2002: 98) toob samas sisse, et tehnoloogiline kultuur ei ole ainus viis, mille kaudu on võimalik vaadelda riskide tajumist ja riskitundlikkust ning kuidas riske vahendatakse ja reaalsusesse tuuakse. Riskid jäävad teatud määral alati väljapoole tähendust, tähenduslikkust ja väärtust, kuna need on „tulemise vormid” ja muudavad oma ilmnemisel keskkondi, milles nad esile tulevad.

Van Loon (2002:47) lähtub Ian Hackingu teesist, mille kohaselt reaalsust ei konstrueerita teadlaste meeltes, vaid see tuleb ilmsiks läbi „objektide” käsitlemise. Sarnaselt Latourile nimetab ta riske ka virtuaalseteks objektideks, mis Becki (2000: 225) käsitluses kannavad nimetust

35 “...swept many of the intricacies of technological culture under the carpet of generalist sociological assumptions.”

kvaasisubjektid (*quasi-subjects*). Van Loon leiab (2002: 98), et kuigi neid virtuaalseid objekte ja riske on palju, on vajalik välja tuua viisid, kuidas on tähenduse esitlemine ümber kodeeritud väärtuseks ja vastupidi. Kui üks neist kolmest elemendist on puudu, ei saa tema hinnangul virtuaalset riski tuua reaalsusesse ega olevikustada. Reaalsus konstrueeritakse riskiühiskonnas läbi riskide käsitlemise, eelkõige defineerimise, vahendamise ja tõlkimise, kaudu. Teadus-, valitsuste (sh poliitika ja õiguse), meedia ja kaubandustehnoloogiad toovad riskid „ignorantsuse pimedusest teadmise valgusse; nad annavad riskidele tähenduse seades need diskursiivsesse regulatsiooni ja sümbolilisse ühendusse; ja muudavad need tarbeesemeteks ning omistavad väärtuse globaalsetel turgudel ringlemiseks” (Van Looni 2000b: 230). Tihtipeale on tulemuseks riskide kui „võimaluste“ defineerimine. Riskid ei ole ainult ohud, vaid ka võimalused, nagu rebaste marutaudi kaasus näitlikult esile tõi. Van Looni jaoks on visualiseerimise, tähenduse omistamise ja turundamise tehnoloogiad need, mis muudavad näiteks ebaolulise keskkonnatemaatika tähenduslikuks problemaatikaks. Läbi nende tõlkeprotsesside saavad ühiskonna liikmete jaoks reaalsuseks need riskid, mida eelkõige otsustajad, kes omavad defineerimisvõimu, soovivad meediatehnoloogia kaudu reaalsusena esitleda.

Lash (1999) toob ühiskonna ja tehnoloogia mõjude analüüsimisel sisse problemaatika, mis puudutab varasemalt määratletud ehk deterministlikku info edastamist ja hinnangute andmist. Ta leiab, nagu ka Van Loon (2002, 2008), et tehnoloogia, mille kaudu infot edastatakse, seab teatud raamistiku, ette antud piirid, mis näilise vabaduse asemel meie vastuvõttu mõjutavad. Inimeste otsustuskategooriad, konfiguratsioonid ja narratiivid, mille kaudu hinnanguid antakse, luuakse Lashi jaoks mälu kaudu (Lash 1999: 232). Argumenteerides, et mälu on nii alateadlik kui teadlik, on ta kriitiline tänapäeva globaalse informatsioonikultuuri ettemääratud hinnangu suhtes, kuna see võtab üha enam digitaliseeritud vormi. Meie mäludest saab tema sõnul „tulevikku koloniseeriv, tehnoloogiliste organisatsioonide kollektiivne mälu” (Lash 1999: 262)³⁶. Sellega tõstatub küsimus, milline ruum jääb tekkinud olukorras refleksiivse hinnangu poeesiale, esteetikale ja eetilisele sotsiaalsusele, kui objektid ja sündmused, mida meile esitletakse, on juba „raamitud” ja ette määratud digitaliseerimise kaudu (Lash 1999: 262-263)? Van Looni (2002: 205) jaoks on tehnoloogia teatud arusaamise vormide tootja. Tehnoloogia läbi muudetakse fenomen nähtavaks, millele järgneb sümboliliseks vormiks ehk tähenduslikkuseks saamine ning seejärel saab omistada neile väärtuse. Töö esimeses osas ajapuuduse temaatika juures kirjutasin, et Van Looni (2002: 12) jaoks korrastavad tehnoloogilised protsessid maailma läbi soorituslikkuse (*performativity*). Sellega tõstataks aga Lashi mõtetele sarnane küsimus: „mis mõtet oleks inimeste või mitte-inimtegurite poliitilisel või moraalsel sekkumisel sügavama tõe ja õiguse dimensiooniga sellesse, mida soorituslikkus on juba teostamas?” (Van Loon 2002: 12). Ehk teisisõnu – kui tänu tehnoloogia ja

36 “... our memories become the future-colonizing collective memories of technological organizations.”

vahendamise kiirusele teatud protsessid juba toimivad, kui info ja edastuskäitumise valikud on juba näiliselt langetatud ning tähendus koos mõistmisega ette raamitud, siis kus ja kuidas on võimalik sügavama analüüsi ja näiteks ka väärtustega neid protsesse suunata? Kui meediatehnoloogia kehtestab arusaamise, tähenduse ja väärtuse, siis arvestades eduka ja tähendusriikka kommunikatsiooni toimimise eeldust – mõistmist ja vabadust edastatud vastu võtta või tagasi lükata – on vaja tehnoloogia piirangutega arvestada. Reaalsuse loomise vahend on üks meediatehnoloogia roll, kuid sellele peaks eelnema roll, mille eemärgiks on mõistmise ja arusaamise saavutamine. Meediatehnoloogia peaks muuhulgas võimaldama riskide esitlemist viisil, mis ei määra juba vastust ette, vaid annab võimaluse vastata (*respond*) (Van Loon 2002: 205) ehk valida, kas ja mida edastatud informatsiooniga teha. Vastamise võimaluse loomiseks on tõenäoliselt vajalik mõtestada laiem kommunikatsiooniprotsess, mis aitaks kaasa teineteisega arvestamisele, arusaamisele ja usaldusväärsuse kasvule. Meediatehnoloogia peaks olema selles kui abivahend, mitte kui tulemust määrav komponent.

2.3 Vahendatud reaalsuse vastuolulisus

Luhmanni (2009) järgi on kommunikatsiooniprotsess sotsiaalselt reaalsust loov protsess. Meedia ning meediatehnoloogia on osaks sellest reaalsust loovast infovahendusprotsessist. Analüüsides meediatehnoloogiate arengut ajaloolisest vaatenurgast, kirjutab Van Loon et, 1990ndatel tuli kasutusele termin „hüper-reaalsus” (*hyper reality*), mis viitas laialdasele, tähendust omistava tehnoloogia levikule (näiteks filmikaamerad, fotoaparaadid). Selle tulemusena on toimunud reaalsuse taju muutumine: „tegelik või reaalne ei ole enam määratud meie endi meelte taju kaudu, vaid on selle asemel muutunud kas abstraktsiooniks (teaduse jaoks) või virtuaalsuseks (tava-arusaama jaoks) ning toob seetõttu esile täiesti uued subjekti struktureeritud moodustised“ (Van Loon 2008: 55)³⁷. Tehnoloogia levik, üha suurenev sõltuvus vahendatud teadmisest ning riskide kui „võimalike tulevikusündmuste“ levik on aidanud kaasa reaalsuse muutumisele virtuaalseks abstraktsiooniks, mis iseloomustab riskiühiskonda. Kui muutub meie tundelaad, muutuvad ka meie igapäevaelu praktikad, sealhulgas suhtlemine. Van Loon toonitab, et tehnoloogia vaatlemine kui kultuuri osaks saamine, annab olulise dimensiooni meediatehnoloogiate analüüsil, kuna aitab fookusseerida viisidele, kuidas tehnoloogilised praktikad muutuvad igapäevaelus tähenduslikeks (Van Loon 2008: 78). Van Loon lisab riskiühiskonna teooriale rõhuasetuse tehnoloogia ja vahendajate mõju uurimisel. Lashi (2000) kriitikat Becki ja kultuurilise aspekti

37 “...the main consequence of the vast expansion of technologies of signification has been an implosion of reality; in the sense that the “real” is no longer conditioned by our own sense perception, but instead has become itself either an abstraction (for science) or virtuality (for commonsense) and thereby “reveals entirely new structural formations of the subject”.”

puudumise suhtes riskiühiskonna teoorias võib tuua paralleelina Van Looni tehnoloogilisele kultuuri ideele. Lash (2000: 48) rõhutab, et tõusnud on mitte niivõrd reaalsete ohtude olemasolu kuivõrd inimeste riskitaju. Tema hinnangul peaks rääkimagi hoopis riski kultuurist (*risk culture*), mille mõju ulatub kaugemale vaid teadmusest ja realistlikkusest (Lash 2000: 51), kinnitades seega riskide ilmnenemise tähtsust läbi tähenduslikkuse ning seeläbi mõjutusi tundelaadile ja reaalsuse muutumisele. Briti Parlamendi Teadus- ja Tehnikabüroo uuringud tõid välja, et inimesed on altimad aktsepteerima riske, mida juba tuntakse (Allan 2002: 91). See toob esile nüansi, et riskide vahendatav ja konstrueeritav olemus annab suurepärase võimaluse vähehaaval riske esitleda teatud huvigrupile soodsas suunas ja nii, et need lõpuks tunduvad ühiskonna liikmetele „loomulikud” ja osaks igapäevaelu reaalsusest. Büroo andmetes tuli välja, et sotsiaalse võimendamise ja vähendamise kontekstis saab meediakajastuse või muul viisil teostatud graafiliste sündmuste kirjelduste kaudu tähelepanu ja murelikkust riskide osas tõsta, ning majanduslike raskuste puhul alandada (Allan 2002: 91). Tahes-tahtmatult hakkame rohkem teatud riski või potentsiaalse ohu peale mõtlema, kui see juba riiklikesse uudistesaadetesse või (pool-) dokumentaalse filmina kinolinadele jõuab.

Becki poolt nimetatud defineerimissuhete ning otsustajate-puudutatutega esile tulnud erinevad positsioonid, kus ühe ühiskonna liikme otsuse langetamise riskist saab teise oht, tuleb esile otsuste langetamise tähtsus. Need riskid, mille esitlemise taga seisavad suuremat defineerimisvõimu (sh ligipääsu defineerimisvahenditele) omavad institutsioonid ja ühiskonna liikmed, muutuvad esitluse käigus inimeste jaoks reaalsemaks ja lähedasemaks. Kuid ei piisa vaid teadmisest, mis on oluline ja millele on tähendus omistatud (Van Loon 2002: 97). Väärtuse omistamise läbi muudetakse väljaütlemine arusaamiseks, nagu näiteks loodi vajadus marutaudi vaktsiini järgi. Van Looni arvates satuksime ilma väärtuse omistamiseta informatsiooni ülekülluse probleemi ette. Väärtuse omistamine, mida võib vaadelda ka kui usaldusväarsuse loomise protsessi, ei hõlma endas üksnes individuaalseid huvisid, vaid ka võimu, uskumust ja truudust. Ta leiab, et see aitab mõelda võrgustike materiaalsuse peale. Usaldusväarsus muudab võimalikuks raha, andmete, prestiiži ja argumentide vahetamise (Van Loon 2002: 97). Kommunikatsiooniprotsessi mõtestamine Luhmanni järgi kolmeks valikuks – info, edastamise ja mõistmise tervikuks – annab usaldusväarsuse temaatika analüüsile tänuväärse täienduse. Nimelt, kui informatsioon ise sisaldab juba valikut, siis tähendab see, et edastamisele minev info on üks pool, kuid seal on ka teine pool, mida ei edastata. Luhmann (2009: 205) analüüsib, et „kommunikatsioonis endas on vastandtäheendus antud üksnes varjatult, kui äraolevalt kohalolev“. See ei tähenda, justkui peaks iga kommunikatsiooniakti puhul skeptiliselt küsima ja mõtlema, et mis on see „teine pool“, „teine valik“, millest ei räägita. Van Loon (2002: 97) väidab samamoodi, et varjatus eeldab valikuviisi olemasolu. Kui riskide kohta käiv kommunikatsioon on riskiühiskonnas kesksel kohal, siis ei ole eelneva mõttelisanduse puhul

keeruline leida, miks riskiühiskonnas, kus riski tagajärjed omistatakse otsustele, Beck ja Van Loon ning mitmed teised autorid leiavad, et otsida on vaja peidetut ning informatsiooni – valiku teist poolt – mida ei edastatata ja mis on varjatud. Taoline eeldus toimivas kommunikatsioonis lisab aga teadmatuse riske ning umbusaldust väärtuse omistamise protsessidele ja riskide kohta käiva info edastamisele.

Vahendamine võimaldab tegevusi distantsilt, mis ei toimu alati „siin ja praegu”. Riski potentsiaalne olevikustumine, reaalsuseks saamine ei saa kunagi olla täielikult objektiivne, kuna peab olema mingis vormis vahendatud (Van Loon 2002: 54). Massimeedia loogika seisneb Van Looni (2008: 53) sõnul selles, et see „toob asjad kodule lähemale”. Tänu mehaanilisele taastootmisele ei pea inimesed olema kohapeal, et midagi näha või kogeda. See aga tähendab, et vahendatava olemuse tõttu on riski kohalolu pidevalt edasi lükatud (Van Loon 2002: 54), ning risk iseenesest on juba üksnes potentsiaalne reaalsuseks saamine. Van Loon väidab, et „meediamaaistik pakub läbipaistvuse illusiooni, mis paneb meid unustama olemise vahendatud olemuse ja olemasolu sulandumise olevikku“ (Van Loon 2008: 77)³⁸, kuna meedia tehniline areng on alati suunatud vahetuma kohalolu loomisele ehk suurema läbipaistvuse illusiooni loomisele. Viimane tähendab eelkõige seda, et meedia püüab saavutada kohalolu, mis ei oleks nii ilmne (Van Loon 2008: 145). Riskide vahendamisel annab see võimaluse, vastavalt defineerijate/otsustajate soovile esitleda teatud riske kui inimeste jaoks väga „lähedal“ asetsevad ja ohtlikke, samas näiliselt vähendades teiste riskide olemasolu ja reaalsust. Kuid see tähendab, et keegi defineerib ja otsustab, millised riskid saavad „lähedaseks“ ja milliseid ei mainita. Kasutades ära ajavahet latentse mõju (ehk tagajärgede ilmnemise) ja nende kohta leviva teadmise vahel, saab andmeid peita, eitada ja moonutada. Lõpuks saab alati inimliku eksimuse kui nurjatu kelmi peale näidata, vältides sellega süsteemi riske ja tegelikke ohuallikaid. Adam, Beck ja Van Loon (2000: 19) lähevad veel kaugemale väites, et massimeedia kaasatus info varjamisel ja moonutamisel on indikaatoriks, et ka massimeedia ise on riskitootmistehnoloogia. Nii tõstatub taas küsimus desinformatsiooni-ühiskonna kohta ning see kutsub üles infotarbijaid kriitiliselt uurima, millised on defineerimissuhted ja vahendusprotsessid – kes defineerib, mis on risk, kuidas neid esitletakse ja kelle huvides seda tehakse. Kuivõrd vabad me siiski oleme ise oma arusaamist riskidest ja nendega ümber käimisest konstrueerima? Olgu siinkohal öeldud, et käesoleva töö eesmärgiks ei ole sildistada süüdlasi, kritiseerida massimeediakanaleid, ajakirjanikke või muid vahendajaid, vaid analüüsida protsesse ja püüda leida võimalikke suhtlusprintsipe, mis aitaksid kaasa usalduslikuma keskkonna tekkele ja riskide maandamisele. Kahtlematult hõlmab see soovi ärgitada igat ühiskonnaliiget, sõltumata positsioonist või ametist, mõtlema sellele, millist ühiskonda me ise iga päev loome.

38 “What the mediascape offers is an illusion of transparency, a forgetting of the mediated nature of being and a conflation of existence to presence”

Beck (2008: 190) leiab, et massimeedia vahendusel inimeste kodulähedusse jõudev kusagil maailmas toimuva katastroofi esitlemine on ühelt poolt kui „totalitaarne igapäevaelu ruumi okupeerimine“. Kuid samas muudab esitletava šokeerivus, vahetus ja ehtsus distantssi justkui olematuks. Nii luuakse teatav lähedus, mis Becki arvates peaks aitama kaasa sarnaselt mõtleivate ühiskonnaliikmete koondumisele ning riskide suhtes tegutsemise algatamisele. Beck (1992, 1994, 2008) näeb ühe võimaliku riskiühiskonna reaktsioonina just nimelt kodanikualgatuste poolt initsiatiivi võtmist ja sarnaste riskidega silmitsi seisvate ühiskonna liikmete koondumist. Massimeedia kaudu loodav lähedus võib toimida teatud muutuste katalüsaatorina. Teisalt, kui katastroofe ja riski-otsuste tagajärgi pidevalt vahendatakse, siis tekib teatav küllastuvus, mille puhul kõike ei võeta enam nii emotsionaalselt. Beck (2008: 50) leiabki samas, et praegune olukord on paanika ja hirmupoliitika tulemus, mida massimeedia pidevalt õhutab ja üles kütab. Lisaks võib tekkida psühholoogiline tõrge, kuna inimesed ei soovi end kõikvõimalikest riskidest puudutada lasta. Niikaua, kui „radioaktiivsus sügelema ei aja“ (Beck 2008: 238), kui see inimesi endid otseselt ei puuduta, ei ole justkui esitletud teemal vaja end mõjutada lasta. Arutledes deterministliku infoedastuse üle, jõuab Lash (1999) väiteni, et viis, kuidas vähendada riske ja keerukust, kuidas vähendada tuleviku määramatust, on luua massiivsed kompleksid ja määramatud ekspertsüsteemid ning tehnoloogilised organisatsioonid. Vastuolude ja ambivalentsuse tõttu nimetab ta neid efektiivseiks korralageduse-organisatsioonideks (*disorganizations*). Kuivõrd mõistlik selline lahendus eeltoodud probleemistike, info tõlgendamise ja vahendamise, taustal oleks, on küsitav, kuigi mõni aasta hiljem kirjutatud raamatust „*Critique of Information*“ võib välja lugeda ühe võimaliku tasakaalustava aspekti – nimelt läbi tegevuse, operatsioonalsuse, tuleb Lashi (2002: 219) hinnangul lisada institutsioonide ja infoedastuse tegevustesse kriitiline mõtetegevus ja kogemus. Kuidas seda aga täpselt teha ja milliseid konkreetseid viise ta selleks näeb, see on antud raamatu puhul lugeja enda välja mõelda. Kui tegevuseks lugeda andmete tõlkeprotsesse info vahendamisel, siis tegeleb Van Looni lähenemine just nimelt ühe lähenemisega tegevuste kriitilisele analüüsile. Beck (2008), olles küll ekspertsüsteemide ja institutsioonide osas enamasti kriitiline, leiab sarnaselt Lashile, et neil samadel süsteemidel ja otsustajatel, kellest on nüüdseks saanud ka riskide tootjad, on võimalik välja pakkuda ekspertteadmisi, mis puudutavad konkreetseid riske, nende mõjusid ja parimaid viise nendega toimetulemiseks.

Luhmanni jaotus otsustajateks ja puudutatuteks jääb vastupidiselt Beckile, kes püüab täpsemalt määratleda riskiallikad ja defineerimisvõimu omajad, üldsõnalisemaks. Samas jätab otsustaja-puudutatu dimensioon alles võimaluse, et iga ühiskonna liige, sõltumata positsioonist või elukutsest, omab teatud ajahetkel otsustaja positsiooni. Igal ühiskonna liikmel on seega teatud vastutus, mis vastandub arvamusele, et „minust ei sõltu midagi“. Vastutav mõtteviis võiks olla ühes põhjuseks vastupidiselt hirmule katastroofi ees või muudele negatiivsetele emotsioonidele, miks

olla kursis ühiskonnas toimuvaga ning aidata kaasa kommunikatsiooniprotsessidele, mille võimuses on ebakindlust vähendada ning luua pind usalduslikumaks keskkonnaks, milles otsuseid langetada. Beck näeb vastusena vahendatud reaalsusele ja riskide esitlemise ajavahe ära kasutamisele peamiselt indiviidide tegevust ja neis peituvat potentsiaali muutuste ellu viimiseks. Defineerimisvõimu ja vahendatuse olemasolu muudavad üksikisiku vastusevõimalused määramatuse suhtes piiratuks ning esitavad väljakutse nii otsustajatele kui puudutatutele. Kommunikatsioon eeldab vähemalt kahe suhtleva osapoole kaasatust. Viisid, kuidas selle käigus reaalsust luuakse ja infot vahendatakse, sõltuvad mõlema poole koostöövalmidusest.

Kokkuvõte

Riskidest teadlikuks saamine eeldab nende kohta käiva info olemasolu (Beck 1992). Visualiseerimine ning tähenduse ja väärtuse omistamine on riskide vahendamise käigus toimivad protsessid, milledele tähelepanu pööramine võimaldab vaadelda informatsiooni valiku ja edastusprotsesse (Van Loon 2002). Kuna riske ei ole tavaelus tihti meelte kaudu võimalik tajuda, kuid nende (potentsiaalne) olemasolu mõjutab inimesi koduantiimsuseni välja (Beck 2000b), siis vajavad ühiskonna liikmed vahendajaid, kes riskide olemust ja tagajärgi selgitavad ning tekkinud olukordi analüüsivad (Van Loon 2002). Antud peatükis käsitletud riskide vahendamise temaatika, meedia ning meediatehnoloogia omadused ja reaalsuse loomise viisid võtab kokku allolev tabel 2. Tabeli esimene veerg toob lühivormis esile kommunikatsiooni rolli ühiskonnas ning peamised protsessid, mille kaudu toimub ühiskonna kujundamine. Teises veerus toodud tulemi puhul olen arvesse võtnud ka esimese peatüki aspekte, mis puudutab riskide tekke ja olemuse aspekte, ilmestades tulemusi, mida riskide vahendamine senimaani on esile toonud. Teine veerg on ühelt poolt ilmnunud tagajärgede kokkuvõte, olles samal ajal täiendatud sünteesi tuues esile temaatikad, millega riskiühiskonnas toimuva kommunikatsiooni puhul arvestama peaks. Olles nii ühtlasi sissejuhatav vaade töö kolmandasse peatükki, koondab „tulemi“ veerg teemad, millega tuleks lähemalt tegeleda, kui eesmärgiks on luua tähendusrikka kommunikatsiooni toimimine riskide maandamise eesmärgil.

Tabel 2. Kommunikatsioon riskiühiskonnas – riskide vahendamine

Riskide vahendamine	
OMAPÄRA	TULEM
Riskid ilmnevad kommunikatsiooni/vahendamise käigus	Ühiskonna liikmed on sõltuvad riskide kohta käiva info vahendamisest
Riskide vahendamine loob reaalsust → loob läbipaistvuse illusiooni	Riskide vahendamine kujundab riskiühiskonna virtuaalse reaalsuse; defineerimissuhete tõttu levib arvamus, et ühiskonna liikmed on „pimedad“
Vahendamine põhineb valikul (info ja edastusviisi valikul, ning edastajana oma positsiooni valikul)	Defineerimisvõimu omajad otsustavad kommunikatsiooniprotsessi olemuse üle
Riskiallikate toodetud andmed vajavad tavakasutuse jaoks tõlgendamist; riskide reaalsuseks saamisel toimuvad tõlkeprotsessid: visualiseerimine, tähenduse ja väärtuse omistamine	Usaldusväärsuse probleem edastatava info suhtes; tõlkeprotsesside keeruline avastamine. Otsustajate ja puudutatute sõltumine „tõlkeprotsessidest“
Defineerimissuhete tõttu on informatsiooni vahendamisel potentsiaal teenida piiratud huvisid	Usaldusväärsuse probleem; vastastikuse dialoogi võimalikkuse vähenemine
Meediatehnoloogia seab piirangud vastuvõtule ja kommunikatsioonitegevuse valikutele	Kommunikatsioonitegevuse vabaduse piirangud, tehnoloogia poolt dikteeritavate mõtteviiside domineerimine
Meediatehnoloogia areng suunatud suurema läbipaistvuse illusiooni loomisele	Edastatu vastuvõtmise või tagasilükkamise valik raskendatud, kuna keerukam on eristada sõnumit vahendajast
Informatsiooni edastamine toimub tihti (tahtliku või tahtmatu) mitte-teadmise olukorras	Otsustajate ja puudutatute asetumine olukorda, kus teadmise ja mitte-teadmise piirid hägustuvad ning riskide (ja nende kohta käiva kommunikatsiooni) haldamine muutub üha keerulisemaks
Kommunikatsioon = INFO -----> EDASTAMINE -----> MÕISTMINE = valikute süntees	

Kommunikatsiooniprotsessi kaudu valitakse, millist informatsiooni riskide kohta edastatakse. Riskiprintsiibi suhtestumine kommunikatsiooniga tuleb eelkõige esile läbi seiga, et valituks osutunud otsusepoole kohta käiva informatsiooni edastamine toob esiplaanile teatud riskid ja temaatikad, luues seeläbi reaalsuse, mis just neist otsustest, tagajärgedest ning tulevaste otsuste jaoks kasutatavast informatsioonist koosneb. Ühelt poolt on riskid sõltuvad vahendatusest, teisalt käsitletakse meediat omakorda riskiallikana (Beck 1992, Adam 2000). Visualiseerimine, tähenduse omistamine ja väärtuste omistamine muudavad varjul oleva ning teisesjärgulise riski tähenduslikuks problemaatikaks (Van Loon 2002). Kuigi riske kui virtuaalseid objekte on palju, on vajalik välja tuua viisid, kuidas on nende kohase tähenduse esitlemine ümber kodeeritud väärtuseks ja vastupidi. Väärtuse omistamise läbi muudetakse väljaütlemine arusaamiseks. Kui üks neist kolmest elemendist on puudu, ei saa virtuaalset riski tuua reaalsusesse ega olevikustada.

Kavatsuslikkus ja teadmine või mitte-teadmine mõjutavad informatsiooni valikut, mida soovitakse edastada. Täheenduse omistamise puhul jääb tihtipeale varjatuks ekspertide poolt läbi viidav teadmise kodeerimine ehk tõlkimine tavateadmiseks (Van Loon 2002). Meediatehnoloogia püüdleb läbipaistvuse illusiooni poole, mis paneb meid unustama olemise vahendatud olemuse ja olemasolu sulandumise olevikuks, mistõttu teatud riskidest saab olulisem (igapäevaelu) temaatika kui teistest. Tehnoloogiliste vahendajate kasutamine tingib teatud ettemääratuse, kus võimalused valida, kuidas edastatule ja esitusviisile reageerida, on piiratud. Lähenemine ühiskonnale kui meediaühiskonnale, võib anda huvitava lähtekoha, mis võimaldab laiemalt analüüsida meedia ja tavaelu läbipõimunud suhteid (Lash 2000). Ühiskonna suurenev meediastumine ning riskide sõltuvus vahendatusest toob esile kommunikatsiooni keskse rolli riskide taju kujundamises ja nende reaalsuseks saamisel, mis tähendab, et kommunikatsiooni kaudu on võimalik suunata riskiühiskonna arengut.

Väärtuse omistamine, mida võib vaadelda ka kui usaldusvääruse loomise protsessi, ei hõlma endas üksnes individuaalseid huvisid, vaid ka võimu, uskumust ja truudust (Van Loon 2002). Sellega kaasneb küsimus, milline infovahendaja on usaldusväärne ja kuidas vahendatavasse infosse suhtuda. Eeldus, et otsida on vaja peidetut ning informatsiooni, mida ei edastatata, lisab põhjuseid, miks riske lisandub ning umbusaldus kasvab. Kommunikatsioon saab kaasa aidata taolise eelduse kõrvaldamisele või selle tugevdamisele ning riskide reaalsuseks saamisel ebakindluse ja määramatuse suurenemisele või vähenemisele. Kommunikatsioon saab mõjutada adressaati riske ja langetatud otsuseid pigem vastu võtma ja aktsepteerima kui tagasi lükkama, ning vastuvõetu põhjal siis ka vastavalt tegutsema (Luhmann 2009). Seega on kommunikatsiooni kaudu võimalik luua avatud dialoog ja olukord, kus nii otsustajad kui puudutatud on ühtviisi vabad valima, kuidas edastatud informatsiooniga edasi toimida. Järgnev peatükk pakub mõned arenguvõimalused, kuidas võiks toimuda riskide maandamine kommunikatsiooni kaudu ning toob esile olulisemad printsiibid, millega kommunikatsiooni jätkumine riskiühiskonnas aitab tähendusrikkama suhtluse tekkele ning seega ebakindluse vähenemisele tuleviku osas.

3 Riskide maandamise võimalikkus kommunikatsiooni kaudu

Riskiprintsiip ja kommunikatsioon käivad riskiühiskonnas käsikäes. Eelnevates peatükkides käsitletu on andnud võimaluse leida vastuseid esimestele püstitatud uurimisküsimustele. Riskiprintsiibi suhtestumine kommunikatsiooniga tuleb eelkõige esile läbi seiga, et valituks osutunud otsusepoole kohta käiva informatsiooni edastamine toob esiplaanile teatud riskid ja temaatikad, luues seeläbi reaalsuse, mis koosneb vaid valituks osutunust. Ühelt poolt seisneb kommunikatsiooni roll selles, et riskid tulevad esile läbi vahendamise, teisalt on selle tulemuseks reaalsuse ja riskide taju kujundamine, mille tõttu võib meediat ja laiemalt kommunikatsiooni lugeda samuti riskiallikaks. Riskide ja otsuste vajadus vahendaja järgi asetab kommunikatsiooni riskiühiskonnas keskele kohale. Riskide vahendamine omab potentsiaali suurendada või vähendada riskantsust ja ebamäärasust otsuste langetamisel kui üldise reaalsuse kujundamisel, põhinedes informatsiooni ja edastusviisi ning mõistmise valikul. Valikul on oluline roll, kuna riskide osas otsustamine ehk teisiti öeldes defineerimine – mis on risk – asetab defineerimisvõimu omavad ühiskonnaliikmed tavainimesega võrreldes teistsugusele positsioonile. Defineerimisvõim annab võimaluse vahendatavat informatsiooni nii positiivsel kui negatiivsel eesmärgil ära kasutada, seeläbi suurendades või vähendades usaldust edastava info suhtes ning avaldades mõju otsustajate ja puudutatute vahelisele lõhele. Nii võib öelda, et läbi vahendusprotsesside, mille hulka käivad muuhulgas antud töös käsitletud tõlkeprotsessid, visualiseerimine, tähenduse ja väärtuse omistamine, tuleb esile kommunikatsiooni keskne roll ning potentsiaal kujundada ühiskonda, mis näib turvalisem või riskantsem, läbipaistvam või varjatum.

Olles vaadelnud riskide olemust ja sõltuvust ühiskonnas toimuvast kommunikatsioonist võiks püstitada küsimuse – kuhu ühiskonna liikmed suunduda soovivad. Kas soovitakse midagi üldse muuta ja kas nähakse vajadust riske maandada ning tagajärgedest arusaamist täiendada, või toimib kõik hästi ja millegi muutmiseks pole põhjust? Kõik oleneb sellest, kuidas olukorrale vaadata ja seda mõista, ning seejärel millist reaktsiooni valida – apaatia, transformatsiooni või eitamise. Paljud ühiskonna arengu tagajärjed on liialt ilmsed selleks, et neid oleks võimalik eitada. Apaatia aeg hakkab ümber saama, kuna üha enam ajab „radioaktiivsus sügelema“, ehk tagajärjed ja ilmnevad riskid esitavad väljakutse ühiskonnaliikmete igapäevaelule, suhtlusele, looduskeskkonnale ja seega igale ühiskonnaliikmele, kes elada soovib.

Becki jaoks tingib riskiühiskond ning ilmnevad tagajärjed vajaduse muutuda ja sunnib

jagatud (globaalsete) riskide tõttu omavahel suhtlema inimesed, kes seda muidu ei soovi (Beck 2000: 227). Sõltumata sellest, kas antud väitega nõustutakse või mitte, on suhtlemine ühiskonna koospüsímise eeldus ja kommunikatsioon on vajalik. Ühiskonnas, kus riskidega arvestamine ja toimetulek on muutumas üha enam igapäevaelu osaks, on loogiline suunduda muutuste poole, mille tulemuseks on tähendusrikkam kommunikatsioon, riskide maandamine ja seeläbi toimuv jätkusuutlikum areng. Eelnev analüüs on näidanud, et riskide vahendamine on riskiühiskonnas kesksel kohal, mõjutades läbi erinevate protsesside ühiskonna arusaamu ja riskide tajumist, ning seega liikumist kas turvalisema või riskantsema arengu suunas. Ühiskonna liikmed muutuvad üha enam sõltuvaks informatsiooni vahendamisest ja meedia ulatusest. Van Looni (2008: 2) sõnul on vahendatud kommunikatsioon „pigem see, mida me teeme, kui see, mille peale me mõtleme” ning toimib üha kiirenevas keskkonnas. Edukaks ja tähendusrikkaks tegutsemiseks peavad seda enam olema eelnevalt paigas põhiprintsiibid, mille põhjal tegutsetakse. Põhiprintsiipide teadvustamine aitab filtreerida tõeliselt oluliste riskide ja vähem oluliste riskide kohta käivat informatsiooni. Paljud riskid on sellised, mille osas ei ole nende ilmnemise ajal enam midagi võimalik teha. Selle teadvustamine suunab ressursside kasutuse nende riskidega tegelemise suunas, mida on veel võimalik muuta ning mis lõppeesmärgi realselt ka mõjutavad. Toimides läbi mõtlemata ja analüüsímata viisidel, on tulemuseks pigem riskide paljunemine kui nende maandamine, ükskõik kas sellise teguviisi tulem oli teadvustatud või mitte.

Töö viimases osas tegelen küsimusega, kas ja kuidas on kommunikatsiooni kaudu võimalik riske maandada ning analüüsin peamisi põhimõtteid, mis peaksid ühiskonna liikmete vahelises suhtluses toimima, „tegemisele“ eelnema ning millele tasuks ka „tegemise“ käigus tähelepanu pöörata. Riskiühiskonna puhul võib öelda, et edukas kommunikatsioon aitab riskidega tegeleda ja neid maandada. Luhmanni (2009: 222) sõnul motiveerib edukas, ehk efektiivne ning tähendusrikas kommunikatsioon vastuvõttu. Kommunikatsiooni edukaks toimimiseks on aga vajalik täita eeldus, et see oleks tähendusrikas, et suhtlevad pooled teineteist mõistaksid ning oleksid vabad valima, mida edastatuga hiljem peale hakata. Alles seejärel, kui sõnumit mõistetakse, on võimalik otsustada, kas see vastu võtta või mitte.

3.1 Tähendusriikka kommunikatsiooni kujundamine

3.1.1 Mõistmine kui eeldus

Käesolevas töös olen lähtunud riski käsitlesest kui tagajärje omistamistest otsusele. Seega, kui on eesmärgiks riskantsust ja ebamäärasust vähendada, võiks öelda, et seda saab teha, kui

ühiskonna liikmed kontrollivad otsuse langetamist. Kuid otsuse langetamiseks on vaja informatsiooni ja tava-arusaam eeldab, et mõistlikuks otsuse langetamiseks on vaja võimalikult palju heal tasemel informatsiooni. Töö käigus ilmnas, et rohkem teadmust ja rohkem uuringuid ei aita lahendada riskide probleemi ega ületada määramatust. Nii otsustajad kui puudutatud tegutsevad teadmise ja mitte-teadmise piiridel. Riskide olemuse üks tunnus – ilmumine tegevuse käigus – asetab ekspertsüsteemide käsutuses oleva informatsiooni tihtipeale mitte-teadmise poolele, kuna kõike võimalikku ei suudeta ette näha. Riskid sõltuvad üksteisest ning tagajärjed ei pruugi kohe ilmuda, mis tähendab, et teatud otsuste langetamisel ei ole kõik info veel kättesaadav. Teiseks kehtib alati otsuserisk – valides ühe võimaluse kasuks ei saa enam valida teist, kuid inimene ei tea, mis tulevik toob, mis tähendab, et tegelikult ei ole teada, mis teatud otsuse langetamisega kaasneb. Riskivaba otsuselangetamine ei ole võimalik. Luhmanni (2008: 119-120) jaoks on riskide omistamine otsustele kui ringlev ja sisuliselt tühi tegevus, kuna tulemuseks ei ole riskide maandamine ega tähendusrikkama kommunikatsiooni teke, vaid teisesed tegevused nagu näiteks avaliku huvi tõstmine, protestiliikumiste ning sotsiaalse kriitika esiletõus. Sellised arengusuunad viitavad aga pigem üha ebakindlama ja umbusklikuma ühiskonna suunas.

Otsuse langetamist ja sellega seonduvat ei ole võimalik täielikult kontrollida. Mida rohkem me seda näeme, seda riski-teadlikumaks me saame (Bergmans 2008: 180). Mida ratsionaalsemalt me kalkuleerime ja mida keerulisemateks kalkulatsioonid muutuvad, seda enam tulevad esile aspektid, mis puudutavad tulevikku ning seega riski (Luhmann 2008: 28), ning seda vähem on otsuste kontroll võimalik. Kontrollitavuse puudumine on üks peamisi põhjuseid, miks tekib nõu organiseeritud vastutustundetus (Beck 2008: 91), mille stsenaariumi kirjeldasin peatükis 1.3, kus institutsiooni/süsteemi väljastpoolt avastatakse riskid ja/või tagajärjed, ning kuidas läbi erinevate taktikate põigeldakse vastutusest kõrvale. Tulemuseks on enamasti olukord, kus kedagi ei tehta vastututavaks. Luhmann analüüsib lähemalt otsustusprotsesse ning leiab, et otsuste eraldamine alamotsusteks muudab pea võimatuks konkreetse „õlekõrre /.../ kaamli selga“ panija (Luhmann 2008: 119) leidmise. See jätab kohati mulje, et ühiskond toimib ja arenebki iseenesest, kõik ei sõltu ega tulene üksnes otsustest ning tegureid, mis ühiskonda kujundavad, on mitmeid. Nii võib see ju mõnikord olla, kuid rääkides riskiühiskonnast, kus seisame Becki sõnul silmitsi üha enam ise toodetud ohtude, riskide ning tagajärgedega näib iseeneslikkuse taha peitumine pigem apaatia, kui olukorra teadlikustamise ja aktsepteerimisena. Riskiteadlikuks saamine on üks etapp, millele peaks järgnema teine. Üheks järgmiseks etapiks võib pidada aktsepteerimist, et elatakse antud olukorras, kus riskivaba otsustamine ja piisav teadmus ei ole saavutatavad. Hirnu genereerimise, eitamise ja vältida püüdmise asemel tasuks aktsepteerida fakti, et elame riskiühiskonnas ja küsimuse ees, kas samamoodi jätkata või julgeda valida teine tee, mis viiks riskide maandamise suunas. See ei

tähenda, justkui peaks aktsepteerima mitte-teadmise olukorras igasuguseid riskantseid otsuseid. Pigem tähendaks see olukorra aktsepteerimist sellisel määral, mis ajendab tegutsemisele, kuid samas, millega ei kaasneks lootusetus. Üksi probleemiga silmitsi seismine ja toetuse puudumine loovad soodsa pinnase lootusetuse suurenemiseks ja seega tagasi apaatia või eitamise juurde minekuks. Kui aga nii otsustajate kui puudutatute poolel teadvustatakse koostöö vajadust ning lähtutakse selle ühise soovi poolt loodud arusaama-platvormilt, peaks tulemuseks olema ühine probleemi lahenduste otsimine ja lootusrikkam perspektiiv.

Becki käsitluses on defineerimisvõimu omajatel eelisolukord võrreldes nendega, kellel puudub võim riske defineerida. Taoline olukord võib näida paratamatusena, kuna ühiskonnas on läbi ajaloo eksisteerinud need, kelle käes on rohkem võimalusi kui teistel. Võrreldes varasemaga, ei toimu aga enam hüvede (*goods*) või rikkuse, vaid pahede (*bads*) ehk riskide jaotumist. Just selle tõttu saab öelda, et teatud mõttes on kõik ühiskonna liikmed riskide puhul potentsiaalselt puudutatute olukorras, mistõttu on Luhmanni (2008) hinnangul ka keeruline inimesi konkreetsetelt gruppideks jaotada. Antud töö kontekstis toob see aga esile olulise nüansi – kui teoreetiliselt ollakse riskide suhtes võrdsel positsioonil (kuigi reaalsuses ei pruugi see alati nii võrdne siiski olla), siis tähendab see, et sõltumata teatud ajahetkel omavast positsioonist on vajalik mõista mõlema osapoolt – nii otsustaja/defineerija kui puudutatu – vaatepunkte, kuna ühel hetkel võib puudutatust saada otsustaja ja vastupidi.

Mõistes enda kui otsustajate ning riskide osas defineerimisvõimu omajate rolli, peaks see andma lähtekoha, mille pinnalt on võimalik rääkida sellest, kuidas asjad tegelikult on. Puudutatud samas on enam valmis panustama ja omalt poolt lahendusi pakkuma, kui tunnetatakse, et ollakse „isiklikult puudutatud“ (Bergmans 2008: 187). Kui otsus puudutab näiteks kohalikku kogukonda võiksid otsustajad nõ ültalt poolt otsustamise asemel edastada tegeliku olukorra kohta informatsiooni ning anda võimaluse „isiklikult puudutatutel“ kaasa rääkida. Kohaliku kogukonna liikmed peaksid omalt poolt olema valmis avatult läbi rääkima ja nii ka initsiatiivi üles näitama. Bergmans (2008) on just taolise juhtumi uurimisega tegelenud, kus Belgia radioaktiivsete jäätmete haldusagentuur kaasas kohalikud inimesed ekspertide töögruppidesse, et leida parim lahendus uueks osaliselt radioaktiivsete jäätmete hoidla asupaigaks. Bergmansi uuringu põhieesmärk oli leida võimalusi, kuidas ekspertide ja tavainimeste vahel võiks toimuda tähenduslik kommunikatsioon. Nagu mainisin käesoleva töö esimeses osas, on eksperdid tihti endi arvates kitsarinnaliste ja taipamatute kodanike ees selgitusi jagamas ning tavainimesed on frustreritud liialt keeruliste erialaste väljendite ning arusaamatute uurimisandmete tõttu. Bergmans kasutas nii Becki riskiühiskonna, sealhulgas läbirääkimiste mudeli (*negotiation model*), kui Luhmanni sotsiaalsete süsteemide lähenemist, et leida võimalikke lahendeid ning üks peamisi võtmeprobleeme, mille ületamine sai

määravaks, oli tema arvates ratsionaalsuse nõuete ületamine (Bergmans 2008: 181), ja seda nii otsustajate kui puudutatute poolel. Ratsionaalselt parima otsuse langetamise asemel tuli välja, et teineteise mõistmine ja vaatenurkade arvestamine annab oluliselt parema tulemuse. Mõistmine vastastikuses sõltuvuses olemisest loob kõigi otsustusprotsessis osalejate jaoks tänuväärse lähtekoha. Bergmans (2008: 186-188) leidis kolm peamist mõistmise aspekti, mis tulid esile tähendusrikka ning kahepoolse kommunikatsiooni edukal toimimisel:

1. Kohalikud inimesed mõistsid, et probleem oli nende „oma“. Olles end juba eelnevalt puudutatuna näinud, tekkis töögruppidesse kaasatuse näol laialdasem probleemi „omamise“ mõtteviis, mis sai positiivse väljundi.
2. Otsustajate ja puudutatute vahel tekkis vastastikune tunnustamine, mis läbi isiklike kontaktide ja gruppis tekkinud dünaamika kaudu hakkas vastastikust usaldust ehitama. Eksperte hakati lõpuks võtma kui „omasid“. Üksteiseni liikumine ja vastastikuse arusaamise ehitamine toimus mõlemalt poolt. Ekspertid, nagu üks tavaliikmest osaleja ütles, „ronisid oma akadeemilisest maailmast (ingl. k. fig. – *ivory tower*) maha ja võtsid vaevaks asju arusaadaval viisil selgitada“ (Bergmans 2008: 186). Tavainimesed aga panustasid oma aega ja tegid lisatööd, et viia end paremini kurssi tehniliste detailide ja üldlase temaatikaga. Teineteist nähti lõpuks koostööpartnerina, mitte ülemal ega alamal positsioonil olijana. Kõik osalejad panustasid ühise arusaamise (*common ground*) leidmisele.
3. Kolmas element, mis Bergmansi arvates andis märkimisväärselt parema võimaluse mõistmiseks ja omavaheliseks kommunikatsiooniks, oli kohalike inimeste roll, kes olid valdkonnast teadlikumad, ning osalesid nõ kommunikatiivsete sildadena (*communicative bridges*) ekspertide ja kaaskodanike vahel. Nad aitasid selgitada teatud küsimusi ja detaile, millest oma tausta või muu põhjuse tõttu kiiremini aru said, ning ühelt poolt osalesid abistava sillana kaaslastega suhtlemiseks ning teisalt löid vahetu õppimisviisi ekspertidele, kuidas tähendusrikkamalt selgitada.

Bergmans toob välja, et loomulikult olid olulised ka iga indiviidi isiklikud kommunikatsioonialased oskused ning nende võime teisi kuulata, kuid kolm eeltoodud aspekti aitasid enim vastastikusele mõistmisele kaasa. Motivatsioon lahenduse leidmiseks ja töögruppides osalemiseks oli muidugi „otsustajate“ ja „puudutatute“ pool erinev. Radioaktiivsete jäätmete haldusagentuuri eksperdid tegid oma tööd ja esindasid muuhulgas majanduslikke ja rahvuslikke huve, samas kui kohalike elanike jaoks olid küsimused seotud pigem turvalisusega ning puudutasid kohaliku elu korraldust. Kuid mis on oluline – mõlemad pooled nõustusid põhiprobleemi temaatikaga, tunnistasid riske ning olid valmis otsustusprotsessi raames koostööd tegema.

3.1.2 Enesevaatluselt teistega arvestamisele

Enesekriitika võimaldab ühelt poolt kahtlemata olukorrast eemalduda ja samuti teise lähenemisega vaadelda, kuid see on ikkagi eelkõige enesele suunatud ja tegeleb endaga, ning enda toodetud tagajärgedega. Töö käigus olen tegelenud riskide vahendamise ja esitlusprobleemidega, mis hõlmavad defineerimissuhteid ja otsuste langetamist, meedia mõjuvõimu reaalsuse kujundamisel ja tehnoloogiapoolseid piiranguid, riskide sõltuvust vahendamisest ja tõlgendamisprotsessidest, teadmisest ja mitte-teadmisest ning vahendatava informatsiooni usaldatavuse vähenemisega. Kui püüda probleemistikku taandada (mis kaotab küll osa kompleksusest, kuid võib aidata hiljem uuesti süsteemi kokku panekul), siis võib öelda, et peamine probleem seisneb selles, et riske defineeritakse liialt vaid „oma“ vaatenurgast lähtudes ning erinevate vahendusmeetoditega püütakse luua reaalsus, millega kõik ühiskonna liikmed nõus ei ole. Kõik ei võta informatsiooni soovitud kujul vastu. Tihti on informatsioonist keeldumine justkui ainus võimalus kommunikatsiooni protsessis osaleda ja end „kuuldavaks“ teha. Teise osapoole mõistmine ja arvestamine võib anda võimaluse läheneda riskile ja info vahendamisele enesekriitilisusega võrreldes täiesti uuest vaatenurgast.

Üheks edastatud informatsiooni vastuvõtuga mitte nõustumise põhjuseks võib olla olukorra ja vastatstikuse mõistmise puudumine, teiseks aga lähtumine üksnes **enesekriitikast**. Nähes üksnes refleksiivselt, ainukontekstiliselt, enda ümber keerleva ning enda „maailmavaate“ kohaselt, võib tekkida olukord, kus liiga kitsa vaatevälja omamine, hoolimata teatud kriitilisest lähenemisest, ei võimalda tegelikult olukorda adekvaatselt näha. Luhmann (2008: 226) peab seda iseloomulikuks esimese tasandi vaatlusele, kus „osalejad vaatlevad teineteist kui objekte, teevad järeldusi kaasliikmete või vastaste suhtes põhinedes eelarvamustele või ettekujutusele või põhinedes eelarvamusi ja ettekujutusi edastavale kommunikatsioonile“³⁹. Esimese tasandi vaatluse puhul võetakse enda maailmavaadet kui antut, seda, mida nähakse, kui reaalsust ja ainsat tõde. Otsuste tagajärgi nähakse vaid ühes kontekstis ja laiem pilt, mis hõlmaks alternatiive, jääb tahaplaanile või üldse märkamata. Fokuseerides ühele riskitemaatikale tähendab see teiste eiramist. Kinsella (2010: 273) toob näite – kui tegeleme majanduslike ohtude ja võimalustega, riskeerime majanduslike otsustega kaasnevate ökoloogiliste tagajärgede ignoreerimisega; kui hindame ohte rahvuslikule turvalisusele, riskeerime ohtude silmist laskmisega, mis puudutavad isiklikku vabadust. Holmström (2007: 260) lisab, et refleksiivsus ei näe konflikte või proovib neid informatsiooni kaudu vaigistada või peatada. Selliselt tasemelt suhtlemise puhul ei tohiks olla üllatus, kui refleksiivse infoedastuse tulemusena kaob lõpuks igasugune usalduslikkus. Ühiskonna jätkusuutlik areng eeldaks aga

³⁹ “...participants observe one another as objects, and draw conclusions about the nature of partners or opponents on the basis of prejudices or perceptions, or on the basis of the communication of prejudices and perceptions.”

jõudmist tulemuseni, kus see ei toimuks kellelgi või millegi arvelt, vaid koostöös ja harmoonias.

Refleksiivsuse teiseks pooleks saab pidada teise tasandi vaatlust ehk reflekttsiooni (Becki eristuse järgi ka „teadmist“ või „teadmust“), kus küsimuse all on vaadeldava osapoole arusaamad ja eristuse tegemised. Võetakse arvesse, et teised näevad maailma erinevast perspektiivist. Vaadeldes otsuse langetajat, saab Luhmanni (2008: 226) sõnul teise tasandi vaatluse puhul küsida näiteks: Mida ta peab tõenäoliseks ja mida mitte-tõenäoliseks? Või kuhu asetub tema jaoks katastroofi tundlikkuselävi, mis muudab ta riskide aktsepteerimise suhtes tõrjuvaks? Kas otsuse langetaja jaoks on oluline, et soovitud eelised, mille tõttu tasuks riskeerida, koonduvad otsustaja enda või teiste kätte? Holmström (2007: 256) lisab, et teise tasandi vaatlus aitab kaasa mitmekontekstilise maailmavaate moodustumisele. Reflekttsioon sisaldab püüet näha potentsiaalseid konflikte, tuua esile nende taust ning hõlbustada eri vaatenurkade vahetust (Holmström 2007: 260). Teise tasandi vaatlus ei tähenda tingimata, et informatsiooni oleks või peaks seetõttu rohkem olema, küll aga võib see anda võimaluse usalduslikuma ja avatuma suhtluse tekkele. Teiste ühiskonna liikmete vaatlemine ja nende perspektiivi ja olukorra hindamine eeldab aga samuti mõistmist – omavahel suhtlemist, kus mõlemad pooled jagavad oma arvamust eeldusel, et teine ei ole sunnitud edastavat vastu võtma.

Bergmans (2008: 182) leiab, et Becki käsitluses tähendab enese-reflekttsioon (*self-reflection*) võimet endaga silmitsi seista, küsitleda ja uuesti läbi mõelda enda toimimisprintsipiibid. Mõistes enda rolli suhtes teistega, leiab ta, et peaksime olema võimalised ületama vaid enda piiretes tegutsemise ning nägema laiemalt. Stimuleerides enese-reflekttsiooni on Bergmans'i sõnul võimalik avada teatud olukorrale vaatamiseks teisi perspektiive. Seega võib öelda, et sõnu ja mõisteid saab tõlgendada mitmeti. Läheneda võib refleksiivsuse/enesekriitika või (enese-) reflekttsiooni pinnalt, kuid oluline on lisadimensioon, mis lisaks enesevaatlusele arvestab ka teiste vaatenurkade ja laiema olukorra olemusega.

Riskide tajumine ja reaalsuseks saamine eeldab nende kohta käivat kommunikatsiooni. Samas on riskiühiskonnas keeruline leida kriteeriume, mille põhjal defineerida, mis on risk ja mis mitte. Varasemalt olid ühiskonnas olemas normid ja väärtused, mida peeti oluliseks ja vastuvõetavaks, mille põhjal kedagi usaldusväärseks peeti, mis tulenesid üldistest moraalinormidest ning olid enamasti seoses kiriklike ja piibellike printsiipidega. Valgustusajaga toimus neist eemaldumine ning inimene ise sai kõige mõõdupuuks. Nüüdseks on tulemus, et riskide defineerimise ja otsuste langetamise puhul ei ole universaalseid kriteeriume, mille põhjal otsustada. Riskide nähtav/nähtamatu ning muutlik olemus lisab kompleksust. Riskide vahendamist vajav olemus annab omakorda võimalusi andmete moonutamiseks ja riskide tõlgendamiseks vastavalt defineerimisvõimu omajate soovi järgi. Üks võimalus, kuidas seda raskust ületada ja riske

defineerida, on avatud diskussiooni käigus ühise heaolu leidmine. Radioaktiivsete jäätmete juhtumi puhul selgus, et põhjus, miks oli võimalik kokkuleppele jõuda, mis mõlema osapoole jaoks näis võidupositsioonina (*win-win*), oli seik, et nii eksperdid kui kohalikud elanikud positsioneerisid end töögruppides peamiselt kui asjast huvitatud inivididid, oma valdkonna ja kogukonna esindajad, kes koos otsivad üldsuse huvi (Bergmans 2008: 185). Ühelegi intervjuueeritavaist ei tundunud, et mõned osalejad oleksid teatud grupi huvisid eelistanud. Van Loon (2002: 201) on veendunud, et „avalikkus“ ei saa kunagi olla ekspertidega võrdses suhtes; neil ei ole samasugust andmete ligipääsu ega võimet infot dekodeerida või tõlkida see avalikuks tegevuseks⁴⁰. See aga ei tähenda, et teaduse, tehnoloogia või oma „akadeemilisest maailmast“ väljumine välistatud on. Nagu radioaktiivsete jäätmete näites oli näha, on see võimalik ja igati väärtustatud tavainimeste poolt. Kui erinevad ühiskonna valdkonnad vaid oma vaatenurga juurde jäävad ning eksperdid ja otsustajad ei teadvusta oma positsiooniga kaasnevat, siis on koostöövõimalused tõesti minimaalsed. Ühiskonnas elamine ja suhtlemine on aga üks osa õppimisprotsessist. Bergmans (2008: 186) tõi välja, et algselt olid eksperdid meelestatud just ühepoolsest kommunikeerimisest, püüdes inimesi veenda läbi oma silmade nägema. Nii kasutati veenmist ja püüti „müüa“ oma arvamust. Kuid tänu interaktsioonile kohalike inimestega, kes esindasid väga erinevaid ameteid ja teadmuset, oli tulemuseks hoopis rikkam projekt ja ekspertide arvamusest sai paindlikum ja nõustavam mõtteviis: „toome kõik elemendid lauale, arutame neid ja vaatame, kuhu see meid viib.“ Intervjuudes osalenud ekspertidega tui välja, et nõudlus arusaadavama selgituse järele esitas neilegi väljakutse end paremini ette valmistada, asju läbi mõelda, mille tulemusena paranes nende arusaam temaatikast. Samas tuleb arvestada, et kõik ühiskonna liikmed ei soovi suurt osalust otsustus- ja arutelu protsessides. Uurides veebipõhise foorumi kaudu demokraatia edendamise võimalusi Saksamaal tuli ilmsiks, et ligi 20% aktiivsetest foorumi kasutajatest kirjutas enam kui kolm neljandikku kogu sisust (Albrecht 2006: 70). Tegemist oli küll veebipõhise juhtumiga, millega kaasnevad lisaks teised tehnoloogia kasutusoskuse ja kättesaadavuse piirangud, kuid uurijad leidsid märkimisväärsed kokkulangevusi tavaliselt ilmnenud osalusuringutega.

Koostööle ja ühise heaolu leidmisele suunatud olukord võib näida ideaalse ja raskesti saavutatavana, kuid üks oluline aspekt, mida Bergmans nii selgelt esile ei too, ent mis aitas ühisele arusaamale jõuda, on elementaarne heatahtlikkus ja austus teineteise vastu. Kuna inimesed, kes töögruppides osalesid, tulid kokku väga erinevatest valdkondadest ja tööpositsioonidelt, andis see laiemad võimalused üldise arusaama loomiseks, sest kõik panustasid ja erisus rikastas. Ent sellise atmosfääri ja tunnustuse loomiseks peab jõutama selleni, et igat inimest ja tema panust väärtustatakse, olgu selleks koduperenaine või keemiainsener. Kui kehtib põhimõte, et inimese

⁴⁰ ““The Public” can never be in a relationship of equality with the experts; they do not have the same sort of access to information nor do they have the same capacity to decode that information or translate it into public action.”

vabadus lõpeb seal, kus teise inimese vabadus algab, on astunud pikk samm tolerantsema ja avatuma ühiskonna suunas, kus valitseb „hoolivam ja inimsõbralikum õhustik” ja „taasluuakse väärtussüsteem“ (Eesti Inimarengu Aruanne 2009: 5, 122), mis tagab ühiskondliku arengu ja aitab kaasa riskide maandamisele. Koostöövormis toimuvad protsessid ei ole alati kõige kiiremaks ja efektiivsemaks lahenduseks. Radioaktiivsete jäätmete hoidla otsustusprotsess kestis vähemalt neli aastat. Kuid tulemuseks ei olnud mitte ainult ühiselt langetatud otsus, vaid ka suurenenud vastastikuste positsioonide ja vaatenurkade mõistmine ning tekkinud usaldus otsustajate ja puudutatute vahel.

3.2 Riskide vahendatuse väljakutsed ja nendega arvestamine

Riskide olemus on sõltuv vahendatusest, seega kommunikatsioonist. Mõnede teoreetikute hinnangul on ühiskonna uurimisele meedia kaudu lähenemine üha põhjendatum, kuna toimub „meediastumine“ ning informatsioon on üha enam vahendatud (nt Lash 2002, Van Loon 2002). Riskide kohta edastatav informatsioon, mis kujundab reaalsust, on valiku tulemus. Need ühiskonna liikmed, kes valikut teostavad, ehk omavad defineerimisvõimu, asetuvad Becki väitel eelispositsioonile. Defineerimissuhted on pidevad muutumises ja omavahelises võitluses. Adam, Beck ja Van Loon (2000: 3) selgitavad, et vastuolulised definitsioonid (*contested definition*) on tingitud riskide materiaalsusest/mittemateriaalsusest ja nähtavast/nähtamatust olemusest, mis järkjärgult üle kogu riskiühiskonna levivad. Nad väidavad, et kõik teadmine on vahendatud ning seega sõltuv tõlgendamisest. Igasugune tõlgendamine on aga omakorda sõltuv vaatenurgast. Taoline tõlgendamisele ja ekspertsüsteemidele toetumine on nende hinnangul teinud riskist „ühe efektiivseima diskursiivse strateegia objekti, millega muudetakse modernse industriaalühiskonna poliitilist horisonti /.../ „sub-poliitikate” suunas” (Adam et al 2000: 4). Käesoleva töö raames ei ole eemärk minna süvitsi poliitilise kommunikatsiooni valdkonda (vt nt I. Stevens 2008), kuid kahtlemata on riskide muutumisel „väärtuslikeks ressursiallikateks” olulised tagajärjed ka ühiskonnas toimuvale kommunikatsioonile. Taoliste „ressursiallikate“ üle kontrolli – defineerimisvõimu – oma(nda)mine saab nii hoopis teise värvingu. Beck (2008: 32) väidab, et nii kaua, kui riskide defineerimissuhteid ei ole avalikustatud ja poliitiliselt muudetud, jätkab maailm oma kadunud turvalisuse viljatuid otsinguid. Kuivõrd nende avalikustamine ja muutmine võimalik on, jääb edasiste uuringute selgitada. Antud töö raames on oluline pöörata tähelepanu sellele, et (tihti ebavõrdsed) defineerimissuhted eksisteerivad, seda nii riskide vahendamises ekspertsüsteemide ja avaliku sektori institutsioonide poolt kui meedia valdkonnas. Püüdes mõista ja kaardistada, millised protsessid toimuvad ning millega peaks eelkõige arvestama, kui eesmärgiks on

riske ühiskonnas maandada, on võimalik luua laialdasem lähtepunkt antud temaatika uurimisele, mille järele on kahtlematu vajadus (Cottle 1998, Bakir 2010, Kinsella 2009). Järgnev peatükk pöörabki sellele tähelepanu.

Bakir (2010) analüüsides meedia ja riski uuringuid võtab nelja punktiga kokku, mida üldiselt leitakse olevat meedia roll riskide defineerimisel ja ilmsiks tulemisel: 1) riski teadmuse jagamine kodanike informeerimiseks; 2) erinevate riskide osas avaliku vastuvõtu genereerimine ja määramine; 3) avalikkuse motiveerimine tegutsemisele ja vastutuse võtmisele, mis puudutab riske; 4) kujundliku skeemi esile toomine, mis puudutab vabatahtlikult valitud riske (Bakir 2010: 5)⁴¹ (nagu näiteks lumelaua-kultuur ja narkootikumide tarbimine). Osaliselt toob see juba sisse empiirilised andmed, mis toetavad riskiühiskonna teooria rõhuasetust just (massi)meediale, kui ühele peamisele vormile, mille kaudu riskide defineerimine avaldub ning mis mõjutab riskide vastuvõtmist või tagasi lükkamist. Antud töö raames olen puudutanud rohkemal või vähemal määral kolme esimest meedia rolli, mille puhul näen, et nendega tegelemisel on võimalik aidata kaasa riskide maandamisele. Neljas roll jääb otsese vaatluse alt kõrvale, kuigi riski vabatahtlikust võtmisest tuleb juttu järgmises, usalduse peatükis, küll veidi teises kontekstis.

I Riskide kohta teadmuse jagamist kodanike informeerimiseks on võimalik läbi viia mitmel eri printsiibil. Kinsella (2010: 7-9) on võtnud kokku peamised kommunikatsioonilähened riskide vahendamisel. Nimetades riskiühiskonnas toimuvat kommunikatsiooni riskikommunikatsiooniks, ei pea ta silmas üksnes konkreetset kommunikatsiooni liiki, vaid läheneb riskiühiskonnale tervikuna. Olulise aspektina tuleb välja erinevus, kuidas defineerimisvõimu omajad ja informatsiooni vahendajad riskile ja üldisemalt riskiprintsiibile lähenevad.

- a) Varased riskikommunikatsiooni mudelid nägid riski kui objektiivset nähtust, mis allus universaalsele definitsioonile ning üha täpsematele mõõtmistele. Suurenenud teadmus ja rohkem uuringuid aga riskide probleemile vastust ei paku, nagu leiavad muuhulgas Beck ja Luhmann;
- b) Primitiivsete kommunikatsioonimudelite põhimõte seisneb selles, et kommunikatsiooni tegevust nähakse faktilise informatsiooni edasikandmises, mitte niivõrd kui ühist tähenduse loomise tegevuses. Sellise arusaamaga riskikommunikatsioon on kui harimise vorm, mille miinus on ühesuunalisus;
- c) Tehnokraatliku ekspertiisi kontseptsioon põhineb ratsionaalsel maailmast arusaamisel ning kasutab kommunikatsiooni puhul tehnilisele teadmusele tuginemist kui peamist riski kohta info saamise vormi või allikat retoorilise autoriteedi saamiseks. Kohalike elanike kaasamine ja inimeste

41 "...providing risk knowledge to inform citizens; generating and determining public acceptability of different risks; motivating the public to take responsibility for, and action regarding, risks; and providing imaginative schemata regarding voluntarily chosen risks."

endi kogemuste ja teadmusega arvestamine on seevastu oluline täiendus ratsionaalsusele, kui eesmärgiks on leida parimad lahendused ja koostöös riskide maandamise poole püüelda;

d) Lihtsustatud avalikkuse kontseptsiooni puhul avalikkust mõistetakse tihtipeale väärtalt või alahinnatakse. Taoline informatsiooni ja harimisse uskuv suhtumine viib aga Kinsella hinnangul peaaegu vältimatult avalikkuse põlgamiseni, kuna alahindab sõnumi adressaadi võimeid, ning pidurdab avalikku huvi;

e) Eksklusiivne diskursus, mida juhivad institutsionaalsed huvid on Kinsella arvates kui eelnevate lähenemiste kokkuvõte – kõik panustavad olukorda, kus institutsionaalsed huvid kaaluvad teiste sidusgruppide huvid üles. Tihti nihutatakse sellisel juhul aga vastutusekoorem otsuste langetamise eest institutsioonidelt indiviididele. Seda iseloomustab näitlikult organiseeritud vastutustundetuse stsenaarium, mida Beck esile on toonud, maskeerides sellega süsteemisisesed ohud ja institutsionaalse aruandekohustuse.

Kinsella jaoks on lahenduseks nii riskide analüüsi kui riskikommunikatsiooni puhul integreerida ekspert-teadmine ning kohaliku kogukonna esindajate teadmus ja väärtused (Kinsella 2007: 9). Selline lähenemine sisaldab tema sõnul retoorilist mudelit, mis on orineteeritud võimalikkuse printsiibi, ebatäieliku teadmuse ja eetilise veenmise suunas (Kinsella 2007: 7). Teisisõnu võib öelda, et see tähendab riskiühiskonnas elamise aktsepteerimist, teineteise väärtustamist ja avatud, kahepoolset kommunikatsiooni, mille eesmärgiks on ühise heaolu leidmine läbi koostöövormide.

II Avaliku vastuvõtu genereerimine ja määramine on Bakiri (2010) hinnangul samuti üks meedia peamistest rollidest, kui teemaks on riskide kohta info vahendamine. Luhmanni sõnul motiveerib edukas kommunikatsioon vastuvõttu. Kommunikatsioon toimib motivatsioonivahendina siis, kui tagab „küllaldaselt pakutud valiku järgimist“ (Luhmann 2009: 222). Luhmann näeks erinevaid valikuvõimalusi veidi teisest vaatenurgast, kuid leian, et valiku järgimise võimalus eeldab valikuvõimaluste tundmist, vabadust valida iseenda roll kommunikatsiooni protsessis ning teisalt ka ühiskonnas toimuvaga kursis olemist ja pidevat informatsiooni. Ühelt poolt kaasaja meediatehnoloogia just seda pakubki – kiiret, vahetut informatsioonivoogu. Kuid info olemasolu ei garanteeri teineteise mõistmist ja pakutu vastuvõtmist. Riskid esitavad valiku – kas riskide kohta käivat informatsiooni mõista või mitte, ning kas see vastu võtta või tagasi lükata. Informatsiooni mõistmine on tugevas sõltuvuses sellest, kuidas sõnumi adressaadid tajuvad, et neid nähakse ning kuivõrd on inimesed valmis riske aktsepteerima. Defineerimisvõimu ja otsustaja positsiooniga arvestamine on riskide vahendamise puhul oluline ning Becki jaoks üks keskseid riskiühiskonna teemasid. Becki (1992, 2000, 2008) defineerimissuhete käsitlus on aga küllaltki üldsõnaline ning

jääb pealiskaudseks täpsemate protsesside esile toomisel nii meedias kui ühiskonnas laiemalt (nt Cottle 1998, Mythen 2007). Meedia ja riski seoste uuringuid analüüsides täiendab Bakir (2010: 6) meedia rolli definitsioonide, informatsiooni ja otsuste vahendajana väites, et meedia on tihti väga selektiivne sisu osas, mida edastatakse, ning riskide puhul jäädakse pidama üksikute võtmesündmuste juurde, ignoreerides pikaajalisi, jätkuvaid, kompleksseid ja hüpoteetilisi riske. Lisaks tuleb Bakiri sõnul esile kalduvus aktsepteerida raamistikke, mida domineerivad ja debatis aktiivselt osalevad institutsioonid pakuvad. Enamik meedia-teadlikke institutsioone on võimelised informatsiooni sobivalt „pakendama“. Van Looni (2002, 2008) käsitluses tähendab selline „pakendamine“ andmete tõlgendamist ehk visualiseerimist, neile tähenduse ning väärtuse omistamist, mida ta näeb ühe toimuva protsessina riskide reaalsuseks saamisel. Meedia laialdase leviku, digitaliseerimise ja igapäevaelust osaks saamise tõttu tulevad tema jaoks päevakorraale küsimused identiteedi ja meedia protsessidesse kaasatuse osas (Van Loon 2008: 146). Nagu Kinsella (2007) toodud lähenemisviisidest ilmnes, ei ole avalikkusesse halvustav suhtumine ja üksnes oma huvides ära kasutamine kuigi edukas. Valides suhtumise sõnumi adressaatidesse ja vormi, mille kaudu ning kuidas informatsioon sõnastada, annab võimaluse pälvida kas avalikkuse heakskiit või halvakspanu. Heatahtlik suhtumine ja koostöö soovi üles näitamine annavad suurema tõenäosusega soovitud tulemuse, ehk saavutavad sõnumi vastuvõtu. Erineva taustaga inimeste kaasamine ja ühise keele leidmine ning vastastikuse mõistmise saavutamine ei ole lihtne, kuid Bergmans (2008: 190) leiab, et selleks on vaja anda riskide osas puudutatute rollis olevatele kodanikele rohkem kontrolli tekkinud olukorra üle. Siis ollakse valmis ka sõnum vastu võtma ning motiveeritumalt selle põhjal tegutsema. Selleks on vaja täita vähemalt kaks eeldust. Esiteks tuleks leida ja luua teatav võidupositsioon (*win-win*) mõlema osapoole jaoks ning defineerida ühine tegevuseesmärk. Teiseks peaks infovahetus toimuma keskkonnas, mis õhutab inimesi vastanduste puhul tegelema nendega kui formaalsete positsioonide ning väärtustega ja annab võimaluse inimeste kui indiviidide kohtumiseks (mitte teatud huvide esindamiseks), kellel igaljuhul on väga erinevad kogemused ja suhtumised antud teemasse.

III Avalikkuse motiveerimine tegutsemisele ja vastutuse võtmisele, mis puudutab riske, eeldab, et mõistmise faas on edukalt täidetud. Alles seejärel, kui sõnumist on aru saadud, saab rääkida edastatu vastu võtmisest, millele saab järgneda vastav reaktsioon või tegevus (Luhmann 2009: 204-205). Riskide vahendamisse suhtutakse tihtipeale kui tegevusse, mis tingituna massimeedia olemusest jääb pigem ühesuunaliseks (Kinsella 2007). Defineerimissuhete raames toimub valitud info edastamine pigem defineerijatelt-otsustajatelt puudutate suunas, mis ei oota otseselt tagasiside, veel vähem tegutsemist. Väites, et meedia roll riskide kohta info edastamisel on muuhulgas

avalikkuse motiveerimine tegutsemisele ja vastutuse võtmisele (Bakir 2010), tekib küsimus, kuivõrd edukas see tegelikult olnud on? Kinsella (2007: 5) väidab, et riskikommunikatsioon on tugevalt mõjutatud teatud spetsiifiliste huvide poolt, ning seda kasutatakse ära konkreetsete tulemuste saavutamiseks. Kinsella näeb vajadust liikuda sellise suhtumisega kommunikatsiooni lähtepunktide juurest otsustaja ja puudutatu, info edastaja ja adressaadi vahelisele koostööle ja avatud suhtlusele. Üha rohkem nähakse ohtlikke olukordi mitte enam looduse tekitatuna või saatusena, vaid otsuste tulemusena (Holmström 2007: 258). Otsustajatena nähakse aga enamasti just defineerimisvõimu omajaid. Näiliselt üha ebakindlamas ja ebaturvalisemas ühiskonnas on riskide maandamiseks vajalik ühiskonna liikmete poolne probleemi „omamine“. See saavutatakse aga siis, kui info adressaat on edastatud mõistnud. Motivatsioon tegutsemiseks sõltub ka sellest, kuivõrd motiveerivana esitletakse tegevusega seonduvat keskkonda (kas koostöö printsibist lähtuvalt või nõ „ülalt pool“ dikteerituna) ning lisaks veel kelle huvides infot esitletakse (Bergmans 2008).

Vastutuse puhul tuleks lähtuda samuti põhimõttest, et ei ole võimu ilma vastutusest. Kui riskide olemuse tõttu on keeruline neid puudutavate otsuste eest vastutust võtta, on üks võimalus teha seda samuti koostöös – läbi erinevate osapoolte sisulise kaasatuse langetada ühine otsus. See tähendab ka, et kõik osapooled on valmis võtma vastutust ja uute riskide ilmnemisel koostöös edasi minema, mitte vastutust kellegi või millegi kaela veeretama. Holmström (2007: 258) leiab, et seistes silmitsi tundmatu tulevikuga on võtmesõnaks jätkusuutlikkus ning kui ühe inimese või organisatsiooni riskantsest käitumisest saab teiste jaoks oht, on võtmesõnaks vastutustundlikkus.

Beck (1994, 2008) näeb riskides potentsiaali olla muutuste katalüsaatoriteks, peamiselt tänu puudutatute organiseerumisele teatud riskide ümber ning sub-poliitikate tekkimisele, kus ühiskonna liikmed ise initsiatiivi võtavad. Võib eeldada, et taoliste muutuste asetleidmiseks on taas vaja kommunikatsiooni – et end näiteks otsustajate jaoks kuuldavaks teha, mis tähendab, et on vaja esindajaid, kes kõikide puudutatute nimel sõna võtaks. Luhmann (2008: 117) näeb siinkohal aga probleemina seika, et puudutatute identifitseerimine ei ole sugugi niisama lihtne kui näiteks valijaskonna puhul. Kuna puudutatute grupid organiseeruvad enamasti endi algatusel ning enda autoriseeringul, ei ole puudutatute nimel rääkija kaugeltki mitte usaldusväärsem infoallikas kui näiteks teadusasutuse või tehnoloogiavaldkonna esindaja. Mõlemal juhul võib öelda, et esineb risk defineerimisvõimu kõrvalistes huvides ära kasutada. Seega järeldub siit põhjus, miks võiksid otsustajad otse puudutatutega suhelda. Nii on vahendajate hulk väiksem ja kuigi kehtima jäävad indiviidide subjektiivsed vaatenurgad, on tähendusliku kommunikatsioonisilla loomine otsustajate ja puudutatute vahel autentsem. Kui ilmneb mingi uus teadmine, mis osutub teatud otsustusprotsessis oluliseks, ei ole tänapäeval enam probleem see mõne hetkega tehnoloogia vahendusel üle maailma laiali saata. Kuid mida seejuures unustada ei tohiks on see, et inimesed on

siiski sotsiaalsed olendid ja olgu kommunikatsioonitehnoloogia nii kiire ja vahetu ning elulähedane kui tahes, miski ei asenda inimeselt inimesele toimuvat suhtlust. Kui tihti leiame end olukorras, kus arvutigraafika ei suuda täpselt anda edasi oma käega visandatud joonist või ei ole võimalik näiteks ruumitaju Skype'i teel edastada. Ühelt poolt loob tehnoloogia võimalused mõistmise ja efektiivsema infovahetuse paremaks muutmiseks, kuid teisalt jääb siiski piiritletuks ja seetõttu on tasakaal tähendusrikkaima kommunikatsiooni saavutamiseks iga juhtumi puhul eraldi leida vaja.

Uued kommunikatsioonitehnoloogiad pakuvad Van Looni (2008) hinnangul oluliselt rikkamad võimalused riskide kohta käiva info vahendamiseks. Meedia tehnoloogiline areng on suunatud just nimelt suurema läbipaistvuse loomisele, mille tulemusena on vahendajaid üha vähem näha. Selle asemel, et näha selles negatiivset viidet, kuna vahendajate üha nähtamatuks muutumine tähendab ka, et informatsiooni toimuvat manipulatsiooni ja defineerimismeetodeid on keerukam leida ja eristada, võiks ju mõelda, et selline areng aitab kaasa hoopis lihtsama ja vahetuma suhtluse toimimisele eri osapoolte vahel. Kommunikatsioonitehnoloogial on potentsiaal teenida teineteise parema mõistmise huve, andes võimalused kiirelt ja vahetult ning praktiliselt üheaegselt suurtele hulkadele edastada informatsiooni viisil, mis võimaldab sama vahetut tagasisidet ja reaktsiooni. Selleks on aga vajalik hoopis suurem usaldus, mitte skeptilisus. Meediatehnoloogia peaks olema selles protsessis kui abivahend ning looma võimalusi riskide esitlemiseks viisil, mis annab võimaluse valida, mida ja kuidas edastatud informatsiooniga teha. Usaldust võib eelnevast tulenevalt näha kui aspekti, ilma milleta kõigi eelnevate lahendus- ja arenguetpanekute rakendamine muutub oluliselt keerukamaks.

Beck, Van Loon, Adam ja mitmed teised teoreetikud leiavad, et kommunikatsiooni puhul on riskiallikaks eelkõige meedia, kuna omab määravat rolli selles osas, kuidas riske vahendatakse ja millisena ühiskonna liikmed riske tajuvad. Bakir (2010: 8) väidab aga, et meediale avalikkuse mõjutajana määrava rolli omistamine on liigselt lihtsustatud ja ülehinnatud. Meedia ja sotsio-kultuuri-teemaliste uuringute puhul on ilmnunud vastuolusid, ebamäärsusi ja ambivalentsusi, mis puudutavad avalikkust ja tavainimesete suhtumist riski ja riskide kohta käivasse informatsiooni. Esile on tulnud väga mitmekülgsed viisid, kuidas aktiivselt erinevatest riskidest arusaamu luuakse. Vastuolud meedia rolli uuringutes võivad tuleneda riskide olemusest, mis tingib selle, et ratsionaalne teadmine ei ole nendest aru saamiseks piisav, vaid taju ja emotsioonid omavad samamoodi tähtsust. Riskide reaalsuseks saamine ei toimu ainult ratsionaalsuse ja faktide pinnalt. Ferreira (2004: 210) leiab, et tavapärane lähenemine kommunikatsioonile kui sõnumi kodeerimisele ja dekodeerimisele viitab peamiselt retoorikale ja teadmusalasele edastusele, kuid „tegeleb ebapiisavalt emotsioonide, ühiselt jagatud tunnete, muusika ja visuaalide mõju, ning teiste

kultuuriliselt ajendatud kogemustega, mis seostuvad mitte-verbaalse kommunikatsiooniga⁴². Sellega asetuvad lisaks uudiste tootmisele, mis on riskisündmuste üheks peamiseks avaliku informatsiooni allikaks (Ferreira 2004: 210), ka mitmesugused muud vahendajad ja vahendusmeetodid olulisele kohale. Analüüsides riski esitlemist filmi *Erin Brokovich* näitel leiab Ferreira (2004: 200), et meedial on oluline roll selles osas, kuidas sündmusi tajutakse ja kuidas need sotsio-kultuuriliste keskkondade osaks saavad. Uuringus tuli esile, et teemafilmid ja teised visuaalsed jutustused (nt televisiooni kaudu edastatavad saated) vajavad lähemat uurimist ja arvesse võtmist, kuna nende kaudu edastatavad riskid, nii tõelised kui kujuteldavad, esitletakse kui teatud konteksti kuuluvana, mis lihtsustab nende omaksvõtmist ja tavainimese tasemel suhtestumist. Seega võib väita, et visuaalselt või muul moel tajutavate meetoditega on võimalik ühiskonnaliikmeid kiiremini riskide vastuvõtule ja sellele järgnevale tegutsemisele motiveerida. Van Looni (2008: 117) arvates edastatakse uudiste tootmise kaudu sündmusi maailmas nii, justkui need juhtuksid ilma vahendamiseta, ehk nende olemus on kui reaalsus, oleviku faktid. Samas meelelahutus ja sel eesmärgil edastatu eesmärk ei ole faktilisuse saavutamine, vaid enese nähtavaks tegemine ja esitlemine. Meediatehnoloogia püüdleb üha suurema läbipaistvuse ja lähedasema kohalolu illusiooni loomisele, mis mõjutab reaalsuse konstrueerimist ja riskide taju. Tänapäeva meediamaaistik on väga mitmekülgne, sisaldades traditsioonilist meediat digitaliseeritud ja „kõikjalviibivate“ vahendusvormideni välja. Muutunud keskkond, mille osaks on ka meediatehnoloogia, tingib muutused inimeste tajudes ja igapäevapraktikates (Van Loon 2008: 103). Olen juba ka eelnevalt maininud, et Beckile on ette heidetud kultuuriliste (nt Lash 2000) ja sotsiaalsete aspektide (Tulloch ja Lupton 2001) vähest käsitlemist ning riskiühiskonna teoorias liigsele ratsionaalsusele tuginemist. See tähendab, et riskiühiskonda kommunikatsiooni kaudu vaadeldes tuleb arvestada kultuuriliste, sümboliste aspektide ja inimeste taju teguritega ning meedia mõju vastuolulisusega.

Riskiühiskonnas on oluline tähtsus informatsiooni vahendamisel ja selle valikul. Vahendamine võib toimida kui sõelana, mis aitab välja sõeluda vajaliku, jättes kõrvale ebaolulise. Riskide vahendamise puhul on vaja arvestada vastuoluliste defineerimissuhete, vahendusvormi ja info valikuga ning suureneva läbipaistvuse illusiooniga reaalsuse loomisel. Kui ühiskonna liikmetel on võimalus valida enda roll kommunikatsiooni tegevuse käigus, loob see paremad eeldused edastatu mõistmiseks, vastuvõtuks ja selle põhjal tegutsemiseks. Erinevad vahendusvormid toimivad riskide vastuvõtu motiveerimisel erinevalt. Meedia roll riskide defineerimisel ja ilmsiks tulemisel on enamjaolt info jagamine, vastuvõtu määramine ja tegevusele motiveerimine. Ratsionaalse ja keelepõhise infovahetuse kõrval on oluline arvestada visuaalse ning teiste meeltega tajutavate

42 “...it deals poorly with the expression of emotions, the sharing of feelings, the impact of visual forms and music, and other culturally induced experiences associated with non-verbal communication /.../.”

meediumite rolli, eelkõige just ka meelelahutuslikus vormis, mis hõlbustavad riskide omaksvõtmist ja motiveerivad kiiremini tegutsemisele. Samas on vajalik arvestada meedia mõju suhtelisuse ja vastuolulisusega. Vahetul suhtlusel on eelis tehnoloogilise vahendatuse ees, kuid uute suhtlusevormide kasutamine võib kaasa aidata tähendusrikka kommunikatsiooni kiirele edastamisele ja seeläbi avatuma infovahetuse loomisele.

3.3 Usalduse ja siiruse sobivus riskide vahendamisse

Teineteise mõistmine, aus ning avatud suhtlus koos vastastikuse väärtustamise ning ühise pinnase leidmisega loovad võimaluse edukaks koostööks. Töö teises peatükis tõin sisse Latouri (2005: 39) sõnastatud eristuse vahendaja ja edastaja vahel, kus esimesel juhul toimub edastatava informatsiooni tõlkimine ja muundamine, teisel juhul on aga tegemist edastamisprotsessiga, kus miski ei muutu ja sisendi defineerimisest piisab, et defineerida väljund. Riskide sõltuvus vahendatusest ning muutlik ja tõlgendustele avatud olemus tingib selle, et riske pole võimalik vahendada lahutatuna tõlgendustest ja muutmisest. Seda arvestades võiks öelda, et riskide puhul on vahendaja usaldamine seega igal juhul põhjapanev riskidest arusaamise ja edastatud info vastuvõtu puhul. Kui info vahendaja on usaldusväärne, ei ole keeruline luua tähendusrikas suhtlus osapoolte vahel, kuna adressaat ei pea kahtlema vahendaja tõlgendustes või selles, et info jõuab temani vaid teatud huvide teenimise eesmärgil. Selline usaldus ei tähenda, et omapoolsed ettepanekud, analüüs ja teadmiste lisamine infovahetuses puuduvad, justkui toimuks „pime“ usaldamine. Vahendaja usaldamine võib anda tähendusrikka kommunikatsiooni tekkeks ja riskidega toimetulekuks hoopis kiiremad ja efektiivsemad võimalused, kuna kahtlemine ja kriitika vahendaja ja vahendatava puhul toimib teisel põhimõttel. Vahendamise käigus toimunud informatsiooni muundumise ja tõlgenduste „avastamine“ ning analüüsimine osutub lähemal vaatlusel keerukaks ja suurt pingutust nõudvaks protsessiks, mis usaldusliku suhtluse puhul aga oluliselt lihtsustub, säästes muuhulgas ressursse ja aega. Riskide sõltuvus kommunikatsioonist ehk vahendusprotsessidest annab võimaluse seekaudu kujundada turvalisemat või riskantsemat ühiskonda. Vahendajat on võimalik nimetada ka „lepitajaks“ tänu kahe osapoole vahel olemisele (Van Loon 2008). Ehk võiks selline suhtumine vahendajatesse muuta kogu vahendamist puudutavat perspektiivi usalduse loomise suunas.

Kommunikatsioonitehnoloogial on potentsiaal teenida teineteise parema mõistmise huve, luues laiemaid võimalusi kahepoolseks kommunikatsiooniks ning kiiremaks tegevusele motiveerimiseks. Kõik need põhimõtted toimivad aga efektiivsemalt mitte suureneva skeptilisuse ja teineteisele suunatud kriitika õhustikus, vaid usaldust loovas keskkonnas. Luhmann (2009: 208) väidab, et siirust ei ole võimalik kommunikeerida, kuna „ta muutub kommunikatsiooni teel

ebasiiraks“. Antud väide võib kehtida keelel põhineva kommunikatsiooni puhul, kuid inimeste vaheline suhtlemine on oluliselt rikkalikum, mis on ilmselt ka selle keerukuse põhjustajaks. Suhtlemisel võetakse kasutusele kehakeel, meeled, eelnev teadmus, kogemused, sümbolid jne. Ent rikkalikumad suhtlusvormid annavad laialdasemad võimalused usalduslikkuse loomiseks. Teod räägivad paremini kui sõnad, mis ei ole siinkohal mitte viide „tegutsemisele“, vaid autentsusele. Kui järjepidevalt püütakse avalike suhete raames teatud firmat sotsiaalselt vastutustundlikuna näidata, ent mõnes teises riigis käitub sama firma loodusressurssidega väga vastutustundetult, siis ühel hetkel tekib usalduskriis ja teod räägivad enda eest. Informatsiooni- ja teadmusühiskonnas jääb kehtima seik, et üldjuhul kasutavad inimesed väga erinevaid kanaleid, et vastuolulise info keskkonnas navigeerida ning oma arvamus kujundada. Loomulikult tuleb siinkohal sisse riski olemuse vahendatus – kui kõik on vahendatud, miks peaks ühte info edastajat uskuma rohkem kui teist, kuid üldiselt tunnevad inimesed ehtsuse ära. Siiaaani räägitakse ehtsatest isikutest nagu ema Teresa, Martin Luther King või Lennart Meri. Nad ei pühendanud oma elu sellele, et rääkida, kui palju head keegi teeb, vaid nende teod räägivad nende eest. Tänapäeva ühiskonnas toimib tihtipeale mõtteviis, et „kui sind ei ole meedias, siis sa ei eksisteeri“. Kuid siinkohal on tegemist tasakaalu leidmisega kahe teguviisi vahel. Autentse ja siira tegutsemise tulemuseks on usalduse ehitamine, sõltumata vahendusvormidest.

Usaldus (*trust*) Van Looni (2002: 200) hinnangul „tähistab üheaegselt omandit (kellelgi „on“ usaldus) ning omadust (kedagi usaldatakse, kui see isik on „usaldust väärt“)⁴³. Seega saab usaldust „omada“ ja „anda“. Usaldus on lisaks suhtel põhinev (*relational*), kuid selle väljendumine ei ole Van Looni sõnul nii selge. Viidates Giddensi definitsioonile, põhineb usaldus instrumentaalse ustavuse (*fidelity*) tähendusele, mis on teisisõnu „sooritus vastavalt ootustele“ (Van Loon 2002: 201)⁴⁴. Giddensi (1990: 29) sõnul on usaldus osa uskumisest. Pragmatilist „usu“ elementi, mis põhineb kogemusel, rakendatakse tema sõnul teamisega, et süsteemid toimivad enamasti nii, nagu peaksid. Usaldus eeldab riskivõimalustest teadlik olemist – alternatiivide olemasolule mõtlemist ja nendega arvestamist (Giddens 1990: 30-31). Van Loon leiab, et instrumentaalse ustavuse lähenemine ekspertsüsteemide usaldamisele võtab arvesse vaid ratsionaalset, kognitiivset sotsiaalset tasandit. Tema arvates ei räägi Giddens mitte usaldusest, vaid usaldusväärsest (*reliability*) – objektide funktsionaalsest toimimisest täiesti ratsionaliseeritud ja steriilses asjade-maailmas (Van Loon 2002: 200-202). Instrumentaalne ustavus põhineb toimimisel vastavalt ootustele, mis tehnoloogilises kultuuris on Van Looni hinnangul domineeriv. Selline usalduse mõiste on aga piiritletud, tingimuslik ja ühepoolne – kui usaldusalune objekt või süsteem ei toimi ootuste kohaselt,

43 “...designates at once a property (one “has” trust) and attribute (one trusts someone else if that person is “trustworthy”).”

44 “...a performance according to expectations.”

võetakse usaldus tagasi ja parimal juhul otsitakse järgmine usaldusväärne objekt, halvimal juhul muututakse üha skeptilisemaks ja usaldamatumaks. Modernse ühiskonna liikmed peavad ekspertsüsteeme usaldusväärseks, kuna Van Looni (2002: 201) arvates puuduvad teised vahendid nende adekvaatsuse hindamiseks. Selline usaldus aga ei sisalda vaba valikut usaldust anda ja omada. Pigem on see peale sunnitud paratamatus. Usalduse andmine sisaldab endas riski. Kuid on suur erinevus, kas usaldust antakse vabatahtlikult, seega kaasnevat riski aktsepteerides, või on see peale sunnitud. Viimane tähendab, et kaasnev risk on kehtestatud kellegi poolt ega põhine usalduse andja vabal valikul.

Usaldus peaks toimima suhte pikaaegse stabilisaatorina, mille ajaline vorm kestab olevikust kaugemale (Van Loon 2002: 200). Ratsionaalne usaldusväärsus, mis eeldab toimimist vastavalt ootusele, põhineb lühiajalisel perspektiivil ning selline usaldamine on tihti peale sunnitud, kuna näiliselt puuduvad alternatiivid, mis tähendab kaaneva riski mitte vabatahtlikku aktsepteerimist. Inimesed on altimad aktsepteerima riske, mida on avatud viisil ja võrdselt positsioonilt lähtudes selgitatud (Bergmans 2008). Giddensi usaldusvääruse ehk instrumentaalse ustavuse alternatiivina toob Van Loon (2002: 201) sisse mõiste *fides*, mis põhineb kõrgemalt poolt inspireeritud ustavuse ja usu mõistel, mitte pragmaatilisel usu elemendil. Ta toob näiteks abielu, mille puhul tuleb selgelt esile ustavuse suhtel põhinev aspekt – teineteisele ollakse ustavad vastates (vabalt valitud) moraalsele kohustusele ja mille olemus tuleneb isiku suhtest Jumalaga. Ustavus kui *fides* ei nõua Van Looni sõnul, et oleksime autonoomsed, vaid see asetab meie ette olukorra, kus oleme teistest sõltuvad ja üksteisele avatud. See näitab, et me vajame teisi nii, nagu teised meid vajavad (Van Loon 2002: 202). Ustavus toob esile usalduse andmise valiku.

Võib öelda, et riski aktsepteerimiseks on vaja usaldust. Käsitledes reflektsooni-tasandit (mitte üksnes enesele suunatud kriitika tasandit) organisatsioonis või institutsioonis leiab Holmström (2007: 260), et reflektsooni puhul näeb organisatsioon end sõltuvana teistest organisatsioonidest ning võtab seda kui iseseisvuse eeldust. Usaldus, mis põhineb ustavusel, annab võimaluse olla teistest sõltuvad ning tunnistada vajadust koostööks ja näha end väärtuslikuna, kuid mitte teistest ülevamana. Organisatsioon näeb reflektsooni korral riskantsete otsuste vältimatust ning suhtestumisel vastutusse peab vajalikuks eelduseks usaldust (Holmström 2007: 260). Minnes tagasi selle juurde, et usaldust on võimalik omada ja anda, tähendab Holmströmi käsitlust järgides usalduse eeldus ka seda, et usalduse omamisega kaasnev vastutus on teadvustatud ja vabalt valitud ning sellega kaasnevad riskid seega aktsepteeritud. Refleksiivsust, seevastu, iseloomustab „pime enesesisene esitlemine, mis toetub usalduslikkusele ja ei genereeri usaldust“ (ibid 2007: 260)⁴⁵. Usalduslikkus viitab viimasel juhul taas instrumentaalsele ustavusele, mitte ustavusel põhinevale

⁴⁵ “Reflexivity is characterized by blind self-presentation from within, relies on confidence and does not generate trust.”

usaldusele. Vastandina teenib aga refleksioon Holmströmi sõnul usalduse loomise eesmärki, kuna püüab näha maailma läbi teise silmade ning loob seega lähtekoha tähendusrikkama kommunikatsiooni toimimiseks.

Holmström (2007: 260) väidab, et Lääne hilismodernne ühiskond püüab lahendada probleeme, mis on aktiveerunud tänu modernsuse pimedale refleksiivsusele, võttes järk-järgult kasutusele refleksioonil põhinevad meetodid, kuid viimase puhul toob ta välja ka terve rea võimalikke probleeme. Ühelt poolt annab refleksioon võimaluse tegeleda ebamäärasuste ja võimalikkustega, kuid teisalt see ka suurendab ebamäärasuse ja muutuste taju, mis võib viia üleliigse ärritumiseni, jõuetuse tunde ning ükskõiksuse suurenemiseni. Luhmann (2008: 228, 230) leiab, et modernne ühiskond näib kommunikatsiooni puhul eeldavat teise tasandi vaatlust, mis aga tingib selle, et läbipaistvuse nõue, mida teise tasandi vaatlus saavutada aitab, muudab maailma vaadeldamatuks (*unobservable*), kuna see on kui peegeldamine, mitte vahetu kogemuse vaatlemine. Refleksioon (inglise keeles *reflect* tähendab ka peegeldamist, kajastamist) võib seetõttu viia otsustusprotsesside halvamise või moonutatud peegeldamiseni, või üleliigsele ressursside kulutamisele näiteks sotsiaalsele aruandlusele, meedia kontaktidele ja sidusgruppidega suhtlemisele (Holmström 2007: 260). Antud küsimustega tuleb kahtlemata arvestada ka käesolevas töös välja toodud ettepanekute puhul ning leida võimalusi kuidas soovitud ja soovimatute tulemuste vahel tasakaalu leida.

Luhmann väidab, et usaldus võimukandjate suhtes on vähenenud, kuna varasemalt sai usaldatava puhul olla kindel, et viimasel on võimalik otsustada kaotuse ilmnemise või mitte ilmnemise osas (Luhmann 2008: 122). See aga sarnaneb väga mitte usalduse-ustavuse mõistele vaid instrumentaalsele ustavusele, mis põhineb sooritusel vastavalt ootusele. Kuna riskide olemus põhimõtteliselt välistab nende kontrollitavuse, et ole instrumentaalne ustavus enam „usaldusväärne“. Luhmanni jaoks on erinevate sotsiaalsete valdkondade institutsioonid liialt erinevad ja teineteise vajalikkuse tunnistamine on seetõttu võimatu (Bergmans 2008: 181). Luhmanni lahendusviisid ei hõlmaks ilmselt valdkondade vahelist avatud kommunikatsiooni, kuid nagu Bergmans lisas, „eelistame me tema pessimismi mitte jagada“. Usaldus, mis võimaldab tähendusriikka kommunikatsiooni toimimist, võib olla just selleks puuduvaks lüliks kuidas kaasaja võrgustunud ja läbi põimunud ühiskonnas leida ühiseid kandepindu riskidega tegelemiseks ning ületada erisused. Van Loon (2002: 202) leiab, et praegune ühiskond on pigem kaldumas just tõelise ustavuse ja sellel põhineva usalduse, mitte instrumentaalse usaldusväärse poole. Ekspertsüsteemid pigem asendavad loomuliku elu korraldust ja elukäiku, püüdes jätkuvalt asendada jumaliku usu, usalduse ja ustavuse kontseptsiooni. Kuna nad aga ei sobitu tihti inimeste loomulikku elukeskkonda ning toimivad kommunikatsiooni printsiipide kohaselt, mis ei ole suunatud

kahepoolsele suhtlusele, teineteise mõistmise suurendamisele ega usalduslikuma keskkonna loomisele, vaid pigem skeptilisema, kriitilisema ja riskidele altima meelsuse tekitamisele, tekib soov leida ehtsat ja tõelist. Tekib soov ja vajadus riskivabama, ehk usalduslikuma ühiskonna järgi. See ei tähenda, justkui tehnoloogia ja ekspertsüsteemide puhul peaks igasugune instrumentaalne usaldus lakkama, kuna vajame, et pangaautomaat vajadusel raha väljastab ning rongid plaanipäraselt sõidavad. Tehnoloogia ja uute meediavormide laialdane levik aga ei peaks saama määravaks printsiipide loojaks selles osas, kuidas toimub suhtlus ühiskonna liikmete vahel.

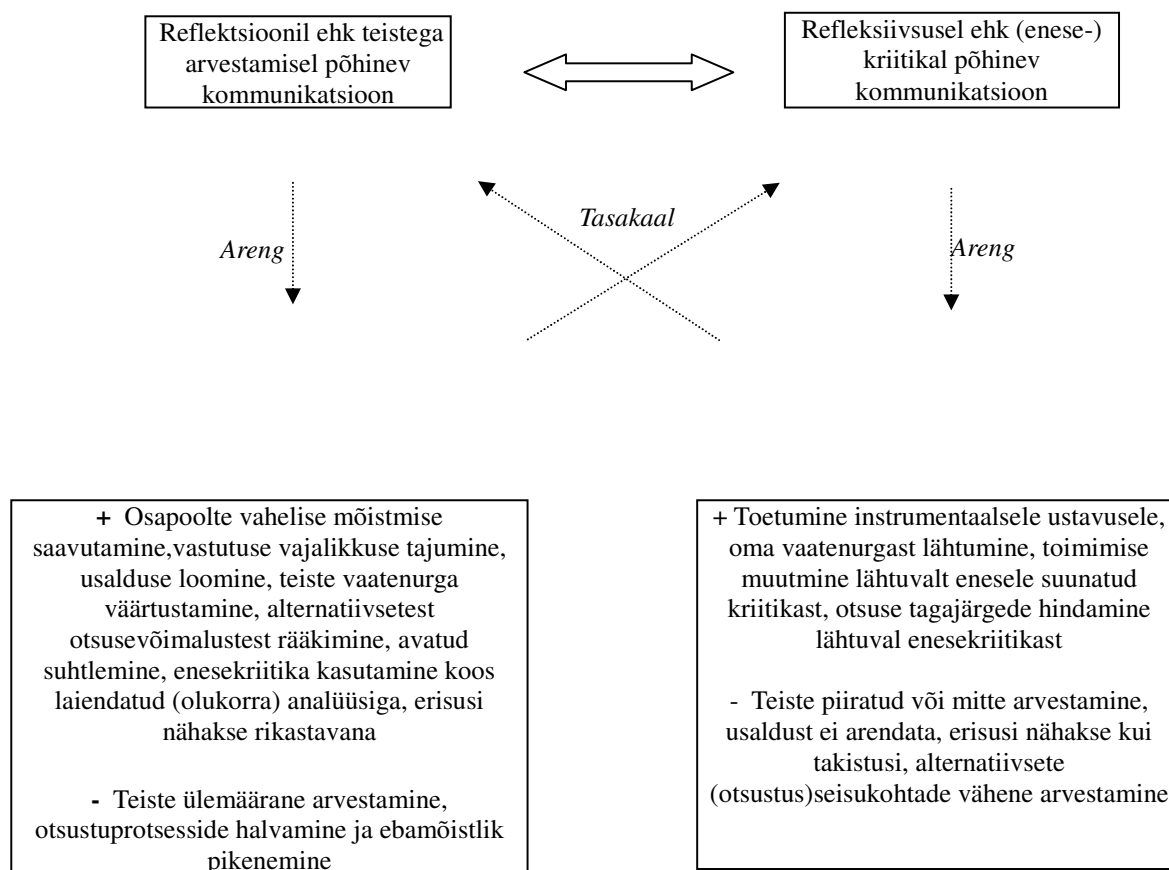
Usalduse ehitamine eeldab aega, et suhet ehitada. Radioaktiivsete jäätmete hoidla juhtumi puhul ei tulnud teineteise mõistmiseni viivad põhimõtted kiirelt esile (Bergmans 2008), kuid protsessi käigus nähtus, et tänu avatud suhtel põhineva usalduse tekkele oli tegelikult võimalik jõuda tulemuseni, mida aktsepteerisid nii eksperdid kui kohalikud elanikud. Defineerimissuhted ei lakanud olemast, kuid nende rakendamine toimus kriitilise õhustiku asemel usalduslikumas ja vabalt valitud tingimuste raames, mis tähendas, et otsusega kaasnevad riskid olid vabalt valitud ja nende aktsepteerimisega ei olnud probleemi. Kuna usaldus pikeneb tulevikku, on investering usaldusliku (kommunikatsiooni-) suhte ehitamisse väärtuslik. Riskide olemus ilmneb tegevuse käigus ning vajab aega, mis tähendab, et olevis langetatud otsus ei lõpeta teemat, vaid tegelikult algatab. Kui siis tulevis esinevad tagajärjed nõuavad järgmisi otsuseid, on usalduse põhjal toimiva kommunikatsiooni kaudu lihtsam ja odavam leida järgmised ühised lahendused. Kui riskid on pigem tulevis suunatud, kuid nende mõju olevis on üha tuntavam, on olevis otsuste langetamise jaoks aja võtmisel ja nendega kaasnevate riskide maandamisel määrav roll tulevis olevis. Aja temaatika tuleb esile riskide vahendamise puhul, kuna ühelt poolt on kommunikatsioon üha enam vahendamine distantsilt, teisalt suureneb kaasaja vahendajate kiirus ja informatsiooni vahetu edastamine (Van Loon 2002). Distantsilt toimiva kommunikatsiooni tulemusena võib näha olukorda, kus on aega, et pikalt edastatu üle järgi mõelda, kaalutleda, analüüsida ning olukorrast eemalduda ja läheneda kommunikatsiooniaktile distantsilt. Teisalt annab ilmnev ajavahe „reaalse“ ja vahendatu puhul võimaluse edastatavat informatsiooni moonutada, kellegi või millegi huvides ära kasutada ning suuremal määral tõlgendada (Adam et al 2000). Vahetu kommunikatsiooni puhul näib edastatu olevat väga lähedal või peaaegu võrdeline reaalsega, kuid jätab seetõttu vähe aega järele mõtlemiseks ning analüüsiks, kes on edastaja, mis põhjusel ja motiividel seda tehakse ning ei võimalda küsida, millist infot edastamiseks ei valitud. Mõlema arengusuuna puhul tekib usalduse küsimus. Distantsilt toimiva kommunikatsiooni puhul on küsitav, kui palju on andmeid moonutatud ja kellegi huvides tõlgendatud, samas kui vahetu kommunikatsiooni puhul tekib küsimus, kuivõrd analüütiline ja põhjalik on edastatud informatsioon ning aja puudus mõjutab oluliselt usalduse tekkeks vajaliku suhte arengut. Riskide puhul võib

tekkida olukord, kus tagajärje ilmumiseni kuluva ajavahe ära kasutamine loob võimalusi ühelt poolt info häägustamiseks, teisalt aga ka põhjalikeks ning kauakestvateks uuringuteks ning selle raames toimuvaks koostööks. Info moonutamise puhul peaks vahetumad infotehnoloogilised saavutused aitama läbi mitmesuguste kanalite jõuda parima arusaamani riskide osas ning kui silmas peetakse pikaajalist ja viljakat koostööd ning tähendusrikka kommunikatsiooni-keskkonna loomist, et luua usaldust, peaks manipuleerimine ja info tahtlik moonutamine või enda huvides valiku tegemine kõrvale jääma.

Uue meedia lahendused ja meediumid võimaldavad suuremal määral ja kergemini teostada kahepoolset kommunikatsiooni, kuid tõeliselt usaldusliku kommunikatsiooni loomine näib eeldavat laiemat mõtteviisi muutust. Ehk võib üks mõtteviisi muutus peituda paavst Benedict XVI poolt 2011. aasta augustis Madridis öeldus: “Inimene peab olema majanduse keskmes, milleks ei ole üksnes kasum, vaid solidaarsus” (BBC News Online, 18.08.2011). Inimene peab olema ka riskiühiskonna ja seal toimuva kommunikatsiooni keskmes, kuna inimene on ühiskonna, institutsioonide ja kommunikatsiooniprotsesside tähtsaim osa. Selle mõtteviisi laiema rakenduse tõukejõuks on ühiskonna liikmete sisemine motivatsioon. Riskide vahendamine toob selgemalt esile seiga, et kui inimesed ise ei soovi muutust, siis ei ole ka parimatest teooriatest midagi kasu. Kui näiteks anda kõigile soovijaile juurdepääs esmasele informatsioonile ja uurimisasutustele, et vältida tõlgendamist ja informatsiooni oma huvides ära kasutamist – see ei tähenda, et olukord muutuks. Kui praegu ligipääsu omavad isikud ei ole motiveeritud nende käsutuses olevaid ressursse inimkonna üldiseks hüvanguks ära kasutama, miks peaks teiste inimeste lisandumisel motivatsioon muutuma riskide maandamisele suunatuks?

Püüdes antud peatükis pakutu visuaalselt kaardistada ning arvestades, et pidevalt on riskiühiskonnas vaja balansseerida tagajärgede vahel, mis jagunevad kahe vastaspoole – soovitud ja soovimatute tulemuste vahel, on võimalik ilmnenut välja tuua just vastandite visandamisel. Lähtun kahest vastandvalikust, mida olen nimetanud „reflektsoonil ehk teistega arvestamisel põhinevaks kommunikatsiooniks” ning “refleksiivsusel ehk (enese-) kriitikal põhinevaks kommunikatsiooniks”. Autor Susanne Ulrich (Thimm et al 2010: 173-176) on pakkunud välja väärtus- ja arengunelinurga (*Werte- und Entwicklungsquadrante*), millega on võimalik graafiliselt mõttevälja kujutada ning mille vahel tasakaalu leidmine peaks andma soovitud tulemuse. Antud lähenemist kasutati ajalooliselt keerulistest ja valulistest mälestustest rääkimisel eelkõige pedagoogilises kontekstis. Ulrich leidis, et näiteks holokausti teemaliste väljapanekute puhul on vajalik arvestada kahe vastandusega: kergemeelse ja tõsimeelse info esitlusega. Esimesel juhul võib sõnumi saajate reaktsioon jääda liialt pealiskaudseks, teisel juhul aga olla liigselt šokeeriv ja dramaatiline. Ulrichi sõnul on vajalik kahe vastandi vahel leida tasakaal – liikuda emma kumma reaktsiooni ilmnemise puhul vastanduva

esitlusviisi poole. Antud väärtus- ja arengunelinurga puhul on tegemist kommunikatsiooni protsessiga, mis suhteliselt passiivselt arvestab adressaadi reageeringuga, kuna eesmärk on abistada pedagoogilise töö tegemist. Kui selline mõtteskeem kanda üle aga ühiskonnas toimuvale kommunikatsioonile ning arvestada kahepoolse ja tähendusrikka suhtluse põhimõtteid, võiks visuaalne kaardistus näha välja nagu on kujutatud joonisel 2. Antud mõistete vastandamine on tinglik, kuna enesekriitikat on vaja ja tehnoloogilises keskkonnas toimimine eeldab usaldusvärsust, mis põhineb sooritusele vastavalt ootustele. Kui aga läheneda ühiskonna liikmete vahel toimuvale kommunikatsioonile, on riskide maandamiseni viivad toimumispõhimõtted usaldusele, avatusele ja kahepoolsele suhtlusele tuginevad. Kuna mõlemal juhul võivad kaasneda ka ettenägematud ja soovimatud tagajärjed, on oluline leida tasakaal.

Joonis 2. Kommunikatsiooniprotsessi väärtus- ja arengunelinurk

Ülemäärase riskide kommunikeerimise ja tundlikkuse/paanika tõstmise asemel, millega massimeedia Becki (2008) arvates senimaani liigselt tegelenud on, saab riskide maandamise poole püüeldes kasutada refleksiooni pinnalt toimuvat kommunikatsiooni, mis on tänu teiste osapoolte vaatenurga arvestamisele oma olemuselt kahepoolne. Mõlema versiooni ekstreemse tagajärje

väljaarenduse puhul on segatud nii positiivsed kui negatiivsed aspektid, mis tähendab, nagu ka Holmström (2007) näib viitavat, et vajalik on arenguvõimalusi analüüsida ja leida potentsiaalseid uusi perspektiive. Teistega liigse arvestamise puhul oleks vajalik liikuda rohkem refleksiivse analüüsi poole, mis peaks aitama pöörata tähelepanu enesekriitikale ja vähendada ülemäärast teistele suunatust. Samas kui kommunikatsioon toimib üksnes esimese tasandi vaatluse pinnalt, ei toimu usalduse arendamist, kuna vaatenurk, ning seetõttu ka edastatava informatsiooni valik, võib jääda piiratuks. Nii võib öelda, et parim viis tähendusrikkaks kommunikatsiooniks on tasakaalu leidmine enesekriitika ja teistega arvestamise vahel. Tasakaalu punkt peaks aga igal juhul tähendama usalduse ehitamise juurde jäämist.

Suhtlevate poolte teineteisemõistmine on aluseks edukale ja tähendusrikkale kommunikatsioonile, mis motiveerib sõnumi vastuvõttu. Usaldus loob võimalused suhte pikaajaseks stabiliseerimiseks, mille ajaline vorm kestab olevikust kaugemale. Ustavusel põhineva usalduse ehitamine võimaldab kiiremat suhtlust kui erinevate kaasaegsete tehnoloogiliste vahendajate kasutamine. Infoallika usaldamine tähendab edastatu põhjal tegutsemist ilma vajaduseta teha kindlaks, kas kõik on tõene. See ei tähenda, et mõtlemine ja analüüs tuleb välja lülitada, kuid näiteks kriisiolukorras on sellest enam kasu kui ülikiirest infotehnoloogiast. Riskide puhul, mis on vabalt valitud, on võimalik eeldada vastutuse olemasolu ja selle järgi vajaduse mõistmist, mille rakendamine vajab taas usalduse eksisteerimist. Tehnoloogia ja uute meediavormide laialdane levik, millele on omane usaldus, mis põhineb ootustekohasele sooritusele, ei peaks saama määravaks lühiajaliste eesmärkide väärtustamise ja printsiipide loomisel selles osas, kuidas toimub suhtlus ühiskonna liikmete vahel. Riske ega otsuse langetamist ei saa kontrollida, usaldava suhtluse toimimisele on aga igal ühel võimalik kaasa aidata.

KOKKUVÕTE

Riskiprintsiip on saanud ühiskonnas valdavaks ja avaldub läbi erinevate riskide, mille olemus on muutlik, tõlgendustele avatud ning sõltuv vahendamisest ja mille haldamisega ei ole ühiskonnaliikmed võimelised enam adekvaatselt toime tulema. Riski puhul omistatakse võimalikud, tulevikus esinevad kaotused langetatud otsustele. Riskid ei eksisteeri iseenesest, vaid ilmnevad nende kohta käiva informatsiooni vahendamisel. Riskiühiskonna teooria järgi seisavad ühiskonna liikmed silmitsi isetoodeatud riskide ning ohtudega, millega kaasneb nii palju tundmatut ja ettenägematut, et neid ei olda võimelised adekvaatselt haldama ega nende eest vastutust võtma. Riskide nägemine otsuste tagajärgedena tingib olukorra, kus otsustajad ei pääse riskist, mis otsuste langetamisega kaasneb, ning otsusest puudutatutel ei ole võimalik ette näha, et otsused neid mõjutavad. Puudub ratsionaalne otsuse langetamise võimalus, kuna kaalutletavat informatsiooni on liiga palju, pakilise tegutsemise sundus seab piirangud ning riskid ilmnevad alles tulevikus, tegevuse ja arengu teostumise käigus, mille tõttu ei ole kellelgi võimalik kõike ette teada.

Minu eesmärk käesolevas töös oli analüüsida, kas ja kuidas on tähendusrikka kommunikatsiooni kaudu võimalik riskiühiskonnas riske maandada ning millistel printsiipidel see toimuda võiks. Töö alguses püstitatud uurimisküsimuse vastus, mis puudutab riskiprintsiibi suhtestumist kommunikatsiooniga, tuleb eelkõige esile läbi seiga, suurenenud teadlikkus ja riskide taju on toonud esile riskiühiskonna teesi ning enesekriitilisema lähenemise ühiskonna arengu saavutustele. Kommunikatsiooni puhul valituks osutunud otsusepoole kohta käiva informatsiooni edastamine toob esiplaanile teatud riskid ja temaatikad, luues seeläbi reaalsuse, mis just neist otsustest, tagajärgedest ning tulevaste otsuste jaoks kasutatavast informatsioonist koosneb. Ühelt poolt on kommunikatsioon riskide vahendaja ja esile tooja, teisalt osutub vahendamise käigus toimuvate protsesside tõttu ise ka riskiallikaks.

Kommunikatsiooni roll ühiskonnas on kesksel kohal, kuna riskid defineeritakse ning tuuakse esile riskide kohta käiva kommunikatsiooni käigus, läbi teadmuse vahendamise. Taoline informatsiooni vahendamine sisaldab informatsiooni valiku, tõlgendamise ja vahendamise protsesse, meedia ning tehnoloogia kesksel rolli riskide tõlgendamisel – visualiseerimisel, tähenduse ja väärtuse omistamisel – ning riskide reaalsuseks saamisel. Riskide sotsiaalne defineerimine toimub meedia ja kommunikatsiooni kaudu. Osapooled, kes valivad, millist informatsiooni ja kuidas edastada, asetuvad positsioonile, kus nende käes on enam defineerimisvõimu kui otsusest puudutatutel. Selliste vastaspoolte kujunemine loob pingeid. Meedia roll riskide defineerimisel ja ilmsiks tulemisel on enamjaolt info jagamine, vastuvõtu määramine ja tegevusele motiveerimine. Mõjutades nii reaalsuse kujundamist kui seeläbi omakorda otsuste langetamist, on kommunikatsiooni kaudu võimalik maandada või võimendada kaasnevaid tagajärgi,

aidates kaasa turvalisema ja usalduslikuma, või vastupidise suhtluse toimumisele.

Tulevik sõltub üha enam otsustest, mistõttu infovajadus ja selle läbitöötamiseks kuluv aeg suureneb, kuid rohkem informatsiooni ja ratsionaalsete otsuste langetamine ei taga riskide kontrollitavust ega hallatavust. Usaldus varasemate turvalisuse allikate – võimukandjate – suhtes on seetõttu vähenenud. Aega tähenduslikuks suhtluseks, mis aitaks konfliktide ja arusaamatuste asemel lahendusteni jõuda, näib üha vähemaks jäävat. Konfliktidega toime tulemiseks on vaja suhelda, mis aga eeldab aega ja teineteise mõistmist. Sellest tulenevalt oli uurimise all küsimus, millised võiksid olla kommunikatsiooni printsiibid, mis aitavad kaasa ebakindluse ja määramatuse vähenemisele riskiühiskonnas. Olulisemad põhimõtted on mõistmine, teineteise ja riskide vahendatusega arvestamine, kahepoolne avatud suhtlus ning usaldusliku kommunikatsiooni loomine.

Efektiivne ja tähendusrikas kommunikatsioon motiveerib vastuvõttu. Vastuvõtmisele ja sellele järgnevale tegutsemisele ollakse seda enam avatud, mida enam teineteist mõistetakse ja nähakse sama soovi teistel osapooltel. Aja investeerimine usaldusliku kommunikatsiooni kujunemisesse loob silla inimeste vahel, mis peaks toimima suhte pikaajase stabilisaatorina, ning mille ajaline vorm kestab olevikust kaugemale, osutudes riskide võimaliku „juhtumise“ tõttu ülimalt oluliseks. Teineteise mõistmine ja teise osapoole vabatahtlik usaldamine võimaldab seega paremini aktsepteerida määramatust otsuste langetamisel ning soodustab avatumat suhtlust riskide osas. Otsuste ja riskide kontrollimatuse aktsepteerimine, defineerimisvõimuga arvestamine ning nii puudutatu kui otsustaja rolli ja sellega kaasneva vastutuse mõistmine loob pinnase, et leida võimalusi informatsiooni- ja defineerimisvõimu kasutamiseks kõigi osapoolte hüvanguks – *win-win* situatsiooniks. Viimasele aitab kaasa riskide probleemi omamine, vastastikune tunnustamine ja erinevuste hindamine. Refleksioon annab võimaluse lisaks enesekriitikale vaadata maailma läbi teise osapoole silmade, mis omakorda loob paremad võimalused avatud suhtluseks ning usalduse ehitamiseks. Riske ei saa olematuks teha, täiesti kontrollitavaks muuta või ära peita, kuid nendega on võimalik ühiskonna liikmetel üheskoos tegutsedes toime tulla ning õppida teineteisega koostöös arvestama riskide sõltuvust vahendatusest.

Inimene on ühiskonna, institutsioonide ja kommunikatsiooniprotsesside tähtsaim osa, ning peaks seega asetuma riskiühiskonna ja selles toimuva kommunikatsiooni keskmesse. Taolise mõtteviisi laiema rakenduse tõukejõuks on ühiskonnaliikmete sisemine motivatsioon. Kas selle tekkimiseks peab ootama, kuni „radioaktiivsus sügelema ajab“ või oleme valmis juba varem sisulisele koostööle ja avatud suhtlusele pühenduma, on iga ühiskonnaliikme valik. Loodan, et antud töö sai oma panuse anda selle valiku tähtsusele tähelepanu osutades.

Riskiühiskonna ja kommunikatsiooni valdkonna edasise uurimise puhul võiks detailsemalt käsitleda meedia, infovahendus- ja tõlkimisprotsesse ning vaadelda lähemalt, kuidas meedia kaudu riske konstrueeritakse ning seeläbi reaalsust luuakse. Teaduslik-tehnoloogiliste saavutuste ja

võimalike kaasnevate riskide kohta käiva kommunikatsiooni teostamise asetamine riskiühiskonna konteksti ning parimate praktikate põhimõttel lähenemine võib anda märkimisväärse täienduse riskiühiskonna teooria ja meedia rolli analüüsil. Riskide defineerimise, otsuste langetamise ja informatsiooni, edastusviisi ning mõistmise valikutega kaasnevate motivatsiooni ja eetika küsimustega lähemalt tegelemine võimaldaks laiendada vahendusprotsesside analüüsi ning leida jätkuvalt võimalusi riskiühiskonnas toimuva kommunikatsiooni tähendusrikkaimaks toimimiseks.

SUMMARY

My Master's thesis aimed to investigate the risk society theory (by Ulrich Beck) through the lens of communication and to find ways to help reducing proliferation of risks through meaningful communication. The task included 1) analysing the relations between communication and risk principle, 2) investigating the role of communication in a society, where contingency and uncertainty seem to spread, 3) find communication principles that might help to reduce uncertainty and contingency in the risk society.

In the first part of the thesis, I described the conditions of risk society and how risks come to exist. Risk principle has become widespread in the society and is manifested through various risks, which essence is variable, open to translation and dependant on mediation. According to the risk society theory the members of the society are faced with self-produced risks and dangers involving so much unknown and contingency that it is impossible to adequately manage them or take responsibility for them. Risks are attributed to decisions, whereas dangers are attributed to external factors. In the risk society the future is growingly dependent on decision-making. Those, who decide upon and define risks are positioned in a different position than of that the affected. Risks come into being through mediation of information about risks, which gives communication the central role in the risk society.

The second part consists of a more specific analysis of the processes of communication and the role communication has as the mediator of risks and as the constructor of reality, based mainly on Joost Van Loon, Scott Lash and Niklas Luhmann. Risks are manifested through communication of knowledge, which depends on the choice of the information to be transmitted. Risks' dependance on communication allows better risk perception, but also reveals the possibilities for manipulation during mediation and poses questions about the willingness and opportunities to receive mediated information. The development of media and media technology is geared towards greater speed and invisibility that makes people forget the presence of a mediator and makes it more difficult to distinguish between the message and the mediator. I conclude that due to all these aspects, communication has the potential of shaping the society towards riskiness or helps to reduce the proliferation of risks through creating more understanding.

The third part argues that in order to manage risks, decision and risk mediation processes better, an open two-way communication is necessary to be developed on the basis of trust. Mediation of risks and thus the construction of reality should be geared more towards creating understanding between decision-makers and the affected, so that communication is done from the position of cooperation. This requires acknowledging living in the risk society, that risks' perception is dependent on mediation and making the conscious choice of creating meaningful communication.

KASUTATUD KIRJANDUS

Adam, B., Beck, U., Van Loon, J. (2000). *The Risk Society and Beyond: Critical Issues for Social Theory*. London: Sage.

Albrecht, S. (2006). Whose voice is heard in online deliberation? *Information, Communication & Society*, Vol 9 (1), 62-82.

Allan, S., Adam, B., Carter, C. (2000). *Environmental Risks and the Media*. London & New York: Routledge.

Allan, S. (2002). *Media, Risk and Science*. Buckingham: Open University Press.

Augst, C. (2001). Book Reviews. *Social and Legal Studies*, Vol 10 (3), 421-423.

Bakir, V. (2010). Media and risk: old and new research directions. *Journal of Risk Research*, Vol 13 (1), 5–18.

Beck, U. (1992). *Risk Society. Towards a New Modernity*. London: Sage.

Beck, U., Giddens, A., Lash, S. (1994). *Reflexive Modernization: Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*. Cambridge & Oxford: Polity Press.

Beck, U. (2000a). Risk Society Revisited: Theory, Politics and Research Programmes. Adam, B., Beck, U. & Van Loon, J. *The Risk Society and Beyond: Critical Issues for Social Theory*. London: Sage, 211-228.

Beck, U. (2000b). Eessõna raamatus *Environmental Risks and the Media*. Allan, S., Adam, B., Carter, C. London & New York: Routledge.

Beck, U. (2008). *World at Risk*. Cambridge: Polity Press.

Bergmans, A. (2008). Meaningful communication among experts and affected citizens on risk: challenge or impossibility? *Journal of Risk Research*, Vol 11, 175–193.

Bolton, R. (2007). *Igapäevaoskused*. Väike Vanker.

Cottle, S. (1998). Ulrich Beck, "Risk Society" and the Media. A Catastrophic View? *European Journal of Communication*, Vol 13(1), 5-32.

Demeritt, D. (2002). What is the 'social construction of nature'? A typology and sympathetic critique. *Progress in Human Geography*, Vol 26, 767-790.

Ferreira, C. (2004). Risk, transparency and cover up: media narratives and cultural resonance. *Journal of Risk Research*, Vol 7 (2), 199–211.

Giddens, A. (1990). *The Consequences of Modernity*. Stanford, California: Stanford University Press.

Hall, S., Gieben, B. (1992). *Formations of Modernity*. Cambridge: The Open University.

Holmström, S. (2007). Niklas Luhmann: Contingency, risk, trust and reflection. *Public Relations Review*, Vol 33, 255-262.

Kanger, L. (2011). *Autori intervjuu*. Tallinn, 13. august.

Kinsella, W. J. (2007). *Reconceptualizing Environmental Risk Communication: Toward a Critical, Constitutive Framework. Extended abstract*. North Carolina State University, department of Communication. International Communication Association annual conference, San Francisco.

Kinsella, W. J. (2010). Risk communication, phenomenology, and the limits of representation. *Catalan Journal of Communication & Cultural Studies*, Vol 2, No 2, 267-276.

Lash, S. (1999). *Another Modernity - a Different Rationality*. Oxford: Blackwell.

Lash, S. (2000). Risk culture. Adam, B., Beck, U. & Van Loon, J. *The Risk Society and Beyond: Critical Issues for Social Theory*. London: Sage, 47-62.

Lash, S. (2002). *Critique of Information*. London: Sage.

Latour, B. (2005). *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford: Oxford University Press.

Luhmann, N. (2008). *Risk. A Sociological Theory*. New Brunswick & London: Aldine Transaction.

Luhmann, N. (2009). *Sotsiaalsed süsteemid*. Tartu: Ilmamaa.

McNally, R. (2000). Strategic Use of “risk” in Gene Technology: The European Rabies Eradication Programme. Prior, L, Glasner, P., McNally, R. Genotechnology: Three Challenges to Risk Legitimation. Adam, B., Beck, U. & Van Loon, J. *The Risk Society and Beyond: Critical Issues for Social Theory*. London: Sage, 112-118.

McQuail, D. (1983/2000). *McQuaili masskommunikatsiooni teooria*. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus

Mythen, G. (2007). Reappraising the Risk Society Thesis: Telescopic Sight or Myopic Vision? *Current Sociology*, Vol 55 (6), 793-813.

Thimm, B., Kößler, G., Ulrich, S. (Ed.). (2010). *Verunsichernde Orte. Selbstverständnis und Weiterbildung in der Gedenkstättenpädagogik*. Frankfurt a. M.: Brandes & Apsel Verlag.

Tulloch, J., Lupton, D. (2001). Risk, the Mass Media and Personal Biography: Revisiting Beck’s “knowledge, media and information society”. *European Journal of Cultural Studies*, Vol 4 (1), 5-27.

Van Loon, J. (2000a). Virtual Risks in an Age of Cybernetic Reproduction. Adam, B., Beck, U. & Van Loon, J. *The Risk Society and Beyond: Critical Issues for Social Theory*. London: Sage, 165-182.

Van Loon, J. (2000b). Mediating the Risks of Virtual Environments. Allan, S., Adam, B., Carter, C. *Environmental Risks and the Media*. London and New York: Routledge, 229-240.

Van Loon, J. (2002). *Risk and Technological Culture*. London: Routledge.

Van Loon, J. (2008). *Media Technology: Critical Perspectives*. Maidenhead: Open University Press.